

ISSN2464-0344

Res novae

Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science

Andrej Naglič

SVOBODA CERKVA V SLOVENIJI

Jurij Dobravec

VREDNOTENJE NARAVE
IN EKOLOŠKA FUNKCIJA LASTNINE

Karmen Marguč

TRAJNOSTNA EVOLUCIJSKA ETIKA
KOT ODGOVOR NA PROBLEM VRZELI RACIONALNOSTI
MED UMETNO INTELIGENCO IN POTROŠNIKOM

Matic Batič

VERSKI SKLADI NA SLOVENSKEM
V ZGODOVINSKEM KONTEKSTU

Simona Drenik

RESTITUTION OF ISTRIA'S TREASURES
FROM ITALY TO SLOVENIA:
THE STATE OF INTERNATIONAL LAW AND PRACTICE

Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut
Faculty of Business Studies, Catholic Institute

LETNIK 2 • 2017 • ŠTEVILKA 2

RES NOVAE

Res novae

Res novae: revija za celovito znanost

Izdajatelj in založnik:

Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut

Naslov uredništva:

Res novae, Ciril-Metodov trg 9, 1000 Ljubljana

Glavni in odgovorni urednik:

Andrej Naglič

Namestnik glavnega urednika:

Simon Malmenvall

Spletni naslov:

<http://www.katoliski-institut.si/sl/raziskovanje/res-novae>

E-pošta:

res.novae@kat-inst.si

Uredniški odbor:

Philip Booth (Velika Britanija), Andrej Fink (Argentina),

Aniko Noemi Turi (Madžarska), Mitja Steinbacher (Slovenija)

Leto izida: 2017

Tisk:

Primitus d. o. o., Ljubljana

Oblikovanje in prelom:

Breda Sturm

Naklada:

200 izvodov

Letna naročnina:

28€ (Slovenija), 40€ (Evropa), 57\$ (ostalo navadno),

66\$ (ostalo prednostno)

ISSN (tiskana verzija): 2464-0344

ISSN (elektronska verzija): 2464-0352

Res novae

*Revija za celovito znanost
Journal for Integrated Science*

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

Impressum

Res novae je znanstvena recenzirana periodična publikacija, ki jo izdaja Katoliški inštitut. Izhaja dvakrat letno v elektronski in tiskani obliki. Revija pokriva široko področje družboslovja (pravo, politologija, ekonomija) in humanistike (filozofija, zgodovina). Vsebinsko jedro se nahaja v povezovanju osebne in ekonomske svobode z družbeno etično odgovornostjo. Revija objavlja izvirne znanstvene in pregledne znanstvene članke. Izvirni znanstveni članki prinašajo avtorjevo samostojno, kritično in inovativno obravnavo izbrane tematike z njegovimi lastnimi tezami ali zaključki, pregledni znanstveni članki pa kritično prikazujejo kontekst izbrane tematike ob upoštevanju tradicionalnih in sodobnih dognanj določene znanstvene discipline. Revija objavlja prispevke v slovenskem in v angleškem jeziku. Objave v *Res novae* se ne honorirajo, prispevki pa morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Za objavo v *Res novae* veljajo mednarodni etični standardi znanstvenega raziskovanja, citiranja in navajanja literature. Prispevke je treba poslati na naslov: res.novae@kat-inst.si. Vsak prispevek je ocenjen z najmanj enim recenzentskim mnenjem. Postopek recenzentskega pregleda naj ne bi trajal več kot tri mesece.

Vsebina

Andrej Naglič

Svoboda cerkva v Sloveniji

7

Jurij Dobravec

Vrednotenje narave
in ekološka funkcija lastnine

33

Karmen Marguč

Trajnostna evolucijska etika
kot odgovor na problem vrzeli racionalnosti
med umetno inteligenco in potrošnikom

71

Matic Batič

Verski skladi na Slovenskem
v zgodovinskem kontekstu

101

Simona Drenik

Restitution of Istria's Treasures
from Italy to Slovenia:
The State of International Law and Practice

135

UDK: 342.731(497.4)
1.02 pregledni znanstveni članek

Andrej Naglič

docent za ustavno in mednarodno pravo
(Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut),
direktor Katoliškega inštituta

Svoboda cerkva v Sloveniji

Izvleček: V ustavni ureditvi Republike Slovenije je svoboda vesti ena izmed najpomembnejših človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Poimenovana je tudi svoboda veroizpovedi. Obseg in vsebina te človekove pravice in temeljne svoboščine je podana v več ustavnih, mednarodnopравnih in zakonskih določbah ter odločbah Ustavnega sodišča Republike Slovenije, prav tako v mednarodnih sodbah, predvsem Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu. Glede na naslovnike ima individualni in kolektivni vidik. Pričujoči članek je sistematičen in koherenten prikaz obsega in vsebine kolektivnega vidika človekove pravice in temeljne svoboščine do svobode veroizpovedi, kakor je trenutno oblikovana v pozitivnih pravnih virih Republike Slovenije.

Ključne besede: človekove pravice in temeljne svoboščine, svoboda vesti, svoboda veroizpovedi, cerkve in druge verske skupnosti, ločitev države in verskih skupnosti, enakopravnost verskih skupnosti, svobodno delovanje verskih skupnosti

The Freedom of Churches in Slovenia

Abstract: Freedom of conscience is one of the most important human rights and fundamental freedoms in the constitutional order of the Republic of Slovenia. It is also called the freedom of religion. The scope and content of this human right and fundamental freedom is provided in several constitutional, international law, other domestic legal provisions, decisions of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia and international judgments, in particular of the European Court of Human Rights in Strasbourg. This right has an individual and collective aspect. This article is a systematic and coherent overview of the scope and content of the collective aspect of human right and fundamental freedom of the freedom of religion, as is currently formulated in the positive legal sources of the Republic of Slovenia.

Key words: human rights and fundamental freedoms, freedom of conscience, freedom of religion, Churches and other religious communities, separation of State and Church, equality of religious communities, freedom of Church

Uvod

Svoboda je odsotnost prisile, ki omejuje delovanje. S prilo v največji meri razpolaga država, zato je svoboda cerkva ali drugih verskih skupnosti (v nadaljevanju cerkva) odvisna od pravne ureditve njihovega položaja. Pravni status

cerkva in njihov odnos z državo v Sloveniji na ustavni ravni ureja 7. člen Ustave Republike Slovenije. Vendar ta člen ne predstavlja samostojne človekove pravice in temeljne svoboščine. Njegova narava je glede svobode veroizpovedi iz 41. člena Ustave programska in postopkovna. Preko načel ločenosti države in verskih skupnosti, njihove medsebojne enakopravnosti ter svobodnega delovanja omenjeni člen določa način izvajanja in varovanja obsega materialnega vidika svobode veroizpovedi. Svoboda veroizpovedi mora biti temelj celotnega urejanja pravnega položaja cerkva. Njihov pravni status in odnos z državo torej ne sme biti utemeljen zgolj pragmatično, denimo na političnih, ekonomskih ali podobnih področnih premisah.

Svoboda veroizpovedi

Svoboda veroizpovedi obsega varstvo opredelitev in prepričanj s področja etike oziroma morale. To so svetovnonazorske opredelitve, ki kot filozofske ali ideološke teorije razlagajo človeka, njegovo bistvo in svet, v katerem prebiva. Ti sistemi lahko izhajajo iz neke višje, to je transcendentne ravni. Vendar to ni nujno, zato se v polje svobode veroizpovedi umeščajo tako teistična kot tudi ateistična in neteistična prepričanja. Politične, znanstvene, estetske, zgodovinske in podobne opredelitve ne sodijo v okvir tovrstnega varstva. Varovane teorije morajo na znotraj in na zunaj izkazovati konsistentnost, tehtnost, resnost, kohezivnost ter pomembnost za življenje ljudi. Pri tem je treba opozoriti, da država ne sme ocenjevati teološke ali filozofske resničnosti ali legitimnosti tovrstnega sistema. S svobodo veroizpovedi so povezane ali iz nje

izhajajo številne druge pravice in vrednote – npr. načelo demokratičnosti, ločitev države in verskih skupnosti, enakost pred zakonom, pravica do osebnega dostojanstva in varnosti, varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic, varstvo osebnih podatkov, svoboda izražanja, pravica do zbiranja in združevanja, pravica do ugovora vesti, pravice in dolžnosti staršev, svoboda izobraževanja in šolanja, prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti, prepoved spodbujanja k nasilju in vojni ter dolžnost sodelovanja pri obrambi države. (Movrin 2008; U-I-92/01)

Vsebina pravice

Ustava v 41. členu določa, da ta človekova pravica in temeljna svoboščina obsega pravico imeti vero, pravico svobodno izbrati vero, pravico ne imeti vere in pravico svobodno spremeniti vero. Na prvi ravni to pomeni svobodo verovanja, ki je notranji premislek in notranja odločitev posameznika o verskih vprašanjih. Te ravni pravno ni mogoče urejati ali omejevati in pripada samo fizičnim osebam. Na drugi ravni pomeni svoboda veroizpovedi manifestacijo notranjih osebnih odločitev s področja vere navzven, izven sebe. Manifestacija obsega pravico do svobodnega izpovedovanja vere, ki pomeni ustno ali pisno izražanje in izvrševanje vere. Obsega splošno svobodo ravnanja, ki vključuje bogoslužje in obredje, druga ravnanja v skladu z verskim naukom in povezovanje v cerkve. Svobodno izpovedovanje vere in splošna svoboda ravnanja pripadata tako posameznikom kot tudi cerkvam. V okvir svobode veroizpovedi spada pravica staršev, da svojim otrokom zagotovijo versko in moralno vzgojo v skladu s svojim prepričanjem. Ta mora potekati v skladu

z otrokovo starostjo, zrelostjo in svobodo vesti. Treba je spoštovati telesno in duševno nedotakljivost otrok. Po dopolnjenem petnajstem letu starosti ima otrok pravico, da sam sprejema odločitve, povezane s svobodo veroizpovedi. Svoboda veroizpovedi vključuje pravico do ugovora vesti. V tem primeru posamezniku zaradi njegovih religioznih, filozofskih ali humanitarnih nazorov ni treba izpolniti določene pravne obveznosti. Takšen ugovor je dopusten le v primerih, ki jih določi zakon, in ko z ugovorom ne pride do omejevanja človekovih pravic in temeljnih svobod drugih oseb. Tradicionalno je pravica do ugovora vesti omogočena na področju služenja vojaškega roka. Slovenija na ustavni ravni državljanu določa pravico, da pri obrambi države sodeluje na način, ki ni v nasprotju z njegovimi nazori. Prepoved vsakršnega spodbujanja k verski diskriminaciji in razpihovanja verskega sovraštva ter nestrpnosti je četrti segment svobode veroizpovedi. Ta prepoved vključuje neposredno in posredno diskriminacijo. (URS; ZVS; U-I-92/07)

Način uresničevanja

Svoboda veroizpovedi se uresničuje individualno ali kolektivno. Kolektivna raven uresničevanja pomeni pravico posameznikov, da ustanavljajo cerkve in se vanje povezujejo. Cerkve imajo pravico, da samostojno in neodvisno urejajo svoje notranje zadeve, ki se nanašajo na njihovo delovanje in notranji položaj vernikov. Kolektivna raven svobode veroizpovedi cerkvam zagotavlja tudi lastno svobodo vesti. Ta se izraža v pravici, da njihovi člani svobodno in v skladu s svojimi lastnimi pravili izpovedujejo verska prepričanja in opravljajo verska ravnanja. Pri uresniče-

vanju svobode veroizpovedi, bodisi individualne bodisi kolektivne, je po mnenju Ustavnega sodišča pomembno ločiti pozitivno in negativno raven. (U-I-92/01)

Pozitivna raven pomeni pravico imeti versko prepričanje in v tem pogledu možnost povezati se v cerkev. Posameznik vero prosto izpoveduje sam ali skupaj z drugimi, javno ali zasebno, s poukom, z izpolnjevanjem verskih dolžnosti, bogoslužjem in opravljanjem verskih obredov. Ta raven zagotavlja vsakršno (ustno ali pisno, zasebno ali javno) izražanje vere, vključno z molitvami in s širjenjem verskih resnic. Varovana so tudi ravnanja, ki pomenijo izpolnjevanje verskih pravil (bogoslužje, obredi, procesije, uporaba verskih oblačil, simbolov ipd.). Pozitivna raven svobode veroizpovedi vključuje navzven zaznavna ravnanja, ki so pomembno povezana s posameznikovim verskim prepričanjem. Nasprotno pa negativna raven uresničevanja svobode veroizpovedi pomeni pravico ne imeti verskega prepričanja in možnost ne povezati se v cerkev. Posameznik ni dolžan imeti vere ali se o tem izreči. Zaradi tega ga ni dovoljeno kaznovati, diskriminirati ali zapostavljati. Ni ga dopustno siliti k njenemu izpovedovanju, posameznik ima pravico odkloniti sodelovanje pri ravnanjih, ki pomenijo izvrševanje vere. (U-I-92/07)

*Odnos med pozitivno in negativno ravno
uresničevanja pravice*

Negativna raven uresničevanja svobode veroizpovedi nima apriorne prednosti pred pozitivno ravni. V vsakem konkretnem primeru je treba na podlagi načela pravne države iz 2. člena ter načela uresničevanja in omejeva-

nja pravic iz tretjega odstavka 15. člena Ustave opraviti tehtanje in v skladu z načelom sorazmernosti presoditi, kateri ravni svobode gre trenutna prednost. Vsaka posameznikova zaznava izpovedovanja ali izvrševanja vere še ne pomeni takšnega soočenja z verskim prepričanjem, da bi to pomenilo poseg v njegovo negativno svobodo veroizpovedi. Na tak način vidna ali zvočna zaznava verskih obeležij (npr. pogled na cerkev ali mošejo, versko procesijo, vernika v verskih oblačilih, zaznava petja muzajina ali zvoka cerkvenih zvonov) sama po sebi ne more pomeniti protipravnega (prisilnega) soočenja z vero. Tudi zbiranje podatkov o veroizpovedi ob popisu prebivalstva je dopusten poseg v negativno raven svobode veroizpovedi, če je zagotovljeno, da se popisana oseba svobodno opredeli ali ne opredeli. Negativna svoboda veroizpovedi je pripadnikom vojske v celoti zagotovljena že s tem, da je prepuščeno njihovi svobodni izbiri, ali bodo pravico do duhovne oskrbe uveljavljali ali ne. Primer nedopustnega poseganja v negativno svobodo veroizpovedi je denimo obvezna prisega na Sveto pismo pri prevzemu državne funkcije. Sklepati je mogoče, da negativna raven svobode veroizpovedi ni kršena, če država od naslovnika ne zahteva nekega ravnanja, dejanja ali izraza pripadnosti določeni veri in tako posameznikova svoboda izbire ostaja ohranjena, upošteva starost in zrelost osebe. Apriorno prepričanje, da je veroizpoved škodljiva in je denimo vzrok za osebna, družinska ali družbena razhajanja, je odraz netolerantnega odnosa do svobode veroizpovedi. (U-I-68/98)

Obveznost države

Svoboda veroizpovedi je v prvi vrsti obrambna pravica. Morda je tudi zato poimenovana »svoboda« in ne »pravica« veroizpovedi. Izraz svoboda poudarja dopustitev določenega ravnanja, dolžnost ravnanja pa je poudarjena v primeru rabe izraza pravica. Svoboščina pomeni predvsem možnost zahtevati nevmešavanje drugega. Pravica seže dlje in predstavlja možnost zahtevati določeno dejanje drugega v korist imetnika pravice. To pomeni, da država, lokalne skupnosti in drugi nosilci javnih pooblastil v svobodo veroizpovedi ne smejo nedopustno posegati. Država ne sme odločati o vprašanjih, ki zadevajo nauk vere ali notranjo avtonomijo cerkva. Ne sme zahtevati opredeljevanja do verskih vprašanj in nagrajevati ali kaznovati ravnanj, ki pomenijo izpovedovanje vere. Prav tako država ne sme diskriminirati glede človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter neupravičeno razlikovati (privilegirati ali zapostavljati) med posamezniki zaradi njihove veroizpovedi. Svoboda veroizpovedi od države terja tudi pozitivne ukrepe. Ustava namreč zahteva, da mora biti zagotovljena možnost za učinkovito in dejansko izvrševanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Prispevek države je pri tem odvisen od tega, koliko sama zmore. Vendar mora biti državna podpora tolikšna in takšna, da omogoča dejansko izvrševanje pravice. Država mora v tem pogledu preprečiti vsakršno prisilno (neželeno) soočnje posameznika s kakršnimkoli verskim prepričanjem. (U-I-92/07)

Verske vsebine v javnih šolah ne smejo biti predpisane kot obvezne za vse učence. Pri pouku v državni šoli ena

(ne)vera ne sme prevladati nad drugo. Država mora graditi in zagotavljati strpnost med pripadniki različnih ver, preprečiti neupravičeno razlikovanje na podlagi vere med posamezniki (npr. pri zaposlovanju, kjer to ni nujno po naravi stvari), vzpostaviti okvir za pridobitev pravne subjektivitete cerkvam in v določenih okoliščinah (npr. v vojski, zaporih) omogočiti dostop do duhovne oskrbe. Dejavno sodelovanje države s posameznikom oziroma cerkvijo je pomembno zlasti v okoliščinah, v katerih je posameznikom udejanjanje svobode veroizpovedi bistveno oteženo ali celo onemogočeno in okoliščine izzovejo še posebej intenzivno doživljanje vprašanj in dilem, ki jih zajema pojem verskega prepričanja. To so predvsem zaprta okolja (npr. vojska ali zavodi za prestajanje kazni), pa tudi odprta okolja, v katerih posameznikom telesne in druge lastnosti znatno ovirajo ali onemogočajo uresničevanje svobode veroizpovedi zunaj določene ustanove (npr. bolnišnice ali socialnovarstveni zavodi). V teh primerih mora država posameznikom omogočiti individualna ravnanja verske narave (npr. individualno rabo verskih simbolov), dostop do knjig z versko vsebino, dostop duhovnika in dopustiti izvedbo verskih obredov. Verski obred je kot medij med vernikom in transcenco bistvena sestavina izvrševanja vere, ki se običajno skupinsko udejanja v posebnih posvečenih prostorih, zato je pozitivna dolžnost države v zaporih in javnih bolnišnicah omogočiti uporabo primernih prostorov za kolektivno izvrševanje vere. Za opravljanje duhovne oskrbe v zaprtih okoljih sme država angažirati uslužbence cerkva. Zagotavljanje pravnega varstva svobode veroizpovedi zajema zgolj tista ravnanja, ki so razumno povezana z bistvom verskega prepričanja in brez katerih svoboda veroizpovedi za posameznika postane okrnjena. (U-I-92/07)

Ločenost države in verskih skupnosti

Naloga načel, ki urejajo odnos med državo in cerkvami, je zagotavljanje in varovanje materialnega vidika svobode veroizpovedi. Zato ta načela ne predstavljajo samostojne človekove pravice in temeljne svoboščine. Ločenost države in verskih skupnosti je prvo izmed treh temeljnih ustavnih načel, ki določajo pravni položaj cerkva v Sloveniji. Cerkev je opredeljena kot prostovoljno, nepridobitno združenje fizičnih oseb iste veroizpovedi, ki se ustanovi z namenom javnega in zasebnega izpovedovanja te vere ter ima lastno strukturo, organe in avtonomna interna pravila, lastno bogoslužje ali drugo versko obredje in izpovedovanje vere. (ZVS)

Načelo ločenosti cerkvam prepoveduje opravljanje funkcij, ki so pridržane državi na podlagi načela suverenosti države. Kot primer pridržanih suverenih funkcij Ustavno sodišče navaja sklepanje zakonskih zvez, vodenje matičnih knjig in izdajanje javnih listin. Načelo ločenosti vzpostavlja laičnost države. To pomeni, da država ne sme biti vezana na nobeno cerkev, jo privilegirati, diskriminirati ali se opredeljevati do religioznosti oziroma nereligioznosti. Kljub temu pa državo smejo zanimati podatki o verskem prepričanju njenih prebivalcev in zbiranje statističnih podatkov v ta namen ni prepovedano. Država je zavezana k nevtralnosti, tolerantnosti in ne-misijonarskemu delovanju. Ločenost države in cerkva zagotavlja slednjim avtonomijo na lastnem, to je verskem oziroma duhovnem področju. Evropsko sodišče za človekove pravice (v nadaljevanju ESČP) meni, da je avtonomni obstoj cerkva nepogrešljiv sestavni del pluralizma v demokratični družbi. To je razvidno iz primera Hasan in Chaush proti Bolgariji

z dne 26. 10. 2000. Tudi Evropska unija (v nadaljevanju EU) se je zavezala k spoštovanju in ne poseganju v status, ki ga verske, svetovnonazorske in nekonfesionalne skupnosti uživajo po nacionalnem pravu držav članic. (PDEU; ZVS; U-I-92/07; U-I-92/01; U-I-68/98)

Vrednostna nevtralnost, ki je sestavni del načela ločenosti države in cerkva, državi prepoveduje, da bi se istovetila s katerikoli verskim ali drugim prepričanjem, da bi vzpostavila državno vero ali spodbujala in prepovedovala ideološke nazore. Prepoveduje ji širitev lastnih pristojnosti na zadeve, ki so verske narave ali sodijo v območje notranjih zadev cerkva. Vrednostna nevtralnost državi prepoveduje vnašanje duhovnih in svetovnonazorskih elementov v svoje delovanje in kakršnokoli izrekanje o verskih vprašanjih. Država mora ostati vrednostno nepristranska. Informacije mora dajati objektivno, kritično in pluralno. Religije in drugih svetovnih nazorov ne sme kakorkoli prevzemati, jih zavračati, podpirati ali ovirati. Namen načela ločenosti države in verskih skupnosti je varovati konkretne pravice posameznikov. To pomeni skrb za zagotovitev resnične svobode vesti, enakopravnost verujočih in neverujočih ter prizadevanje za pluralnost, ki je bistvena sestavina demokratične družbe. Namen načela ločenosti ni varovanje države pred verskimi in drugimi opredelitvami ter njihovimi združenji. Njegov namen je preprečiti vpliv države na identiteto in svobodo delovanja cerkva. Čeprav na podlagi načela ločenosti država ni dolžna podpirati in pospeševati delovanja cerkva, ima kljub temu možnost, da jim pomaga po prosti presoji. Pri tem jo obvezuje le dolžnost, da vse cerkve obravnava enakopravno. (ZVS; Rm-1/02; U-I-92/07; U-I-68/98)

Država mora cerkve obravnavati enakopravno z drugimi civilnodružbenimi organizacijami. Ni jih dovoljeno odrivati na rob družbe, ker bi to lahko predstavljalo diskriminacijo na podlagi vere in odstop od načela vrednostne nevtralnosti. Cerkve so po mnenju Ustavnega sodišča »občekoristne ustanove«. Zato jih ni dopustno enačiti s posestvi fevdalnega izvora, kar bi pomenilo, da so nekakšen tujek v sistemu suverenosti ljudstva in svobodnega tržnega gospodarstva. Sodišče označuje cerkve za ustanove, ki s svojim javnim delovanjem omogočajo uresničevanje človekove pravice in temeljne svoboščine do svobode vesti. Prav zato imajo te skupnosti vedno pozitivno in pomembno družbeno vlogo, četudi niso del državnega sistema. (URS; ZVS; U-I-92/07; U-I-107/96; U-I-326/98; Košir 1991)

Primer ustavno dopustne državne podpore splošno koristni dejavnosti cerkva je plačilo za delo, ki ga duhovniki prejmejo za duhovno oskrbo vernikov v zaporih in javnih bolnišnicah. Ob vprašanju državne podpore cerkvam je treba opozoriti na stališče Ustavnega sodišča. To določa, da se smejo javna sredstva cerkvam dodeljevati le preko javnih razpisov s posamičnim aktom. Splošno koristno vlogo cerkva priznava tudi EU. Njihovo delovanje označuje za poseben prispevek k tesnejši zvezi med narodi Evrope, k odstranjevanju razdvajajočih pregrad, izboljševanju življenjskih razmer in delovnih pogojev, k usklajenemu delovanju, solidarnosti, ohranjevanju in utrjevanju miru in svobode ter k ustvarjanju možnosti za pridobivanje čim višje ravni znanja narodov Evrope. (PDEU; U-I-92/07)

Enakopravnost verskih skupnosti

Enakopravnost verskih skupnosti je drugo izmed treh temeljnih ustavnih načel, ki določajo pravni položaj cerkva v Sloveniji. Namen tega načela je zagotavljanje uresničevanja človekove pravice in temeljne svoboščine do svobode vesti in zagotavljanje vrednostne nevtralnosti države na verskem oziroma svetovnonazorskem področju. Načelo enakopravnosti verskih skupnosti pomeni enako obravnavo cerkva. Različno obravnavanje cerkva samo po sebi ne nasprotuje načelu enakopravnosti, kjer je to stvarno upravičeno. Vendar je treba na podlagi načela pravne države iz 2. člena Ustave ter načela uresničevanja in omejevanja pravic iz tretjega odstavka 15. člena različno obravnavanje cerkva pri izvrševanju katere izmed človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki temelji na veri, presojeti po strogem testu sorazmernosti. Predpostavljamo ali določanje različnih pravnih posledic na podobno dejansko stanje mora ob tem zasledovati dopusten cilj. Druge vrste razlikovanj, torej tiste, katerih razlikovalni temelj ni vera ali kakšna druga osebna okoliščina ali pa se ne nanašajo na uživanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin, so ustavno dopustne že, če ne kršijo splošnega načela enakosti pred zakonom iz drugega odstavka 14. člena Ustave. V tem primeru je razlikovanje med cerkvami glede določenega vprašanja dopustno, če zanj obstaja razumen, stvaren in v naravi stvari utemeljen razlog. Posamezne cerkve so na ta način, ob sicer doslednem upoštevanju načela enakopravnosti, v primerjavi z ostalimi cerkvami lahko upravičene do pridobitve posebnih pravic. To velja zlasti za področje finančne pomoči države, ki nikakor ne pomeni matematične uravnilovke pri dodeljevanju

sredstev cerkvam. Razumen, stvaren in v naravi stvari utemeljen razlog za različno obravnavanje posameznih cerkva je med drugim lahko upoštevanje zgodovinskega dejstva holokavsta. Pri odmeri posamezne pravice je potemtakem povsem legitimno in legalno bolj ugodno obravnavati tisto cerkev, ki je zaradi holokavsta utrpela veliko škodo. V takšnem primeru je mogoče celo spregledati uporabo splošnega zakonskega merila za odmero posameznih pravic, kakršno je število vernikov. Prav tako je lahko zaradi vloge v nacionalni zgodovini in tradiciji države položaj posamezne cerkve poudarjen bolj, kakor je poudarjen položaj ostalih cerkva. Takšno je tudi stališče ESČP v zadevah Folgero in drugi proti Norveški z dne 29. 6. 2007 in Zengin proti Turčiji z dne 9. 1. 2008. V tem pogledu je treba kot razumen, stvaren in v naravi stvari utemeljen razlog razlikovanja sprejeti preambulo Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih, ki poudarja večstoletno zgodovinsko povezanost med slovenskim ljudstvom in Katoliško cerkvijo. (URS; SRSSSPV; ZVS; U-I-92/07; Šturm 2010; Kaučič 2002, 10)

Svobodno delovanje verskih skupnosti

Svobodno delovanje verskih skupnosti je tretje izmed treh temeljnih ustavnih načel, ki določajo pravni položaj cerkva v Sloveniji. Cerkvam je svobodno delovanje zagotovljeno ne glede na to, ali se registrirajo ali delujejo brez registracije. Ta svoboščina se namreč navezuje na splošno načelo demokratičnosti države in izhaja iz svobode vesti. Najpomembnejši del svobodnega delovanja cerkva je možnost ustanovitve cerkve, bodisi v obliki pravne osebe (registrirane) bodisi brez lastne pravne osebnosti. Pravni

status cerkve lahko pridobi prostovoljno in nepridobitno združenje fizičnih oseb. Te osebe morajo biti iste veroizpovedi. Združenje mora imeti lastno strukturo, organe, avtonomna interna pravila, versko obredje in izpovedovanje vere. Ustanovljeno mora biti z namenom, da bodo lahko njegovi člani v javnosti in zasebno izpovedovali to vero. Svobodno delovanje cerkva obsega tudi pristojnost za oblikovanje struktur in imenovanje posameznih nosilcev odgovornosti v cerkvi. Za vzpostavitev, spremembo in ukinitvev lastnih teritorialnih in personalnih struktur ter pastoralnih območij je izključno pristojna cerkev sama. (URS; SRSSSPV; ZVS; U-I-92/07)

Svobodno delovanje obsega svobodo odločanja o svojem notranjem ustroju, sestavi, internih pristojnostih ter delovanju organov. Cerkev ima po določbah svojega avtonomnega prava pravico imenovati, sprejemati odpovedi, premeščati in določati vrsto ter obseg nalog svojih verskih uslužbencev v celoti. Cerkvam pripada tudi pristojnost za določanje pravic in dolžnosti svojih vernikov in pristojnost izvajanja verskih obredov oziroma bogočastja in kateheze. Svobodno delovanje pomeni pravico do pastoralnega delovanja in duhovne oskrbe posameznikov v bolnišnicah, domovih za ostarele, zaporih in drugih ustanovah, v katerih je oteženo svobodno gibanje oseb, ki so v teh ustanovah. Zakon določa, da mora ta oskrba potekati v skladu z ustreznimi področnimi zakoni v državi. Nadalje svobodno delovanje obsega pravico ustanavljanja in upravljanja šol vseh vrst in stopenj, dijaških in študentskih domov ter drugih vzgojnih in izobraževalnih ustanov. Vključuje svobodo povezovanja z ostalimi cerkvami doma ali po svetu. (URS; SRSSSPV; ZVS; U-I-92/07)

Teritorialne ali personalne enote cerkva, ki imajo sedež v državi, lahko skladno s svobodo svojega delovanja pridobivajo in prenašajo lastninsko pravico ter druge stvarne pravice. Prav tako lahko posedujejo, uživajo in odtujujejo premičnine in nepremičnine. Cerkve imajo polno svobodo posedovanja lastnih sredstev obveščanja in pravico dostopa do vseh javnih sredstev obveščanja pod enakimi pogoji kot druge pravne osebe. Cerkve imajo pravico do ustanavljanja združenj in fundacij v skladu z zakonodajo države. Lahko delujejo na verskem področju, v vzgoji in izobraževanju, dobrodelnosti, socialnem varstvu, zdravstvu in gospodarstvu. Svobodno delovanje cerkva se mora izražati z udejstvovanjem tako v zasebnem kot tudi v javnem delovanju. Zakonodaja ob tem vztraja, da mora celotna dejavnost cerkva potekati v skladu s pravnim redom države. Vendar to ne pomeni, da jim pravni red lahko vsiljuje standarde, načela in ideje delovanja, ki niso skladne z identiteto in naravo cerkve. V tem kontekstu se je Ustavno sodišče izrecno izjasnilo, da cerkva ni dovoljeno siliti k sprejetju notranje demokratičnosti, kakor to v določeni meri velja za društva ali druge civilnodružbene organizacije pri volitvah njihovih organov in odločanju zbora članov. Po mnenju sodišča notranje odločitve cerkva ne smejo biti podvržene nadzoru države. Zato odločitev organov cerkva tudi ni mogoče izpodbijati pred sodiščem države in je prepovedano, da bi državna oblast nastopala kot razsodnica v sporih verske narave. Svobodno delovanje cerkva vključuje možnost pridobitve lastne pravne subjektivitete oziroma osebnosti. Tako lahko cerkev učinkoviteje nastopa v pravnem prometu in uveljavlja svoje pravice. Slovenija priznava pravno osebnost

cerkva in vseh njihovih teritorialnih in personalnih enot, ki jim pravna osebnost pripada po normah avtonomnega prava cerkve same. Pristojna oblast cerkve v takšnem primeru te enote zgolj priglasijo za registracijo pristojnemu državnemu organu. (SRSSSPV; ZVS; Rm-1/02; U-I-92/07)

Cerkve so tudi v sistemih ločenosti države in verskih skupnosti vezane na državno pravo, zato se pravna osebnost cerkve presoja po predpisih države. Pravo Slovenije verske organizacije in ustanove obravnava kot domače pravne osebe. V slovenski pravni ureditvi velja načelo omejenega števila vrst pravnih oseb, kar pomeni, da izbira različnih vrst pravnih oseb in mešanje med njimi ni mogoče. Cerkve v Sloveniji nimajo javnopravnega statusa in veljajo za pravne osebe zasebnega prava *sui generis*. Čeprav svobodno delovanje cerkva ne pomeni izključitve vere iz javnega življenja, pa neizogibno pomeni določeno omejitev delovanja cerkva na področjih, kjer prihaja do poseganja v pristojnosti oziroma suverenost države. Cerkve namreč ne delujejo samo na področju verskih dejavnosti, ampak tudi na številnih drugih področjih družbenega življenja, na katerih ima svoje pristojnosti tudi država. Cerkve morajo pri udejstvovanju na t. i. mešanih področjih spoštovati pravni red države in imajo hkrati pravico, da si v okviru pravnega reda in z ustavnopravno dovoljenimi sredstvi prizadevajo za vzpostavitev sodelovanja z državo ali spremembo določb ustave. Javna verska zbiranja oziroma javna bogoslužna opravila je denimo pristojna oblast cerkve dolžna zgolj priglasiti pristojnemu organu države. (SRSSSPV; ZVS; U-I-25/92; U-I-107/96; Rm-1/02; U-I-92/07)

Teritoriji pastoralnih območij cerkva naj bi ostajali znotraj ozemlja države. Pastoralne meje cerkva naj bi se prekrivale z državnimi. Ta določba je izraz povezanosti med državo in določeno cerkvijo oziroma posledica prepričanja, da imajo teritorialne enote avtohtonih cerkva velik državotvorni pomen. Sicer se delovanje cerkva sme omejiti samo z zakonom, navadno zaradi varovanja državne ali javne varnosti in varstva pred širjenjem nalezljivih bolezni. Načelo svobodnega delovanja verskih skupnosti zagotavlja predvsem zaščito dejavnosti cerkva pred posegi države. Cerkvam daje jamstvo samostojnosti v njihovih notranjih zadevah. Država in cerkve sicer morajo biti in ostati neodvisne in samostojne vsaka v svoji ureditvi, vendar svobodno delovanje cerkva po določbah lastnega avtonomnega prava ne sme biti v nasprotju s pravnim redom države. (SRSSSPV; ZVS; U-I-92/07)

Prepoved razveljavitve ali omejitve svobode vesti

Prepoved razveljavitve ali omejitve svobode vesti, ki jo določa 16. člen Ustave v povezavi s svobodo veroizpovedi iz 41. člena, državi onemogoča, da bi v vojnem ali izrednem stanju začasno razveljavila ali omejila svobodno delovanje cerkva, njihovo enakopravnost in ločenost od države. Vsa tri naštetna temeljna ustavna načela so namreč v funkciji zagotavljanja in varovanja ustavno zagotovljene človekove pravice in temeljne svoboščine do svobode veroizpovedi, ki jo Ustava izrecno uvršča med tiste redke človekove pravice in temeljne svoboščine, za katere ni dopuščena nobena začasna razveljavitev ali omejitev. Svoboda veroizpovedi v javnem in zasebnem življenju je

nedotakljiva in zagotovljena. Država je dolžna zagotavljati njeno nemoteno uresničevanje. (URS; ZVS)

Sodelovanje pri napredku človeške osebe in skupnega dobrega

Država in cerkve so dolžne medsebojno sodelovati pri napredku človeške osebe in skupnega dobrega. Za napredek človeške osebe in skupno dobro so pomembni predvsem vzgoja in izobraževanje, varovanje in ohranjanje kulturne dediščine ter dobrodelnost in prostovoljstvo. Vzgojne in izobraževalne ustanove cerkva mora država podpirati ob enakih pogojih, kakor podpira vzgojne in izobraževalne ustanove drugih zasebnih organizacij. Dijakom, študentom in gojencem teh ustanov mora zagotoviti enak status kot gojencem javnih ustanov. Država, lokalne samoupravne skupnosti in cerkve morajo sodelovati tudi pri ohranjanju in vzdrževanju kulturnih spomenikov, kulturnih dobrin in arhivov, ki so v zasebni lasti cerkva. Dobrodelne in socialne ustanove ter organizacije, ki se ukvarjajo z dobrodelnostjo in družbeno solidarnostjo in so jih ustanovile cerkve ter so organizirane v skladu z zakonodajo države, so glede olajšav, pomoči in drugih spodbujevalnih ukrepov države izenačene z drugimi podobnimi dobrodelnimi organizacijami v državi. Na področje sodelovanja pri napredku človeške osebe in skupnega dobrega je mogoče umestiti tudi dolžnost prizadevanja za sporazumno reševanje odprtih vprašanj med državo in cerkvami. Slovenija se je obvezala, da bo s cerkvami vzpostavljala odprt in trajen dialog ter z njimi razvijala oblike trajnega sodelovanja. Tudi EU je dolžna s cerkvami

vzdrževati odprt, pregleden in reden dialog. (SRSSSPV; ZVS; Čepar 2008, 117)

Različnost obravnavanja na podlagi verskega prepričanja

Cerkve lahko kandidate za zaposlitev ali drugo pogodbeno sodelovanje obravnavajo različno glede na njihovo versko prepričanje. Takšno ravnanje ne pomeni protipravne diskriminacije, če versko prepričanje predstavlja bistveno legitimno in upravičeno poklicno zahtevo za zaposelbo delovnega mesta ali opravljanje dela. Legitimnost in upravičenost tovrstnega različnega obravnavanja je treba utemeljiti z naravo poklicne dejavnosti in zahtevami etike cerkve. Možnost različnega obravnavanja na podlagi verskega prepričanja je pomembna zlasti v primeru potrebe po zaposlitvi verskega uslužbenca, ki se kot vernik cerkve izključno in v celoti posveča obredni, dobrodelni, izobraževalni ali organizacijski verski oziroma duhovni dejavnosti. Delokrog verskega uslužbenca mora biti skladen z ureditvijo, predpisi, zahtevano izobrazbo in pooblastili vrhovnega organa cerkve, ki ji pripada. (ZVS)

Javnost in pravnost delovanja

Delovanje cerkva mora biti znano javnosti. Cerkev mora sama določiti, na kakšen način bo o svojem delovanju obveščala javnost. Ob tem mora javnost imeti možnost spremljati, ali delovanje cerkve ustreza standardu javne morale, javnega reda in prava države. V primeru protipravnega delovanja lahko država delovanje cerkve prepove. To stori s sodno odločbo v upravnem sporu. Razlogi za izdajo takšne odločbe nastanejo, če cerkev huje krši ustavo, spodbuja k neenakopravnosti (npr. narodni, rasni,

verski), nasilju, vojni ali razpihuje sovraštvo, nestrpnost ali preganjanje. Razlogi za izdajo sodne odločbe nadalje nastanejo, če cerkev svoj verski nauk, poslanstvo, obrede ali drugo svojo versko dejavnost izvaja z namenom, s ciljem ali na način, ki temelji na nasilju ali uporabi nasilnih sredstev oziroma ogroža življenje, zdravje ter druge pravice in svoboščine ljudi in hudo krni njihovo človeško dostojanstvo. Država lahko prepove delovanje cerkve s sodno odločbo tudi v primeru, da sta pridobitni namen ali izvajanje pridobitne dejavnosti njena izključna dejavnost. (ZVS)

Pravice registriranih cerkva

Država lahko z registriranimi cerkvami sklepa posebne sporazume. Cerkev lahko registrira najmanj deset polnoletnih članov, ki so državljani Slovenije ali tujci, ki imajo na ozemlju Slovenije prijavljeno stalno prebivališče. Sporazumi med državo in registriranimi cerkvami smejo obsegati vprašanja izvajanja posameznih določb ustave ali zakonov. Cerkev lahko zastopa njen vrhovni organ v državi ali njen vrhovni organ z mednarodnopravno osebnostjo. Pristojnosti vrhovnega organa za zastopanje dokazuje cerkev z določbami svojega avtonomnega prava. Registrirane cerkve lahko izvajajo duhovno oskrbo v vojski. Ta mora potekati v skladu s predpisi o vojaški službi in obrambi države. Ministrstvo za obrambo je za versko duhovno oskrbo dolžno zagotoviti materialne in prostorske pogoje. (ZVS, 22; Čepar 2008, 95)

Registrirane cerkve smejo duhovno oskrbo opravljati tudi v policiji. Ta pravica pripada policistom, ki se nahajajo v okoliščinah, ko jim je uresničevanje svobode veroizpovedi

oteženo. Minister, pristojen za notranje zadeve, je dolžan podrobneje urediti organizacijo in način izvrševanja tovrstne oskrbe v policiji. Registrirane cerkve lahko duhovno oskrbo izvajajo tudi v zavodih za prestajanje kazni za polnoletne in mladoletne osebe. Materialne pogoje mora zagotoviti ministrstvo, pristojno za pravosodje. Če je na območju države dovolj veliko število pridržanih oseb iste veroizpovedi, mora ministrstvo duhovnikom, ki izvajajo duhovno oskrbo v zavodih za prestajanje kazni, zagotoviti plačilo za opravljeno delo. Duhovnik, ki opravlja duhovno oskrbo v zavodih za prestajanje kazni, to lahko opravlja nemoteno in sme ob primernem času brez nadzora obiskovati pridržane osebe ustrezne veroizpovedi. Registrirane cerkve lahko duhovno oskrbo opravljajo tudi v bolnišnicah in socialnovarstvenih zavodih, ki opravljajo institucionalno varstvo. Ti zavodi oziroma bolnišnice so za to oskrbo dolžni zagotoviti ustrezne prostorske in tehnične pogoje. Registriranim cerkvam pripada zakonska pravica graditi in vzdrževati prostore in stavbe za bogoslužje, druge verske obrede ter druga zbiranja. Poleg tega jim gre pravica prostega dostopa do njih. Pri pripravi prostorskih aktov o predvideni prostorski ureditvi v novih urbanističnih predelih je treba sporazumno uskladiti potrebe, priporočila in interese registriranih cerkva. To mora biti izvedeno ob upoštevanju številčnosti pripadnikov posamezne registrirane cerkve, zlasti za predele, ki so namenjeni stanovanjski in bivanjski gradnji. Pripravljalci predlogov prostorskih aktov morajo na takšen način oceniti potrebo po verskih objektih. (ZVS)

Registrirane cerkve so lahko prejemnice gmotne podpore države. Ta možnost jim je omogočena predvsem zaradi njihovega splošno koristnega pomena. V aktu, s

katerim država ali lokalna samoupravna skupnost dodeljuje gmotno podporo, se lahko določi tudi namen njene uporabe. V tem primeru lahko javni organ, ki je gmotno podporo dodelil, od cerkve zahteva poročilo o namenskosti njene porabe. Če namen uporabe gmotne podpore ni določen, lahko cerkve same razpolagajo z dodeljenimi sredstvi. Eden izmed primerov namenske državne pomoči registriranim cerkvam je plačilo prispevkov zavarovanca za socialno varnost uslužbencev cerkva. Prejemniki te pomoči so lahko verski uslužbenci, ki so državljani Slovenije in imajo v njej stalno prebivališče. Ta finančna pomoč obsega plačilo prispevkov za socialno varnost oziroma za obvezno pokojninsko, invalidsko in zdravstveno zavarovanje. Javna sredstva se cerkvam dodeljujejo izključno preko javnih razpisov s posamičnim aktom. Registrirane cerkve smejo v skladu s svojimi pravili in državno zakonodajo za potrebe svojega delovanja zbirati tudi prostovoljne prispevke. Organ države, pristojen za cerkve, mora registriranim cerkvam nuditi strokovno pomoč in jih obveščati o predpisih, drugih aktih in ukrepih, ki zadevajo njihovo delovanje. Ta organ je dolžan organizirati tudi razgovore in srečanja s predstavniki registriranih cerkva. (ZVS; U-I-92/07)

Sklep

Obstoječa ureditev pravnega statusa cerkva in njihovega odnosa z državo vsebuje veliko elementov avtonomije. Svoboda cerkva v Sloveniji je trenutno celovito urejena oziroma zagotovljena. V tem sistematičnem okviru obsežnejše spremembe področja svobode veroizpovedi niso pravno utemeljene. Morebitna tovrstna prizadevanja so potem-

takem praviloma politično in ekonomsko pogojena. Ne izvirajo torej iz skrbi za zaščito oziroma zagotovitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin posameznikov in cerkva.

Reference

Čepar, Drago, ur. 2008. Država in vera v Sloveniji. Ljubljana: Urad Vlade Republike Slovenije za verske skupnosti.

Kaučič, Igor. 2002. Načela ustavne ureditve razmerja med državo in cerkvijo v Sloveniji. V: Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001, 77–87; 399–411. Ur. Janko Pleterski in Alenka Šelih. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Košir, Borut. 1991. Ureditev odnosov med Cerkvijo in državo. Tretji dan 20, št. 9/10:12–13.

Krajnc, Janez. 2006. Latinski pravni reki. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Movrin, Miha. 2002. Verska svoboda in pravni položaj cerkva in drugih verskih skupnosti v slovenski ustavi in odločbah Ustavnega sodišča Republike Slovenije. V: Država in vera v Sloveniji, 37–51. Ur. Drago Čepar. Ljubljana: Urad Vlade Republike Slovenije za verske skupnosti.

PDEU – Pogodba o delovanju Evropske unije. Uradni list Evropske unije, 2010/C 83/01.

Rm-1/02 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. Rm-1/02 z dne 19. 11. 2003.

Saje, Andrej. 2013. Religionsfreiheit in der Republik Slowenien nach dem Inkrafttreten des Gesetzes über Religionsfreiheit im Jahr 2007 – zwischen Theorie und Praxis. V: Neuere Entwicklungen im Religionsrecht europäischer Staaten, 549–569. Ur. Wilhelm Rees, Maria Roca in Balázs Szanda. Berlin: Duncker & Humblot.

SRSSSPV – Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanji. Uradni list Republike Slovenije – Ministrstvo za pravosodje, št. 4/2004.

Šturm, Lovro. 2002. Pravni položaj verskih skupnosti v Republiki Sloveniji ob njenem vključevanju v svobodno demokratično družbo moderne Evrope. V: Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001, 63–76. Ur. Janko Pleterški in Alenka Šelih. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Šturm, Lovro. 2010. Komentar Ustave Republike Slovenije. Ljubljana: Fakulteta za državne in evropske študije.

U-I-25/92 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-25/92 z dne 4. 3. 1993.

U-I-107/96 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-107/96 z dne 5. 12. 1996.

U-I-326/98 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-326/98 z dne 14. 10. 1998.

U-I-68/98 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001.

U-I-92/01 – Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-92/01 z dne 28. 2. 2002.

U-I-92/07 - Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-92/07 z dne 15. 4. 2010.

URS – Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, št. 33/1991; 42/1997; 66/2000; 24/2003; 69/2004; 69/2004; 69/2004; 68/2006.

ZVS – Zakon o verski svobodi. Uradni list Republike Slovenije, št. 14/2007; 46/2010; 40/2012; 100/2013.

UDK: 330.522.6:502.2
1.02 pregledni znanstveni članek

Jurij Dobravec
univ. dipl. biolog

Vrednotenje narave in ekološka funkcija lastnine

Izvleček: Ustava Republike Slovenije določa pridobivanje in uživanje lastnine tako, da je zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka funkcija. Ekološka funkcija je povezana s človekovim vrednotenjem narave. V prispevku osvetljujemo tri vrste vrednotenja naravnih dobrin, ki smo jih poimenovali neinstrumentalno, ekosistemsko in institucionalno. Z vrednotenjem naravnih dobrin se soočamo pri lastniških odnosih javne, skupne in zasebne lastnine. Ker so naravne dobrine kategorično drugačne od danes prevladujočega ekonomskega vrednotenja dobrin in nobeno od teh vrednotenj ni neposredno vezano na lastništvo ali menjalno vrednost, pogosto spregledamo njihov vpliv na družbena dogajanja. Visok delež varovane narave v Sloveniji kaže na zavedanje pretežno zasebnih lastnikov, da imajo naravne dobrine tudi neekonomske vrednosti.

Ključne besede: naravovarstvo, lastnina, lastništvo, ekološke funkcije, vrednotenje narave

Nature Evaluation and Environmental Function of Property

Abstract: According to the Constitution of the Republic of Slovenia, the manner by which property is acquired and enjoyed is established by law in order to ensure its economic, social, and environmental function. In this article environmental function is intertwined with the evaluation of nature. Three approaches towards nature evaluation are presented in this article: noninstrumental, ecosystemic, and legal. Owners confront them in cases of public, common, and private ownership management. Despite being neglected by economic evaluation models, and not necessarily connected with proprietary systems, their influence exists and has its influence on the society. High share of the Slovenian national territory, mainly privately-owned land, stands under environmental protection. In this context, private owners obviously tolerate measures on a basis of noneconomic evaluation of natural goods.

Key words: nature preservation, property, ownership, environmental functions, nature evaluation

Uvod

Ustava Republike Slovenije določa »pridobivanje in uživanje lastnine« tako, da je »zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka¹ funkcija«. (URS, tč. 67) Lastnini so torej pripisani trije atributi. Zakonodajalec jih imenuje funkcije, kar v osnovi pomeni, da so dinamične in naj bi

1 Angleška ustreznica za slovenski izraz »ekološki« je »environmental«.

načeloma služile človeku, to je uživalcu oziroma lastniku. Prvi dve funkciji sta tudi jasno antropocentrični in utilitaristični ter imata v zavesti zahodne civilizacije že večstoletno tradicijo. Gospodarska funkcija pomeni predvsem možnost ustvarjanja in izmenjave izdelkov. Socialna funkcija se nanaša na samo bivanje človeka v prostoru in času, odnose v družbi in nematerialne vidike uživanja lastnine. Pri obeh je vsem deležnikom jasno, da je smisel lastnine služiti napredku in blaginji človeka.

Opredelitev ekološke funkcije ni tako jasna, kakor se zdi na prvi pogled. Čeprav je očitno, da so jo sestavljavci slovenske ustave želeli postaviti vzporedno z gospodarsko in družbeno, s tem pa slovenski naravi dati pomembno pravno mesto (morda celo nekoliko ekocentrično), ter čeprav se s Pličničem (2003, 97) lahko strinjamo, da je v zahodnih pravnih sistemih ekološka funkcija le redko tako napredno izražena kot v slovenski ustavi, se pogosto kaže, da se lastniki s to pravico uživanja lastnine srečujejo na drugačen način. Mnogim gospodarskim subjektom namreč predstavlja neposredno oviro pri načrtovanju in izvajanju njihovih pridobitnih zamisli, v družbenem smislu pa ekološko funkcijo lahko tolerirajo le do tiste mere, do katere neposredno služi človekovemu ugodju. Kljub temu v družbi obstaja in se krepi ali pa se vrača zavest, da imajo narava in njene ekološke funkcije določeno vrednost, zaradi katere jih je smiselno varovati in ohranjati ne le po načelih antropocentrizma, torej za preživetje človeka, ampak celostno.

Po mednarodnih merilih se Slovenija na področju pravnega varovanja narave uvršča v svetovni vrh. (Slika 6) Razlogov je gotovo več. Gre morda za domovinski čut in

pregovorno tisočletno navezanost naroda na prepišno območje med Alpami in Jadranom? Gre morda za izgovor, ki ga lahko izrabljajo zaradi neuspešnosti Slovenije na mnogih gospodarskih področjih? Gre morda za obrambo pred razprodajo zemlje? Je razlog v spretnih in diplomatsko uspešnih poklicnih naravovarstvenikih? Ima določen vpliv tudi zapisanost ekološke funkcije v ustavo? Vsekakor je očitno, da so slovenski volivci glede na mozaik zgoraj navedenih pomislekov dovolj tolerantni do usmeritev slovenske naravovarstvene politike. Lastniki velikega dela državnega ozemlja so določili in dovoljujejo družbeno dogovorjena pravila. Pri javni ali družbeni lastnini je določanje režimov razumljivo, pri zasebni pa je očitno v ozadju navzoče vrednotenje, ki sisteme pridobivanja in menjave lastništva presega, ohranja pa uravnoteženo uživanje.

V prispevku bomo osvetlili tri vrste vrednotenja narave, ki niso neposredno vezane na denarno vrednost ali menjavo. V gospodarskih in socialnih procesih jih neredko spregledamo. Po kratkem zgodovinskem pregledu odnosa do lastništva narave bo sledila podrobnejša obravnava in nekateri praktični primeri vrednotenja. Vrste vrednotenja smo poimenovali neinstrumentalno, ekosistemsko in institucionalno. Pri obravnavi neinstrumentalne vrednosti narave gre za pogled na druga živa bitja, pri čemer jim človek priznava vrednost, ki je neodvisna od njihove »uporabnosti«. Poznamo več podvrst tovrstnega vrednotenja: od teoretično-filozofskega, preko romantično-idealizirajočega do religiozne ali simbolne vrednosti, ki jo ima narava za ljudi. Obravnava vrednosti ekosistemskih storitev je relativno nov način vrednotenja dobrin in procesov v naravi. V osnovi gre za reševanje problema denarnega vrednotenja naravnih virov, ki so se donedavno zdeli

neomejeni in njihovega stroška človek pri načrtovanju svojih dejavnosti ni upošteval. Pri obravnavi institucionalne vrednosti pa bomo na kratko pregledali, na kakšen način in koliko območja Slovenije je po različnih merilih spoznano za toliko vredno, da je zavarovano s predpisi. Izjemno visok odstotek naravovarstveno zavarovanega ozemlja Slovenije kaže na to, da v slovenski družbi narava predstavlja veliko splošno vrednoto, pri čemer tip lastništva zaenkrat ne igra posebne vloge.

Lastništvo (narave) v družbi in zgodovini

Lastništvo v današnjem svetu opredeljujemo kot upravljanje in nadzor nad določeno materialno ali nematerialno lastnino. Subjekt lastništva je lastnik, slovenski stvarnopravni zakonik (SPZ) pa zanj uporablja nekoliko širši izraz »imetnik pravice«. V mnogih pravnih sistemih ločnica med lastnino in dobrino ni povsem jasna. Zdi se, da današnjemu zahodnemu pogledu na svet bolj ustreza izenačevanje teh dveh pojmov. Pri materialnih dobrinah je največkrat govora o zemljiščih ali drugih nepremičninah in tvarnih proizvodih različnih človekovih dejavnosti. Pri nematerialnih dobrinah najpogosteje govorimo o t. i. intelektualni lastnini. Pod pojmom lastništvo običajno razumemo sisteme ureditve in razporeditve lastnine ter njene menjave v okviru določenih oziroma dogovorjenih družbenih norm.

Kreposti in lastništvo

Skozi zgodovino in v različnih kulturah so lastniški sistemi podvrženi spremembam. Tako poznamo široko paleto

družb, kjer že tisočletja obstajajo povsem brezlastniški odnosi (Catapoti in Relaki 2013, 1–20); poznamo tudi različne oblike lastnine srednjeveškega tipa in diferencirana večplastna lastniška razmerja, kakršna se razvijajo v zahodnem svetu od kapitalizma dalje. (LeFevre 1966, 13–22) Zanimivo se zdi, da so v preteklosti lastništvo povezovali s človekovimi krepostmi. Platon je tako v *Državi* (2009a, tč. 462b–c) dokazoval velik pomen skupne lastnine v družbi. Skupna lastnina pri posamezniku, umeščenu v državo oziroma politično skupnost, krepi zavest o skupnih dobrinah in družbenem interesu, hkrati pa prispeva k zmanjševanju socialnih razlik med tistimi, ki dobrine neomejeno uživajo, in drugimi, ki so zaradi tega prizadeti. Aristotel se je nagibal k utemeljevanju prednosti zasebne lastnine, ki krepi preudarnost in odgovornost posameznika. Po njegovem mnenju (2010, tč. 1263a) se v primeru uveljavljenosti zasebnega interesa ljudje ne bodo pritoževali drug čez drugega, razvoj pa bo hitrejši, saj se bo lahko vsak bolje posvečal svojemu poslu. Aristotel je poleg tega poudarjal pomen svobode posameznika, ki ga prav zasebna lastnina naredi za svobodnega državljana. Zdi se, da so se filozofi kasnejših obdobjev glede lastnine, poenostavljeno rečeno, razdelili na zagovornike Platona in zagovornike Aristotela.

Tipi lastništva

V današnjem zahodnem svetu navadno ločujemo tri tipe lastnine: splošno, skupno (ali skupinsko) in zasebno. Splošne dobrine lahko uporabljajo vsi člani določene skupnosti. Omejitve veljajo le v smislu uravnotežene in trajnostne uporabe, torej je določena vsaj okvirna pravič-

nost uporabe za vsakogar.² Pri skupinski lasti se določena skupina ljudi sama odloči, kakšna pravila bodo veljala za uporabo določenega zemljišča, stavbe, orodja, proizvoda ali druge dobrine. S pojmom skupinske lastnine opredeljujemo široko zgodovinsko paleto družb – od plemenske ureditve določenega ozemlja, kjer se skupinska lastnina izenačuje s splošno, preko ureditve agrarnih skupnosti do socialističnih sistemov petlečk ali zadrug –, kjer gre za »osebe zasebnega prava«, torej ima lastništvo enake funkcije kot zasebna lastnina.

Zasebna lastnina je predvsem v zahodnem kapitalizmu postala nekakšna podstat družbeno-ekonomskega dogajanja. Z njenim obsegom merimo velikost premoženja, njena dinamika nam govori o napredku. Zmožnost preoblikovanja in dodajanja vrednosti je podlaga za merjenje, uspešnost, bogastvo in razvitost posameznika, podjetja ali ustanove. Toda čeprav je upravljanje in nadzor zasebne lastnine po definiciji zaseben, je zanjo vseeno treba uvesti in spoštovati določena pravila, ki imajo funkcijo družbene regulacije. Določene in vnaprej dogovorjene oziroma sprejete norme zato nujno posegajo v sicer načeloma nedotakljivo zasebno lastnino.³

- 2 V Sloveniji je za določena zemljišča živa okrajšava SLP, ki izvira iz agrarne reforme v socialističnem obdobju in pomeni »splošno ljudsko premoženje«.
- 3 V demokratičnih družbah se je zato razvil tudi sistem kompenzacij, v nekaterih primerih pa igra pomembno vlogo zasebnikova odgovornost do družbe.

Naravne dobrine

V lastniški ureditvi zahodnega sveta pomemben delež predstavljajo nekatere naravne dobrine. Čeprav se po bistvu in vsebini nekoliko razlikujejo od lastnine, ki jo človek ustvari z intelektualnim delom ali delom svojih rok, zahodni pravni redi mnoge od njih načeloma obravnavajo enako. Sistemsko gledano za lastništvo stavb, drugih človekovih izdelkov in polizdelkov veljajo enake pravice, pravila in možnosti upravljanja ali menjave, kakor za opuščeni travnik, pašnik ali pragozd, nenazadnje tudi za t. i. neplodna zemljišča ali nenaseljena visokogorska območja.

V tržnem gospodarstvu se vrednost običajno določa glede na obsežnost zalog in potreb porabnikov oziroma v skladu z dinamiko trga. Vsak udeleženec načeloma skrbi, da je nabavna cena primerno nižja od prodajne. V času velike industrializacije so naravne vire imeli za neomejene, zato se na njihove porabljene količine niso ozirali. Seveda so že v tistem času mnoge države s pomočjo raznih koncepcij urejale izkoriščanje rudnih bogastev ali uporabo vode, vendar namen urejanja ni bila podaljšana trajnost teh dobrin, ampak bolj z zakonom urejena udeležba celotne družbe pri dobičku. Druga polovica 20. stoletja je prinesla pomembne spremembe. Od takrat se krepi zavedanje, da so zaloge mnogih naravnih dobrin omejene in da človek z izpusti škodljivo vpliva na naravo, ki jo sam potrebuje za neposredno preživetje. Razvijata se informacijska družba in mobilnost. Vse večji tržni delež zahodnega gospodarstva se seli na nova območja, ki po sedanjih merilih veljajo za bolj trajnostna. Tržni delež je povezan z vrednostjo in vrednotenjem, opravljanje dejavnosti pa z lastništvom

ali podobno obliko pravic do dobrin. Na primer: zaradi razvoja turizma je prišlo do preobrata, ko so nekatera neplodna ali prej gospodarsko nedonosna območja postala privlačna, lastnikom pa prinašajo dobiček ali vsaj možnost pomembne dodane vrednosti. Lastništvo oziroma pravica upravljanja narave brez neposrednega odvzemanja materialnih bogastev postaja tudi na drugih področjih gospodarstva vse pomembnejši dejavnik lokalnega in globalnega gospodarstva.

Neinstrumentalna vrednost narave

O neinstrumentalni vrednosti narave govorimo takrat, ko je človek v odnosu do nečesa udeležen le z opazovanjem ali občudovanjem oziroma o tistem, kar opazuje ali občuduje, ne razmišlja uporabniško. Ker obravnavamo naravo, lahko pomislimo na zrak, ki ga dihamo. Človek je seveda uporabnik zraka, vendar o njem ne razmišlja uporabniško. Nanj se spomni le v primeru pomanjkanja. Podobno velja za življenjski prostor: ta je vsekakor lahko lastnina, a redkokateri človek živi oziroma se giblje izključno na svoji lastnini. Pri neinstrumentalnem vrednotenju je lastništvo razmeroma nepomembno, zaradi obsežnosti naravnega okolja pa je lahko tudi nemogoče. Kljub temu je človekova izkušnja takšna, da je posamezne od tovrstnih dobrin treba urejati na družbeni ravni, morebitno lastništvo pa lahko v obratni smeri vpliva na obnašanje družbe.

Naravi lastna vrednost

Ostala narava, to je narava zunaj in poleg človeka, je po vseh dosedanjih dokazih obstajala že davno pred misle-

čim človekom. Tako se nam samo po sebi vsiljuje prepričanje, da je morala narava tudi pred tem imeti nekakšen smisel in neko vrednost – ne glede na to, ali jo je kdo neposredno ocenjeval, kakor jo danes vrednoti človek. (Nunez 1999, 106–107) Ta smisel danes razumemo kot usmerjen v dobro oziroma razvoj dobrega. Aristotel (2002, 50–51) je agregat poti k dobremu in doseženemu cilju dobroti omejil na človeka ter ga imenoval *eudaimonia* (εὐδαιμονία), v slovenskem prevodu »srečnost«. ⁴ V povezavi s sebi lastno vrednostjo se pojavlja skovanka intrinzična vrednost. ⁵ Izraz ima sicer splošen pomen, vendar se zadnja desetletja zaradi prevladujoče angleščine in uveljavljanja ameriških biocentričnih etikov uporablja predvsem na področju odnosov med ljudmi in drugimi živimi bitji. V filozofski besednjak ga je verjetno uvedel Norvežan Arne Naess (1989, 11; 164), vendar kot norveško besedo *egenverdi*, kar sam razlaga kot nekaj podobnega »medsebojno vplivni sebi lastni vrednoti«. ⁶ Doslej najpogostejša razlaga intrinzične vrednosti na področju naravovarstvene etike izhaja iz vprašanja v negaciji: »Kaj ni intrinzična vrednost?« (Agar 2001, 7–14) Kar ni intrinzično, je namenjeno (tudi) zunanji uporabi, torej ima po takšni razlagi (tudi) instru-

- 4 Pri Aristotelu gre za notranjo, »dušno« srečnost.
- 5 Čeprav nekateri okoljski filozofi dajejo prednost izrazom »inherentna«, »prirojena« ali »privzeta« vrednost pred »intrinzično« vrednostjo, se prav ta izraz uveljavlja kot nekakšen standard. V nekaterih jezikih se v tem kontekstu pojavlja tudi ločevanje med »vrednoto« in »vrednostjo«. Zavod za ohranjanje narave Republike Slovenije je žal privzel izraz »vrednota« v povsem tehničnem smislu, ki je nadomestil in nekoliko razširil nekdanji pojem dediščine. Zato je bolj smiselno uporabljati izraz »vrednost«.
- 6 Na podoben način Naess (2008, 202) izjavlja naslednje: »Živali, rastline in krajina imajo sebi lastno ali notranjo vrednost, ki je neodvisna od uporabnosti za človeka.«

mentalno vrednost. Pri odnosu med človekom in naravo gre v smislu negacije torej za vse, kar človeku koristi in kar človek uporablja v prostoru in času ne glede na to, ali se tega zaveda ali ne. Intrinzična vrednost pa je potemtakem tista, ki jo druga bitja sama cenijo oziroma njim samim predstavlja dobrost.

Za ekologe je intrinzičnost problematična v vsebinskem smislu. Če pomislimo na ekosisteme in evolucijo, se takoj odpre vprašanje, ali v naravi sploh obstajajo določene prvine ali procesi, od katerih človek resnično nima ali ni prejel nič dobrega. Posledično bi torej vsej ostali naravi morali pripisati dobrost in vrednost, in sicer dobrost za človeka. Takšna je navsezadnje tudi izkušnja vsakega posameznega človeka: vsak del narave ima očitno neki smisel in določeno vrednost, čeprav je posameznik morda ne razume ali prepozna. Filozofi pa se ob pojmu intrinzična vrednost sprašujejo, kako lahko človek sploh ugotavlja, kaj bi bilo lahko za neko drugo živo bitje vrednota, kako neko bitje, ki je kategorično drugačno od človeka, vrednotenje sploh dojema (če sploh ga) in kako lahko človek ve, da ga dojema. Ferry (1998, 81) se v tem pogledu sprašuje, ali je človek »sposoben misliti kot gora«.

Bivanjska vrednost za človeka

Neredko osnovne bivanjske dobrine preprosto označujemo kot danosti in se z njimi ne ukvarjamo. V političnem jeziku jim dajemo naziv skupna ali družbena lastnina in jo prav tako ne opredeljujemo podrobneje, sploh pa je ne vrednotimo z enakimi merili kot človekove izdelke. Bivanjska vrednost lastnine se posebej dobro izrazi v primerih večkulturnosti. Ko so predniki današnjih Evropejcev

osvajali Ameriko, so si zemljo in njena bogastva razdelili brez ozira na dotedanje prebivalce, ki so jih dotlej uporabljali, potem pa to medsebojno prodajali za zanemarljive vsote. (Linklater 2015, 155) Prvotna ljudstva niso poznala sistema lastništva življenjskega prostora. Če se izrazimo v sedanjem jeziku, jim je bila zemlja skupna in splošna lastnina hkrati; še več, sami so svet dojemali tako, kakor da so oni v lasti zemlje in ne zemlja v njihovi lasti. »Kako se da kupiti ali prodati nebo in toploto zemlje?«⁷ Tako je poglavar severnoameriškega domorodnega plemena Sukuamiš spraševal bele priseljence. Besedila poglavarju pripisanih govorov se danes zdijo romantizirana, vendar kažejo na bistvo odnosa vseh domorodcev do sveta okrog sebe: lastnina nečesa, česar nekdo z lastnim razumom ali delom lastnih rok ni ustvaril sam ali njegovi predniki, nima neposredne menjalne vrednosti oziroma njena vrednost presega vsakršna človeška merila. V nekaterih ameriških zveznih državah tako danes ločujejo med tradicionalnimi in uradnimi lastniki zemljišč. (Ross et al. 2011, 41)

Ameriški primer se nam lahko zdi oddaljen, a tudi iz evropske zgodovine poznamo večplastno lastništvo. Če nekoliko poenostavimo, je fevdalni vladar imel v lasti celotno deželo in kralji (vrhovni vladarji) so si zemljo medsebojno prodajali, se zanjo borili ter jo izmenjevali v povezavi s porokami ali dediščino. Meddržavni lastniški procesi so bili lahko povsem neodvisni od zemljiških posestnikov, vazalov in podobnih kategorij plemstva, ki je imelo v lasti, posesti ali uživanju določeno območje ali dobrino znotraj

7 Govore, ki jih pripisujejo znamenitemu indijanskemu poglavarju z območja Seattla v ZDA, je zabeležil in leta 1887 objavil novinar Henry A. Smith. Izbor govorov je izšel tudi v slovenskem jeziku. Zgoraj navedene besede je mogoče najti v Smith 1994, 126.

kraljestva. Zemlja ali posamezne naravne dobrine so bile prav tako njihova »last« in so jo lahko izkoriščali, prodajali, podarjali ali kupovali, seveda z dovoljenjem ali vednostjo nadrejenih. Znotraj takšnih posesti so živeli posamezni kmetje, ki so bili spet nekakšni posestniki svojih zemljiških parcel, na njihovih parcelah pa so kajžarji postavljali hišice za svoje družine in bili njihovi lastniki. Vsi sloji so tako na istem območju imeli svojo lastnino, a z omejenim lastništvom oziroma pristojnostmi. Danes pa se zdi, da ima vsak predmet svojega in izključno enega lastnika – lastništvo zemlje je tako razdeljeno topografsko pravilno in sklenjeno. Kljub temu so se nekatere prvine hierarhičnega večlastništva ohranile do danes. Poznamo namreč še povsem delujoče sisteme skupne zemlje na pašnih planinah, kjer še vedno velja nekoliko drugačno pravo glede lastništva (celo za objekte), kakor to poznamo na splošni oziroma državni ravni. V teh primerih bi lahko trdili, da je bivanjska funkcija in vrednost prostora nad lastništvom. Podoben primer je nenazadnje t. i. etažna lastnina.

Simbolna in religiozna vrednost

Posamezni deli narave imajo lahko za posameznika ali narod veliko simbolno vrednost. Z orlom se denimo poudarjajo prebivalci Združenih držav Amerike; vzhajajoče sonce ima simbolni pomen za Japonce in druge narode Daljnega Vzhoda; Triglav je simbol slovenstva; do lipe imajo Slovenci več spoštovanja kot do smreke. Pri tem ne gre le za simbolno raven v smislu odnosa do drevesne vrste, ampak tudi v konkretnem življenju: posekati vaško lipo ima povsem drugačen pomen kot posekati smreko sredi poključskih gozdov, neodvisno od dejstva, da sta obe drevesi v bistvu gojena narava. Simbolnost oziroma

povezanost z (narodno) identiteto naravi in konkretnim naravnim pojavom lahko celo dviguje menjalno vrednost. Nekateri povsem naravni pojavi ali organizmi so tako dobili posebno vrednost, zaradi česar jih mora človek na poseben način spoštovati ne glede na morebitno lastništvo. Celó v primeru, ko je zemljišče s simbolno vrednostjo odvzeto ali prenešeno na drugega lastnika, simbolna vrednost neredko ostaja še več generacij.

Glede lastništva naravnih dobrin nas gotovo preseneča besedilo papeža Frančiška, ki ga je kot nauk Katoliške cerkve izrazil v encikliki *Laudato sí*. Že na začetku enciklike papež z ostrimi besedami označi človekov utilitaristični odnos do narave: »Rastli smo z mislijo, da smo njeni lastniki in gospodarji, pooblaščenji za njeno ropanje.« (2015, tč.. 2) Nadalje v trideseti točki oziroma paragrafu govori o pitni vodi in drugih dobrinah, za katere si nekateri prizadevajo, da bi jih »olastninili in jih podvrgli tržnim zakonitostim«. Na Sveto pismo se nasloni v sedeminšestdesetem paragrafu: »Zato Bog zavrača vsako zahtevo po absolutni lastnini.« Še bolj pa o tem govori v devetinosemdesetem paragrafu: »Bitij tega sveta ne smemo imeti za dobrine brez lastnika: 'Tvoje so, Gospod, ljubitelj življenja' (prim. Mdr 11,26).« V istem paragrafu pa nadaljuje v zelo ekosistemskem smislu: »To nas vodi k prepričanju, da smo vsi, ki nas je ustvaril isti Oče, vsa bitja vesolja, povezani med seboj z nevidnimi vezmi in sestavljamo nekakšno vesoljno družino, plemenito občestvo, ki nas spodbuja k svetemu, ljubečemu in ponižnemu spoštovanju.« O povezanosti družbe in lastnine, tudi zasebne, se papež v triindevetdesetem paragrafu izreka takole: »Zlato pravilo družbenih odnosov do dobrin in 'osnovo načelo celotnega etič-

no-družbenega reda⁸ je princip podrejenosti zasebne lastnine univerzalnim namenom in splošna pravica za njihovo rabo.« Zasebne lastnine torej nikakor ne zanika, ampak jo podreja družbenim (in morda tudi ekološkim) funkcijam ter s tem podčrta določila *Katekizma Katoliške cerkve*, ki ob razlagi sedme božje zapovedi (KKC, tč. 2402) lastništvu podeljuje zakonitost, »da ljudem zagotovi svobodo in dostojanstvo oseb«, takoj v naslednjih paragrafi pa uresničevanje tega dostojanstva pogojuje s tremi krepostmi – zmernostjo, pravičnostjo in solidarnostjo –, ki predstavljajo tudi vodilo papeževe zadnje enciklike.

Vrednost ekosistemskih storitev

Narava človeku nudi dobrine, brez katerih ne more živeti: prostor, zrak za dihanje, vodo, ustvarjalni navdih. Te dobrine imajo vrednost, ki je ni mogoče enostavno izraziti v denarju. Narava nudi tudi »usluge«, ki pomembno zmanjšujejo stroške mnogih človekovih dejavnosti. Že Platon je Kritiju v istoimenskem dialogu pripisal misli, da ima gozd pomembno vrednost zaradi zmanjševanja erozije in uravnavanja vode v izviroh.⁹ Vse te naravne dobrine človek v svojih ekonomskih preračunavanjih neredko zanemara. Za drugo polovico 20. stoletja je značilna vse

8 Prim. Janez Pavel II. 1981.

9 Platon v *Kritiju* (2009b, tč. 111c–111d) pripoveduje: »V hribih so bili gosti gozdovi, za katere še vedno obstajajo jasna znamenja. /... / Vsako leto je (deželo) obogatila voda, ki jo je poslal Zevs in se ni izgubila, kot se izgubi zdaj, ko odteka z nerodovitne zemlje v morje, ampak jo je obilna (zemlja, ki jo je naša dežela) imela, posrkala vase in jo shranila v neprepustno ilovico; ko je vodo, ki jo je posrkala z višin, izpustila v svoje votline, je po vseh krajih proizvedla obilne tokove izvirov in rek.«

večja ozaveščenost o vrednosti narave za človeka, še posebej dobrin, ki jih uporabljamo, a jih ekonomsko ne vrednotimo. Prvotni idealistični pogledi na ocenjevanje te vrednosti so bili kategorično drugačni od ocenjevanja vrednosti drugih človekovih dobrin. Ekonomska znanost je pri družbenogospodarskih načrtih in kazalcih uspešnosti potrebovala kvantitativne ocene, rezultati pa so morali biti medsebojno številčno primerljivi.

Pojem ekosistemskih storitev

Šlezijiški zdravnik in naravoslovec Paul Ehrlich (1970, 157) je povezal procese ekologije in ekonomije. Na temelju njegovih dognanj je bil izraz »ekološka storitev« prvič uporabljen v zborniku *Study of Critical Environmental Problems*. (SCEP 1970) Doslej najpomembnejši korak na tem področju se je zgodil v okviru Združenih narodov, konkretno Programa združenih narodov za okolje (UNEP), ki je leta 2005 izdal zbornik *Millennium Ecosystem Assessment*.

Daily (1997, 4–7) ekosistemske storitve opredeljuje kot stanja in procese znotraj ekosistemov v naravi, ki človeku omogočajo življenje. Vzdržujejo in omogočajo biotsko raznovrstnost ter proizvodnjo ekosistemskih dobrin, kot na primer hrano, gradivo za bivališča, goriva, naravna vlakna za tkanine, mnoge zdravilne učinkovine in surovine za industrijske izdelke. Pridelovanje in prodajanje teh dobrin predstavlja pomemben in dobro znan del človekove ekonomije. Poleg proizvodnje dobrin ekosistemske storitve pomenijo tudi stalno podporo življenju, na primer prečiščevanje, recikliranje in obnovo, nenazadnje pa imajo

za človeka nesnovni estetski in kulturni pomen. Vrednost ekosistemskih storitev je lahko tudi osnova za oceno denarne vrednosti nastale škode. Lahko bi torej povzeli, da gre pri tem za nekakšno knjigovodstvo naravnih dobrin.

Kategorizacija in modeliranje

Ekosistemske storitve (ES) delimo na štiri kategorije: ekološko podporne (E), oskrbovalne (O), uravnalne (U) in nematerialne ali kulturne (K) (de Groot et al. 2002).¹⁰ Vsaka ima še več podkategorij, ki so prikazane v tabeli 1.

E storitve ekološke celovitosti	energijska zmožnost uravnoveženega sistema
	zmožnost dviga entropije
	založna zmožnost
	krožnost hraniv in preprečevanje izgub
	kroženje vode v živem svetu
	učinkovitost procesov
	raznolikost
	biodiverziteta

¹⁰ Slovenski prevod navedenih izrazov deloma sledi po Kačičnik Jančar 2011.

U uravnalne storitve	uravnava globalne klime
	uravnava lokalne klime
	uravnava kakovosti zraka
	uravnava vodnih tokov
	prečiščevanje vode
	uravnava kroženja hranilnih snovi
	uravnava erozije
	uravnava naravnih katastrof
	opraševanje
	uravnava škodljivcev in bolezni
	uravnava odpadnih snovi
O oskrbovalne storitve	kmetijski pridelki
	biomasa za energijo
	krma za živino
	živinoreja
	tkanine
	gradbeni les
	les za kurjavo
	morski sadeži
	vodne kulture
	lov in nabiralništvo
	zdravilne rastline
	pitna voda
	mineralne surovine
abiotska kuriva	

K kulturne storitve	rekreacija in turizem
	lepota in navdih
	izobraževanje in znanost
	verski in simbolni pomen
	kulturna dediščina in raznolikost
	naravna dediščina in raznolikost

Tabela 1: štiri kategorije ekosistemskih storitev z njihovimi podkategorijami

Costanza (2010, 1210–1214) navaja, da se z različnimi postopki modeliranja, ki so primerljivi z modeliranjem v ekonomiji in bančništvu ali z načrtovanjem v gospodarskih panogah, posamezne vrednosti ocenjujejo na osnovi izbranih kriterijev. Ker gre za naravo, je pri določanju kriterijev izjemnega pomena poglobljeno poznavanje naravnih prvin in procesov. Bistveni cilj je ugotoviti, kolikšno dodano vrednost v obliki višjega prihodka in dviga kakovosti življenja določenemu območju prinese varovanje narave. Uporabnost kriterijev v Sloveniji sta ugotavljala Žujo in Danev. (2010) Različni ekosistemi v posamezne podkategorije prispevajo različno vrednost, razlike pa so odvisne tudi od lokalnih razmer glede odnosa človeka do narave. (Marinšek in Žujo 2011) Gozdovi v Sloveniji imajo denimo visoko vrednost za pridobivanje lesa in rekreacijo; visokogorje ima visoko simbolno in nizko uravnalno vrednost; stoječe vode v visokogorju pa so povsod zelo pomembne kot (potencialna) oskrbovalna storitev. (Tabela 2)

Model ekosistemske vrednosti Slovenije

Modeliranje ekosistemskih storitev se pogosto uporablja v naravovarstvu, ko želimo upravičiti zavarovanje nekega območja. Potencialno prizadetim s tem dokazujemo, da bo zavarovanje lokalnemu prebivalstvu prineslo dodano vrednost. Modeli na območjih z bolj intenzivnim gospodarstvom in urejeno infrastrukturo – kar pomeni tudi nekoliko bolj degradirano naravo – se pokažejo kot uspešni in jih je mogoče v praksi potrditi. (Marinšek in Žujo 2011) Na območjih pretežno divje neokrnjene narave pa se zdi, da modeliranje ekosistemskih storitev ne preseže intuitivnega občutka, da je naravo preprosto smiselno varovati brez kvantitativnih razlogov.

Za modelni prikaz ekosistemske vrednosti celotne Slovenije smo uporabili matriko vrednosti ekosistemskih storitev za posamezne tipe rabe tal (CORINE 2012), ki je bila izdelana za Srednjo Evropo. (Grunewald in Bastian 2015, 79–81) V tej matriki vrednost posamezne podkategorije ni izražena v denarju, kakor je to pri modeliranju ekosistemskih storitev običajno, ampak so vrednosti kategorizirane v enajst stopenj, od -5 do 5. Negativna vrednost pomeni, da ima človek na določenem območju zaradi prisotnih ekosistemskih storitev izgubo, pozitivna pa, da ima dobiček. Nič je nevtralna vrednost, kar pomeni, da določena ekosistemska storitev nima nobenega znanega učinka na človekovo ekonomijo. Za vsako podkategorijo ekosistemske storitve iz Tabele 1 so bile torej ugotovljene vrednosti vsakega tipa rabe iz Tabele 2. Vrednosti podkategorij vsake posamezne kategorije ekosistemske storitve smo za tip rabe tal sešteli posebej in dobili modelno raz-

predelnico.¹¹ Iz prikaza v Tabeli 2, kjer so prikazane le vsote po podkategorijah in skupna vsota, je brez težav mogoče razbrati, da imajo urbane ali industrijske površine negativno ali zelo nizko vrednost ekosistemskih storitev, visoke vrednosti pa imajo gozdovi, vode in nekatera mokrišča.

	Vrsta rabe (kategorije CLC)	Neob- težena vsota	E	U	O	K
1.1.1.	Sklenjene urbane površine	-97	0	-36	-53	-8
1.1.2.	Nesklenjene urbane površine	-82	8	-37	-46	-7
1.2.1.	Industrija, trgovina	-110	2	-38	-65	-9
1.2.2.	Cestno in železniško omrežje in pridružene površine	-35	4	-24	-9	-6
1.2.3.	Pristanišča	-66	2	-29	-33	-6
1.2.4.	Letališča	-42	8	-27	-19	-4
1.3.1.	Dnevni kopi, kamnolomi	-6	4	-12	1	1
1.3.2.	Odlagališča	-16	8	-22	-2	0
1.3.3.	Gradbišča	-31	3	-17	-17	0
1.4.1.	Zelene mestne površine	17	21	3	-3	-4
1.4.2.	Površine za šport in prosti čas	-9	19	-1	-25	-2

11 Imena kategorij so prevzeta po slovenskem prevodu CORINE 2012, ki ga je opravila Geodetska uprava Republike Slovenije.

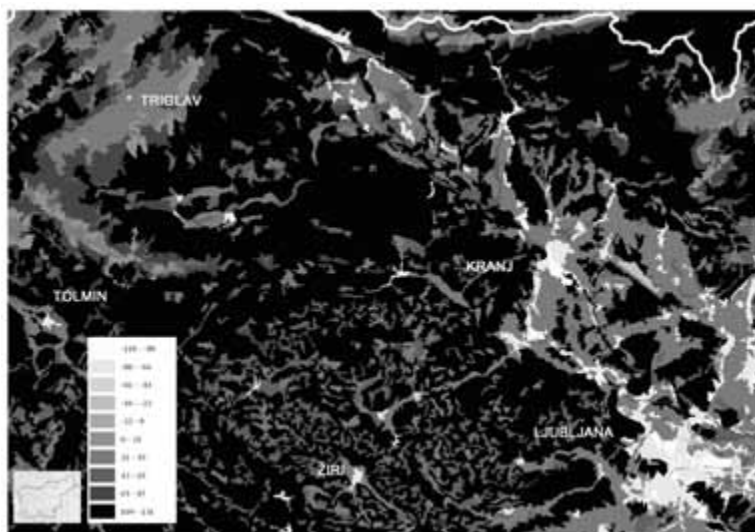
2.1.1.	Nenamakane njivske površine	29	26	-14	12	5
2.1.2.	Namakane njivske površine	11	25	-20	1	5
2.1.3.	Riževa polja	-4	24	-29	-2	3
2.2.1.	Vinogradi	-4	16	-24	-5	9
2.2.2.	Sadovnjaki in nasadi jagodičja	38	23	2	4	9
2.2.3.	Nasadi oljk	30	19	-5	7	9
2.3.1.	Pašniki	37	29	0	0	8
2.4.1.	Trajni nasadi z enoletnimi posevki	32	21	-9	16	4
2.4.2.	Kmetijske površine drob-noposestniške strukture	27	23	-12	9	7
2.4.3.	Pretežno kmetijske površine z večjimi območji naravne vegetacije	50	21	1	17	11
2.4.4.	Kmetijsko-gozdarske površine	60	30	7	13	10
3.1.1.	Listnati gozd	127	35	47	19	26
3.1.2.	Iglasti gozd	127	34	47	19	27
3.1.3.	Mešani gozd	131	36	49	19	27
3.2.1.	Naravni travniki	85	33	25	7	20
3.2.2.	Barja in resave	85	33	25	5	22
3.2.3.	Sklerofilno rastlinstvo	58	23	12	7	16
3.2.4.	Grmičast gozd	52	23	8	7	14

3.3.1.	Plaže, sipine in peščene ravnine	34	10	8	2	14
3.3.2.	Gola skala	23	6	3	1	13
3.3.3.	Redko porasle površine	21	10	5	-1	7
3.3.4.	Požarišča	13	6	2	0	5
3.3.5.	Ledeniki in večni sneg	35	3	12	5	15
4.1.1.	Celinska barja	62	28	19	7	8
4.1.2.	Šotišča	80	32	31	2	15
4.2.1.	Slana močvirja	49	25	12	2	10
4.2.2.	Soline	13	2	4	0	7
4.2.3.	Pas plimovanja	38	14	12	1	11
5.1.1.	Vodotoki in kanali	73	19	18	16	20
5.1.2.	Mirujoča voda	81	25	15	21	20
5.2.1.	Obalne lagune	73	29	13	13	18
5.2.2.	Rečna ustja	76	25	18	15	18
5.2.3.	Morje in ocean	70	17	21	13	19

Tabela 2: Vsote vrednosti ekosistemskih storitev po posameznih tipih rabe tal glede na raziskavo CORINE 2012. (Grunewald in Bastian 2015, 79–81)

Dobljene vrednosti vsot smo vnesli v poligone rabe tal (CORINE 2012), ki so izdelani za celotno Evropo, in zemljevide obarvali v enajst stopenj sivine.¹² Rezultati so prikazani na Sliki 1 in 2.

¹² Sivine smo izbrali iz tehničnih razlogov za potrebe te revije. Barvni in deloma interaktivni zemljevidi so na voljo na spletni strani Noemis Jarina. (Dobravec 2017)

Slika 1: Slika prikazuje izsek izvirnega vektorskega rezultata za severozahodni del Slovenije. Mestna in industrijska območja imajo negativno vrednost in so svetlejša. Jasno so vidne industrijske cone v Šiški in Mostah v Ljubljani, ob Savi v Kranju in na Jesenicah. Nekoliko presenečajo dobljene vrednosti za manjša mesta. Najtemnejši so gozdovi in vode, kar pomeni, da imajo visoko vrednost ekosistemskih storitev. Zaradi visoke simbolne vrednosti so nekoliko nepričakovano temna tudi posamezna neplodna območja visokogorja. Barvna karta in karte posameznih tipov ekosistemskih vrednosti E, U, O in K so v barvah pripravljene na spletni strani Noemis Jarina. (Dobravec 2017)

Slika 2: Interpolirane vrednosti ekosistemskih storitev v Sloveniji na kvadratno mrežo 2x2 kilometra. Svetlejša siva barva pomeni negativno oziroma nižjo ekosistemsko vrednost. (Dobravec 2017)

Vrednostne ugotovitve ekosistemskih storitev v prostoru

Rezultati vrednosti ekosistemskih storitev so zaradi upoštevjanja mednarodno uveljavljenih meril povsem neodvisna od slovenskih družbenih razmer. Kljub temu so rezultati pričakovani. Na primer: na širšem območje Ljubljanske kotline proti Gorenjski, na Dravskem in Krškem polju ter ravninskem delu Prekmurja so vrednosti negativne. Tukajšnja narava je zelo spremenjena, zato ne igra več svoje izvirne ekološke uravnalne vloge. Prav tako tukajšnji ekosistemi (razen posameznih pojavov) nimajo splošne kulturne, simbolne ali duhovne vrednosti.

Opazno visoke so vrednosti gozdnatih območij Pokljuke, Jelovice, Snežnika, Pohorja in dela Karavank, katerim poleg uravnalne funkcije vrednost dviguje tudi rekreativni in kulturni pomen, čeprav gre večinoma za gojene gozdove. Visokogorje je razmeroma nevtralnno. To je razumljivo, saj od tam ne poteka oskrba z naravnimi dobrinami, absolutna biodiverziteteta je zaradi tamkajšnjih razmer nizka, proizvodnje in izrazite ekonomije tam ni. Podobno velja za vrednost ekosistemskih storitev morja, ki kot ekosistem ne predstavlja pomembnejšega deleža dodane vrednosti, precej pozitivno pa je stanje pri oskrbnih funkcijah (ribolov, promet). Pri oskrbnih funkcijah močno izstopajo še stoječe vode in vodne zaježitve.

Družbeno-institucionalna vrednost narave

Pravo in uprava delujeta na različnih segmentih urejanja človekovega odnosa do narave. Naravovarstvo je družbeni dogovor, zato v demokratični družbi zanj veljajo načela pravne države. Osnovna načela uvaja Ustava Republike Slovenije. Konkretnije vsebine okvirno določa področna zakonodaja, kjer sta na državni ravni pomembna zlasti Zakon o varstvu okolja (ZVO) in Zakon o ohranjanju narave (ZON). Drugi zakoni in predpisi urejajo posamezna geografska območja ali vsebinska področja. Izbira območij ali objektov narave s posebno družbeno vrednostjo je potekala ali poteka po izbranih, strokovno utemeljenih, predvsem pa družbeno dogovorjenih procesih. Za izvajanje predpisov načeloma skrbijo pooblašene organizacije, lastniki zemljišč pa imajo razmeroma malo vpliva. Kriteriji za določanje naravovarstvenih območij so različni, vendar

v primeru Slovenije vsi kazalniki pričajo, da je narava v tej državi visoko cenjena. (Slika 3, 4 in 5) V pravno formalnem pogledu Slovenija več kot pol lastnega ozemlja varuje zaradi narave in naravnih dobrin, pri čemer se slovenska zakonodaja glede lastništva ne opredeljuje. Varovanje vedno predstavlja določene oziroma dodatne omejitve, ki jih lastnik ali upravljalca lahko zazna kot oviro svojim načrtom, nanje pa kasneje nima več neposrednega vpliva.

Kakor smo navedli v uvodu tega prispevka, Ustava Republike Slovenije govori o pridobivanju in uživanju lastnine. To pomeni, da je uživalec funkcij, tudi ekoloških, človek oziroma lastnik. Ekološko funkcijo naj bi po dikciji Ustave podrobneje določal zakon. Besedilo Zakona o varovanju narave res govori o uživanju pravic iz lastnine, vendar drugače kot Ustava. Ekološke funkcije ne določa kot funkcije lastnine, ampak jih postavlja med razloge, zaradi katerih je treba pri lastnini uvajati posebne režime. V šestnajstem členu zakona je zapisano naslednje: »Pri uživanju lastninske pravice ali pravice splošne ali posebne rabe naravnih dobrin je treba zaradi upoštevanja ekološke funkcije lastnine zagotoviti ohranjanje in izboljševanje kakovosti okolja, ohranjanje naravnih vrednot in biotske raznovrstnosti.« Zakon o varovanju narave torej lastninsko pravico že v načelu omejuje z zahtevami po zagotavljanju ugodnega stanja nekaterih subjektov, ki niso človek in niso lastnik, kakor v primeru gospodarske ali socialne funkcije, ampak so to okolje, naravne vrednote in biotska raznovrstnost, to je ostala narava. V načelu in s stališča naravovarstva je to vsekakor ugodna določba. Pri odnosu med načeli ekologije in načeli lastnine pa prihaja do mnogih nesoglasij, ki se kažejo tudi v medijih in javnosti.

Ekološko funkcijo lastnine ljudje navadno občutijo le v primerih, ko pristojni organi omejujejo ali nasprotujejo njihovim gospodarskim ali družbenim načrtom ali pa takrat, ko je lastnino zaradi javnih interesov treba odvzeti. V teh primerih v bistvu ne gre za interes človeka proti interesu ekosistema, ampak za določen človekov interes proti drugemu človekovemu interesu. Tako se zdi, da ekološka funkcija lastnine v slovenski Ustavi ni niti antropocentrična človekova pravica do uravnoteženega okolja niti ekocentrična določba, ki bi dejansko naravi dovoljevala njeno ravnovesje, ampak nezadostno razloženo pravno orodje, ki ga podrejena zakonodaja lahko uporablja za uveljavljanje kasneje določenih načel okoljevarstva.

Pravna kontradikcija pa se presenetljivo ne odraža v morebitnem odporu splošne javnosti. Da je denimo slovenskim naravovarstvenikom uspelo skoraj štirideset odstotkov ozemlja države razglasiti za evropsko pomembna v okviru mreže Natura 2000 (Slika 4), je pravzaprav vprašanje družbene tolerantnosti. Natura 2000 namreč temelji na direktivah (Ministrski svet 1979; Ministrski svet 1992), ki so v izključni pristojnosti Evropske unije. Obseg območij, nad katerimi ima Evropska unija naravovarstvene pristojnosti, je še posebej presenetljiv ob dejstvu, da v nekaterih državah s podobnim odstotkom zaščitenosti ozemlja večji del zavzemajo obširna morska in nenaseljena območja, v Sloveniji pa gre pretežno za zasebno lastnino.

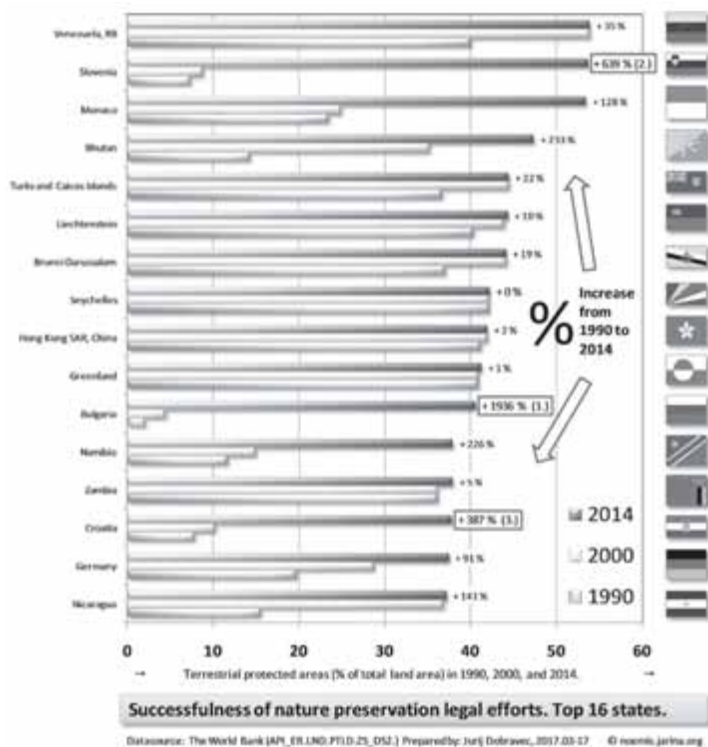
Slika 3: Prikaz območij v Sloveniji, kjer za upravljalce in lastnike zemljišč velja vsaj en naravovarstveni ali soroden predpis. Gre za zavarovana območja, območja Natura 2000, ekološko pomembna območja, gozdne rezervate, varovalne gozdove, naravne vrednote in vodovarstvena območja. (Dobravec 2017)

Slika 4: Natura 2000 v Sloveniji. Sistem varstva evropsko pomembnih ogroženih vrst in habitatov določajo ratificirane direktive Evropske unije. Prikazana je upravna razdelitev slovenske Katoliške cerkve in delež v vsaki enoti, za katerega veljajo pravila Natura 2000. (Dobravec 2017)

Slika 5: Zavarovana območja v Sloveniji. Eden od rezultatov državnih predpisov s področja varovanja narave so zavarovana območja, ki se v Sloveniji delijo na narodne, regijske in krajinske parke. Zemljevid prikazuje parke in odstotek njihovega ozemlja v vsaki posamezni škofiji. (Dobravec 2017)

Slika 6: Slovenija velja po merilih Svetovne banke za eno najbolj uspešnih držav na področju pravnega varstva narave. Na drugem mestu je po skupni varovani površini takoj za Venezuelo, na drugem mestu je tudi po povečanju površine zavarovanih območij od leta 1990, kjer je pred Slovenijo samo Bolgarija. (Dobravec 2017)

Zaključek – vrednost lastništva narave

Človek je skozi zgodovino razvil različna načela vrednotenja narave. Zdi se, da gre za splošno človeško lastnost, ki je del socialne evolucije. Zaradi samozavedanja se na osnovi vrednotenj, v nekaterih primerih tudi kategorizacij, razvija odgovornost. (Waldron 2004) Lastništvo je družbeni pojav, s katerim človeštvo ureja medsebojne odnose pripadnosti in odgovornosti do materialnih in nematerialnih dobrin. Je nekakšen regulativ za različne ravni pripadanja, prav tako za različne poglede na vrednotenje in odgovornost. Sodobni zahodni družbi predstavlja lastnina izjemno vrednoto in merilo osebnega ali družbenega standarda. Izdaten del zakonodaje zahodnih držav se ukvarja z načini pridobivanja lastnine in menjave lastništva, pri čemer je glavno načelo vrednotenja menjalna vrednost.

Kakor smo prikazali pri treh zelo raznorodnih vrstah vrednotenja, se narava tržnemu in menjalnemu vrednotenju nekako izmika. Ljudje se tega očitno še danes zavedamo, zaradi česar se v družbi vzdržujejo tudi drugačne vrste vrednotenja. Ljudje se tudi zavedamo, da so te vrste vrednotenja med seboj kategorično različne, vendar pomembno vplivajo na naš odnos do lastnine na vseh ravneh lastništva. Slovenci zelo cenimo naravo svoje dežele, zato so izvoljene politične strukture lahko sledile ugotovitvam naravoslovcev in prizadevanjem naravovarstvenikov. Kot rezultat tega ima Slovenija obširna območja varovane narave. Zdi se, da se zadostna večina ljudi pri tem ne ozira na lastništvo in pristaja tudi na zmanjšanje zasebnih

pravic. Ustavno zagotavljanje ekoloških funkcij lastnine je z današnjega vidika nedvomno drugačno od stanja pred letom 1991. V dobrega četrto stoletja so se namreč zgodile razmeroma velike spremembe na področju etike narave, naravoslovja ter upravnega varovanja narave. Čeprav konkretnih in objektivno merljivih izboljšav v sami naravi morda ni zaznati, je ekološka ozaveščenost opazno prisotnejša tudi v diplomaciji na globalni ravni, reševanje okoljskih problemov postaja nujna stalnica regionalnih politik, konkretni ukrepi, ki jih zaznajo predvsem davkoplačevalci, pa vse bolj prevladujejo na ravni lokalnih oblasti. Nenazadnje se posamezniki vse bolj zavedajo, da se do okoliške narave očitno ne morejo obnašati brezbrizno – ne glede na to, ali so njeni neposredni lastniki ali ne.

Reference

Agar, Nicholas. 2001. *Life's Intrinsic Value: Science, Ethics, and Nature*. New York: Columbia University Press.

Aristoteles. 2002. *Nikomahova etika*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Slovenska matica.

Aristoteles. 2010. *Politika*. Prev. Matej Hriberšek. Ljubljana: GV založba.

Catapoti, Despina; Relaki, Maria. 2013. *An Archaeology of Land Ownership*. New York, London: Routledge.

CORINE – Coordination of Information on the Environment Land Cover. 2012. *Pokrovnost in raba prostora CORINE Land Cover Slovenija*. Podatkovna zbirka. Geo-

detska uprava Republike Slovenije (GURS) in Evropska okoljska agencija (EEA).

Costanza, Robert. 2010. The Value of Ecosystem Services: Putting the Issues in Perspective. *Ecological Economics* 69:1209–1218.

Daily, Gretchen C. 1997. *Nature's Services: Societal Dependence on Natural Ecosystems*. Washington DC: Island Press.

de Groot, Rudolf S.; Wilson, Matthew A.; Roelof, Boumans M. J. 2002. A Typology for the Classification, Description and Valuation of Ecosystem Functions, Goods and Services. *Ecological Economics* 41, št. 3:393–408.

Dobravec, Jurij. 2017. Karte tipov ekosistemske vrednosti. Noemis Jarina: Naravovarstvena in okoljska etična misel na Slovenskem. [Http://noemis.jarina.org/es2017](http://noemis.jarina.org/es2017) (pridobljeno 4. 4. 2017).

Ehrlich, Paul R.; Ehrlich, Anne. 1970. *Population, Resources, Environment: Issues in Human Ecology*. San Francisco: W. H. Freeman.

Ferry, Luc. 1998. *Novi ekološki red: drevo, žival in človek*. Prev. Simona Križaj Pochat. Ljubljana: Krtina.

Francišek. 2015. *Hvaljen, moj Gospod [Laudato sí]: okrožnica o skrbi za skupni dom*. Prev. Pavel Peter in Marija Bratina. Ljubljana: Družina.

Grunewald, Karsten; Bastian, Olaf, ur. 2015. *Ecosystem Services: Concept, Methods and Case Studies*. Berlin: Springer Verlag.

Janez Pavel II. 1981. Okrožnica O človeškem delu [Laborem exercens]. Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije.

Kačičnik Jančar, Martina. 2011. Ekosistemske usluge ali kako razložiti, zakaj moramo ohranjati naravo. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo narave.

KKC – Katekizem Katoliške cerkve. 1993. Prev. Anton Štrukelj. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca.

LeFevre, Robert. 1966. *The Philosophy of Ownership*. Skyland NC: Pine Tree Press.

Linklater, Andro. 2015. *Owning the Earth: The Transforming History of Land Ownership*. New York: Bloomsbury.

Marinšek, Miha; Žujo, Jasmina. 2011. *Ecosystem Service Evaluation in Škocijan Caves Regional Park*. Rim: World Wide Fund for Nature.

Ministrski svet – Ministrski svet Evropske skupnosti. 1979. *Direktiva o ohranjanju prostoživečih ptic (Council Directive 79/409/EEC on the Conservation of Wild Birds)*.

Ministrski svet – Ministrski svet Evropske skupnosti. 1992. *Direktiva o ohranjanju naravnih habitatov ter prosto živečih živalskih in rastlinskih vrst (The Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora)*.

Naess, Arne. 1989. *Ecology, Community and Lifestyle Outline of an Ecosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Naess, Arne. 2008. *Deep Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess*. Ur. Alan Drengson in Bill Deval. Berkeley: Counterpoint.

Nunez, Theodore W. 1999. Rolston, Lonergan, and the Intrinsic Value of Nature. *The Journal of Religious Ethics* 27, št. 1:105–128.

Platon. 2009a. *Država*. V: *Zbrana dela*, zv. 4 [študijska izdaja], 989–1253. Ur in prev. Gorazd Kocijančič. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.

Platon. 2009b. *Kritija*. V: *Zbrana dela*, zv. 4 [študijska izdaja], 1316–1326. Ur in prev. Gorazd Kocijančič. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.

Pličanič, Senko. 2003. *Temelji ekološkega prava: kako uzakoniti zmernost pri človekovih odnosih z živalmi, rastlinami in neživim svetom*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Ross, Anne; Pickering Sherman, Kathleen; Snodgrass, Jeffrey G.; Delcore, Henry D.; Sherman, Richard. 2011. *Indigenous Peoples and the Collaborative Stewardship of Nature: Knowledge Binds and Institutional Conflicts*. Oxford: Routledge.

SCEP – Study of Critical Environmental Problems. 1979. *Man's Impact on the Global Environment*. Cambridge MA: MIT Press.

Smith, Henry A. 1994. *Kako naj vam prodamo modrino neba: govori indijanskih poglavarjev*. Prev. Franc Bugar in Majda Kuželički. Ljubljana: samozaložba Franc Bugar.

SPZ – Stvarnopravni zakonik. Uradni list Republike Slovenije, št. 87/02 z dne 17. 10. 2002.

UNEP – United Nations Environmental Program. 2005. Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis. Washington DC: Island Press.

URS – Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, št. 33/1991.

ZON – Zakon o ohranjanju narave. Uradni list Republike Slovenije, št. 96/04 z dne 30. 8. 2004.

ZTNP – Zakon o Triglavskem narodnem parku. Uradni list Republike Slovenije, št. 52/10 z dne 30. 6. 2010.

ZVO – Zakon o varstvu okolja. Uradni list Republike Slovenije, št. 39/06 z dne 13. 4. 2006.

Waldron, Jeremy. 2004. Geslo: Property and Ownership. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu> (pridobljeno 15. 3. 2017).

Žujo, Jasmina; Danev, Gregor. 2010. Uporaba metod za vrednotenje ekosistemskih storitev na varovanih območjih narave. Varstvo narave 24:65–84.

UDK: 17:006.074
1.01 izvirni znanstveni članek

Karmen Marguč
dr. filozofije, dr. makroekonomije

Trajnostna evolucijska etika kot odgovor na problem vrzeli racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom

Izvleček: Hiter napredek na področju umetne inteligence v digitalnem oglaševanju bo imel velik vpliv na potrošnika. Cilj tega prispevka je v okviru novih raziskav kognitivne psihologije in vedenjske ekonomije pojasniti omenjeni vpliv s pomočjo opredelitve problema vrzeli racionalnosti med umetno inteligenco in ranljivostjo potrošnika pri sprejemanju odločitev. Z namenom preprečitve vse večjih možnosti neetičnih in prikritih manipulacij potrošnika na področju spletnega oglaševanja so v tem prispevku preučene nekatere etične teorije in možnosti njihovega vključevanja v algoritme in zakonodajo. Na podlagi teoretičnega dela prispevka je ugotovljeno veliko pomanjkanje interdisciplinarnega sodelovanja pri razvoju ustreznih etičnih teorij za njihovo vključevanje v umetno inteligenco in poslovne procese. Tradicionalne moralne teorije niso uporabne pri reševanju kompleksnih vprašanj, saj se na moralna načela osredotočajo preozko. Predlagana je alternativna etična teorija, ki temelji na načelu trajnosti, upošteva načelo ekonomičnosti ter se opira na zadnje izsledke kognitivne psihologije in kot orodje uporablja

umetno inteligenco. Trajnostna evlucijska etika odpira nova raziskovalna vprašanja, ki jih bo mogoče reševati zgolj interdisciplinarno.

Ključne besede: evlucijska etika, umetna inteligenca, vrzel racionalnosti, spletno oglaševanje

Sustainable Evolutionary Ethics in Response to the Problem of Rationality Gap Between Artificial Intelligence and the Consumer

Abstract: Rapid progress of artificial intelligence in digital advertising will have a major impact on the consumer. The aim of this article is to explicate this effect by defining the problem as a gap between the rationality of artificial intelligence and the vulnerability of the consumer in decision-making in the context of new researches in the field of cognitive psychology and behavioral economics. To prevent the increasing possibilities of unethical and hidden manipulations of the consumer in online advertising, some ethical theories and the possibility of their implementation in algorithms and legislation are examined. Theoretical research shows enormous lack of interdisciplinary cooperation for development of an appropriate ethical theory for the purpose of its implementation into artificial intelligence in business processes. Traditional moral theories are unable to solve new complex issues because of their too narrow focus on moral principles. An alternative ethical theory based on sustainability principles is proposed. It adheres to the principles of economics, latest findings of cognitive psychology, and uses artificial intelligence for its implementation. Sustainable

evolutionary ethics opens up new research questions that can be solved only interdisciplinary.

Key words: evolutionary ethics, artificial intelligence, rationality gap, online advertising

Uvod

Teoretične in praktične razprave o različnih družbeno-ekonomskih modelih so danes zamenjali dolgoročni in globalni problemi, ki jih je zaradi ogromnih količin podatkov, visoke stopnje negotovosti in neznanih alternativnih smernic težko reševati. Poleg problematike uresničevanja trajnostnega globalnega razvoja za ohranitev okolja, v katerem živimo, se z razvojem umetne inteligence »prehitro« soočamo tudi z izzivi ohranjanja človečnosti (humanosti) družbe. Medtem ko je v ekonomski znanstveni literaturi vprašanje človečnosti v odnosu do umetne inteligence omenjeno zgolj bežno, ga lahko vse pogosteje srečujemo v znanstvenih razpravah na področju umetne inteligence. Digitalni marketing že sedaj močno spreminja odnos med potrošnikom in ponudniki blaga na spletnih omrežjih. Zaradi težnje po visokih prodajnih uspehih in jasnih smernicah glede uporabe umetne inteligence je spletno oglaševanje še posebej primerno za raziskovanje novih teoretičnih in praktičnih izzivov v etiki in ekonomiji, ki jih prinaša razvoj umetne inteligence.

Cilj pričujočega prispevka oziroma teoretične raziskave je z etičnega zornega kota odgovoriti na vprašanje o razlikah v racionalnem ravnanju umetne inteligence v odnosu do potrošnika na področju spletnega oglaševanja. Cilj razi-

skave je tudi predlagati možne rešitve za to novo vrsto problemov. Za ta namen bosta preverjeni sledeči hipotezi:

1. razvoj umetne inteligence povečuje razkorak med sposobnostmi umetne inteligence in potrošnika, in sicer zaradi objektivno omejenih psihofizičnih lastnosti potrošnika, na katere umetna inteligenca sama po sebi nima neposrednega vpliva;
2. obstoječe teorije na področju etike in vedenjske ekonomije niso ustrezne za reševanje problema vrzeli racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom.

Problem večje ranljivosti potrošnika, ki nastane kot posledica razvoja umetne inteligence, je v tej raziskavi poimenovan »problem vrzeli racionalnosti«. Bistvo problema vrzeli racionalnosti je v razkoraku med visokimi zmogljivostmi in optimizacijo umetne inteligence na eni strani in dokazi kognitivnih znanosti o neracionalnemu odločanju potrošnika na drugi. Tako potrošnik postaja šibkejši člen v odnosu do optimizirane »inteligentne« ponudbe, ki vključuje tudi prepričevanje potrošnika k nakupovanju blaga, ki ga dejansko ne potrebuje. Problem predstavlja predvsem visoke možnosti »optimiziranih, skritih in neetičnih« manipulacij v oglaševanju. Problem vrzeli racionalnosti je utemeljen s pomočjo deskriptivne metode ter primerjave in analize znanstvene literature ne le na področju umetne inteligence, temveč tudi v kontekstu kritičnega vrednotenja in dokazovanja večje ranljivosti potrošnika. Za namen reševanja problema vrzeli racionalnosti so analizirane, primerjane in kritično ovrednotene najnovejše raziskave s področja moralne teorije, kognitivne psihologije, ekonomije vedenja in evolucije. Nova teorija, ki temelji na trajnostnem in etičnem vidiku, je ovrednotena kategorič-

no z uporabo analitične indukcije in analize, predstavljena pa je na osnovi kompilacije in sinteze. V okviru preverjanja postavljenih hipotez vse znanstvene metode v tem prispevku temeljijo na objektivnosti, sistematičnosti in splošnosti. Zaradi omejenosti ekonomske znanstvene literature na področju umetne inteligence, kognitivne psihologije, ekonomije vedenja in moralnih teorij je podan splošni interdisciplinarni pregled, ki služi kot splošen uvid v nove izzive in njihovo reševanje. Pri tem so predstavljeni novi praktični in teoretični predlogi na področju vključevanja umetne inteligence v spletno oglaševanje na etičen način. Posebej izpostavljeno je vprašanje zakonodaje in varovanja potrošnika. V tej raziskavi izpostavljena vprašanja predstavljajo nujno podlago za nadaljnje teoretične in praktične interdisciplinarne raziskave.

Napredek in problemi na področju umetne inteligence v spletnem oglaševanju

V zadnjih dvajsetih letih smo priča velikanskemu napredku na področju umetne inteligence. Če se je še pred kratkim uporaba avtomatiziranega trženja (ang. automation marketing), kot je na primer Google AdWords, zdela napredna, danes v oglaševanju močno prednjačijo podjetja, ki v spletnem oglaševanju uporabljajo strojno učenje (ang. machine learning).¹ (Lucci 2016) Algoritem je

1 Strojno učenje v spletnem oglaševanju pomeni reševanje kompleksnih problemov, ki vključujejo procesiranje predhodnih kampanj, velikanske količine podatkov in nenehno samostojno izboljševanje. S procesom, imenovanim razvrščanje ali dručenje (ang. clustering), se pregleduje celoten nabor podatkov o strankah, identificira vzorce in jih organizira v »skupine« podobnih podatkov. Tržne predpostavke ne

mogoče »strenirati« za prepoznavanje obrazov v slikovnih zbirkah in pri morebitnih primerih goljufij v zavarovalnih zahtevkih, prav tako za preoblikovanje rokopisov v strukturirana besedila, preoblikovanje govora v besedilo in podobno. Strojno učenje nadalje omogoča zaznavo, analizo in primerjavo strank, ki niso bile upoštevane, prav tako omogoča upravljanje odnosov s strankami (ang. customer relationship management, CRM) in povezovanje s sistemi podatkov. Če je avtomatsko trženje omogočilo prve oblike tehnik plačila na klik (ang. pay per click, PPC), sta strojno in globoko učenje (ang. deep learning)² skupaj s kognitivno analitiko (ang. cognitive computing)³ omogočila razvoj PPC orodij, kot sta denimo Frank in Albert. Namesto človeka so sedaj računalniška orodja tista, ki iščejo najboljše plačljive kanale za prikazovanje oglasov izbranemu ciljnemu občinstvu. Orodja iščejo najdonosejše platforme PPC in kupujejo prikazovanje oglasov na dražbah v realnem času. Z globokim učenjem se vse bolj uveljavljajo tudi klepetalnice za pomoč uporabnikom. Inteligentni (ro)bot (ang. intelligent (ro)bot),⁴ kot je Siri, svetuje na različnih področjih, kot so moda, zdravje, zavarovanje in podobno. Algoritmi lahko odražajo (»preslikajo«) naročnikovo izkušnjo z določenim spletnim mestom ali podatke o brskanju po elektronski pošti, da bi

predstavljajo informacij, temveč analize, povezave in predvidevanja v realnem času in samostojno učenje na osnovi predhodnih izkušenj. (Lucci in Kopec 2016)

- 2 Globoko učenje temelji na globokih večslojnih nevronskih mrežah oziroma algoritmih.
- 3 Kognitivna analitika ali kognitivno računalništvo je podpodročje umetne inteligence, ki se ukvarja s kognitivnim vedenjem.
- 4 V slovenskem jeziku še ni prevoda za besedo »bot«, ki je angleška okrajšava za »robot«.

bilo tako mogoče razumeti vse interakcije posameznika z določeno vsebino. Na tak način samostojno oblikujejo tudi inteligentno osebno elektronsko poštno sporočilo. (Lucci in Kopec 2016) Nov tehnološki napredek pomeni tudi nove potrebe po opredeljevanju izrazov, določanju zakonodaje in soočanju z novimi problemi. Z namenom prikaza in ovrednotenja problema vrzeli racionalnosti in njegovega reševanja so v nadaljevanju na kratko povzeti izzivi novih tehnologij, ki vplivajo na opredeljevanje etičnosti pri njihovi uporabi.

Algoritemska preglednost

Čeprav umetno inteligenco razvijajo ljudje, se s pojavom globokega učenja srečujemo s problemom nerazumevanja delovanja ali t. i. problemom algoritemske preglednosti. Knight (2017) omenja, da ni jasno, kako samoučeči algoritmi sprejemajo odločitve, zakaj se programirajo na določen način, kakšen mehanizem uporabljajo pri odločitvah in podobno. Globoka nevronska mreža onemogoča vpogled v delovanje, saj je v »razmišljanje« omrežja vgrajeno na tisoče simuliranih nevronov, razporejenih v desetine ali celo stotine zapletenih medsebojno povezanih plasti. Praktični problem v oglaševanju bi lahko predstavljal izračun umetne inteligence, da za povečanje prodaje na družbenih omrežjih »zgradi« anonimne stranke, ki pozitivno ocenjujejo izdelke določenega podjetja. Čeprav so stranke zgolj navidezne in čeprav je izdelek morda slab, lahko pozitivna mnenja resnične ljudi prepričajo o nakupu. Kot odgovor na problem algoritemske preglednosti Salahutdinov poziva k opredelitvi družbenih temeljev, ki bodo predstavljali merilo za oblikovanje etičnih sodb o sistemih umetne inteligence. (Knight 2017)

Problem definiranja

Velikanski razvoj tehnologije povzroča zaostajanje teorije. Umetna inteligenca je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 2008) opredeljena kot »sposobnost stroja, računalnika, da rešuje umske probleme«. Angleški slovar Collins (2017) pa umetno inteligenco definira kot »vrsto računalniške tehnologije, ki se ukvarja z izdelavo strojev, ki izvajajo delo na inteligenten način, podoben človeškemu«. V nasprotju z navedenima definicijama je mogoče trditi, da že navaden kalkulator presega računske zmožnosti človeka, a vsekakor ne sodi na področje umetne inteligence. Četudi je besedno zvezo »umetna inteligenca« mogoče zaslediti skoraj na vsakem koraku, ni enotne definicije, za kaj pri tem gre. Leta 2014 je bila sklicana seja, ki so se je udeležili nekateri vodilni filozofi, med njimi Daniel Dennett, Paul Churchland in David Chalmers. Skupne sprejemljive rešitve niso dosegli. Problem pri opredeljevanju umetne inteligence predstavlja definiranje postopkov, ki jih je mogoče označevati za inteligentne. Z razvojem globokega učenja bi se morala pojaviti nova definicija, ki je neodvisna od človeške inteligence. (Lea 2015) V okviru razprav o novih tehnologijah in na področju oglaševanja je mogoče opaziti, da avtomatsko trženje ni samoučeč sistem, saj za svoje delovanje potrebuje znanje in nadzor človeka. Takšnega sistema samega po sebi številni ne definirajo kot umetno inteligenco, a kljub temu sodi na področje umetne inteligence. Potreba po enotni definiciji ostaja: tako zaradi nerazumevanja kot tudi pomanjkljivega interdisciplinarnega povezovanja med različnimi teoretičnimi področji, ki so v praksi že našla skupen jezik.

Temni vzorci

Temni vzorci se po svoji naravi razlikujejo od slabega oblikovanja (dizajna), saj so načrtno prikrito oblikovani, da bi manipulirali z vedenjem potrošnikov, pri čemer izkoriščajo njihove prepoznane psihološke vzorce. Določeni uporabniški vmesniki so tako izdelani z namenom zavajanja uporabnikov. (Greenberg et al. 2014) Ne samo da temni vzorci uporabnikom povzročajo negativne izkušnje, temveč jih lahko tudi oškodujejo. Zaradi čedalje očitnejših primerov tovrstnih praks je Evropska unija leta 2014 posodobila direktivo o evropskih pravicah potrošnikov in prepovedala nekatere od najpogostejših temnih vzorcev, ki jih uporabljajo spletna mesta elektronskih trgovin. (Evropska komisija 2016)

Medtem ko nezmožnost definiranja umetne inteligence predstavlja osrednji problem pri določanju zakonodaje, lahko problem algoritemske (ne)preglednosti prinaša inteligentnejše in bolj skrite možnosti za manipuliranje potrošnikov. Razloge za manipulacije v spletnem oglaševanju je mogoče pripisati metričnim pogojem, ki v marketingu poudarjajo kratkoročne poslovne rezultate, ki so na globalni ravni precej dobičkonosni. Sprejemanje odločitev na področju oblikovanja spletnih strani in oglaševanja spremlja pomanjkanje javnega razprave o vprašanih manipulacije. Problemi z vse naprednejšo tehnologijo tako postajajo vse očitnejši. Iz tega razloga je v nadaljevanju predstavljeno tako vprašanje racionalnega odločanja potrošnikov kot tudi racionalnosti umetne inteligence na področju oglaševanja.

Vrzel racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom

Baumane-Vitolina, Cals in Sumilo (2015) opozarjajo, da z razvojem umetne inteligence ter evolucijske in kognitivne znanosti spoznavamo, da je človeško ekonomsko vedenje veliko kompleksnejše od predpostavk modela »homo oeconomicus«. (Parkes in Wellman 2015) Behavioristična ekonomija⁵ v povezavi z nevroekonomijo,⁶ kognitivno psihologijo in strojnim učenjem daje empirične zaključke, da ima pri sprejemanju odločitev nezavedni del možganov veliko večjo vlogo v primerjavi z zavestnim ali racionalnim delom. Vpogled v vedenje potrošnika omogoča tudi razvoj na področju evolucijske ekonomije, ki je še posebej uspešna pri razlagi prepoznavanja hevristike. V okviru marketinga bi bilo takšno odločanje mogoče poenostavljeno ponazoriti na naslednji način: če kdo prepozna enega od dveh predmetov in ne drugega, potem lahko sklepa, da ima predmet, ki ga prepozna, višjo vrednost od drugega. Poleg tega je bilo ugotovljeno, da se človekove biološke preference ne ujemajo s sodobnim okoljem, zaradi česar prihaja do neskladnosti pri odločanju (primer Gigerenzerjevega modela). (Chen 2016) Danes prevladuje splošno mnenje, da so človekove odločitve pri nakupih neracionalne. Če predpostavimo, da navidezno racionalni potrošniki poskušajo čim bolj povečati svojo dolgoročno korist, izbirajo med množico blaga in storitev. To zahteva zbiranje, organiziranje in shranjevanje ogromne količine

5 Behavioristična ekonomija uporablja psihološko eksperimentiranje za razvijanje teorij o odločanju pri človeku. (Callebaut 2007; Etzioni 2011)

6 Nevroekonomija uporablja umetne nevronske mreže za analizo vedenja potrošnikov in modeliranje procesov odločanja potrošnikov. (Gan et al. 2005)

informacij o razpoložljivem blagu – vsekakor več, kakor je sposoben posameznik. Domneva o racionalnosti nadalje zahteva, da potrošniki obdelajo vse potrebne informacije, da bi povečali uporabnost brez stroškov (denarno ali kognitivno). Četudi bi potrošnik želel ravnati racionalno, je to skorajda nemogoče, saj bi moral informacije, poleg prepoznavanja temnih vzorcev in podobnega, obdelovati objektivno oziroma prepoznavati tudi vse morebitne skrite (subliminalne) ali manipulativne tehnike psihološkega oglaševanja. Tudi v znanstveni literaturi na področju novih tehnologij v oglaševanju je mogoče zaslediti izjave, da bodo stroji o ljudeh kmalu vedeli več, kakor ljudje o sebi vedo sami. (Carnevale 2016)

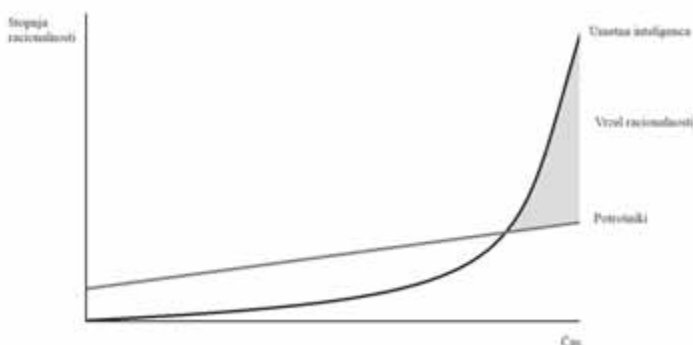
Po drugi strani uporaba tehnik iz nevroznanosti omogoča neposredno razumevanje, kako so možganska stanja in drugi fiziološki mehanizmi povezani z vedenjem potrošnikov in odločanjem. Nevromarketing lahko pozitivno vpliva na družbo in potrošnike, vendar se v tem kontekstu lahko pojavijo potencialno resna etična vprašanja glede uporabe nevromarketinga v gospodarstvu, saj lahko skupaj z razvojem umetne inteligence na prikrit način močno oškoduje potrošnika. (Stanton et al. 2017) Samoučeča umetna inteligenca se razvija na osnovi pregledovanja elektronskega informacijskega toka posameznika oziroma s spremljanjem elektronskih poštnih sporočil, glasovnih sporočil, uporabe družbenih omrežij in podobnega. Na podlagi preferenc iskanja po spletnem omrežju, preživljanja prostega časa, nakupovalnih navad in deljenja osebnih opažanj oziroma komentarjev na spletu umetna inteligenca »gradi« model želja posameznega potrošnika. Prav tako »razume« nastavitve in ukrepe za preprečevanje neželenih vsebin. Z nenehnim prilagajanjem informacij umetna inteligenca življenje posameznika spremlja kot

nekakšen prijatelj ali podpornik. Na tak način podjetja že pred posameznim nakupom vedo, česa si potrošnik želi in ga tako lahko usmerijo v ustrezen nakup. Tovrsten sistem z vidika tradicionalnega utilitarističnega pristopa predstavlja navidezno idealno okolje za nakupovanje – tako za potrošnika kot tudi prodajalca. Potrošniku se dejansko ni treba več odločati o nakupu, hkrati pa lahko podjetje zanesljivo predvideva, kaj in koliko lahko proda omejenemu številu ljudi na globalni ravni, kako naj vodi razvoj svojih izdelkov in razširi ponudbo, da bi zadostil potrebam kupcev. Korist je tako obojestranska. Toda kakor je bilo že omenjeno v prejšnjem poglavju, se na področju razvoja umetne inteligence srečujemo s problemom nejasnega delovanja. Če k temu prištejemo še neracionalno ravnanje človeka, ki morda na »neracionalen« način razvija tudi umetno inteligenco, lahko hitro pridemo do problema etičnosti celotne obravnavane »ekonomske mašinerije«. Tradicionalni sistem koristi hitro izgubi svoj pomen, če ciljno usmerjena umetna inteligenca manipulira z namenom doseganja zelenih rezultatov. Racionalni (ali super-racionalni) prodajalec se tako na spletu srečuje s sociobiološko vodenim neracionalnim kupcem.

Neracionalnost potrošnika v odnosu do super-racionalnega sistema odločanja umetne inteligence lahko razložimo s poenostavljenim grafičnim prikazom. (Slika 1) Evolucijsko človek ni prilagojen hitremu tehnološkemu razvoju ali življenju v sodobnem svetu. Kljub temu razvoj umetne inteligence prinaša velik preskok v smeri razumevanja kognitivnega delovanja potrošnika in manipuliranja z njim. Razkorak v racionalnosti⁷ pri sprejemanju odločitev

7 Na področju umetne inteligence je inteligentni agent avtonomna

med ponudnikom (umetno inteligenco) in potrošnikom (človekom) se bo tako vse bolj povečeval. To lahko pomenujemo vrzel racionalnosti.

Slika 1: Vrzel racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom v spletnem oglaševanju

Z večanjem vrzeli racionalnosti se odpirajo večje možnosti za prikrito neetično zavajanje potrošnika pri njegovem odločanju o spletnih nakupih. V literaturi ni splošnega konsenza, kdaj neko dejanje prestopi mejo etičnosti na področju psihološke manipulacije in subliminalnega oglaševanja.⁸ S pojavljanjem problemov pravne (zakonodajne) opredeljenosti delovanja algoritmov, ozke opredeljenosti ranljivih potrošnikov⁹ in novih možnosti subliminalnega

enota, ki se lahko uči ali uporablja svoje znanje za doseganje svojih ciljev, kar pomeni, da je racionalen. Ker je inteligentni agent racionalen in ima ciljno usmerjeno vedenje, se na področju umetne inteligence zanj uporablja tudi izraz, izposojen iz ekonomije, in sicer »racionalni agent«. (Russell in Norvig 2009)

- 8 Subliminalno oglaševanje pomeni načrtno oglaševanje na nezavedni ravni potrošnika oziroma na ravni pod ravnjo čutnih ali zavestnih zaznav potrošnika.
- 9 Ranljivi potrošniki so starejši od 75 let. (Jourová 2016)

oglaševanja je mogoče pričakovati, da se bodo tovrstne težave z nadaljnjim razvojem naprednih tehnologij samo še stopnjevale, prav tako je mogoče pričakovati povečano nejasnost, skrito delovanje in nerazumevanje samega delovanja novih tehnologij.

Dellarocas (2006) ponuja eno izmed možnih rešitev problema manipulacije s potrošniki, ki jo imenuje »podganja« dirka podjetij. Podjetja, ki z željo po čim višji prodaji svoje vire uporabljajo za manipuliranje strank, na dolgi rok vse več sredstev porabljajo oziroma izgubljajo prav za manipulacijo. Dolgoročno se tako podjetjem izplača zgolj etično in dolgoročno sodelovanje s strankami. Toda z globalnim trgom se pojavlja vse več hitro rastočih kratkoročnih podjetij, ki s kratkotrajnim pridobivanjem posameznih potrošnikov dosegajo visoke dobičke ob minimalnih investicijah v razvoj. Drugo možno rešitev ponuja Holtel (2016), ko navaja, da je treba ob novih problemih pri vključevanju umetne inteligence v podjetja na novo opredeliti vrednostni sistem – tako za človeka kot tudi umetno inteligenco.¹⁰ Zaradi hitrega razvoja znanosti praksa močno prehitveva teoretične utemeljitve. Medtem ko se ekonomska literatura osredotoča na vedenjsko in kognitivno ekonomijo, se moralne oziroma filozofske teorije opirajo na neoaristotelsko etiko kreposti. (Baumane-Vitolina, Cals in Sumilo 2015) V tem kontekstu se poraja naslednje vprašanje: Ali je nove teorije mogoče umestiti v praktični problem vrzeli racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom v spletnem oglaševanju?

10 Od tukaj naprej je izraz »umetna inteligenca« uporabljen za področje raziskav in razvoja računalniških sistemov, ki lahko opravljajo naloge, ki običajno zahtevajo človeško inteligenco ali celo presegajo človeške sposobnosti izvajanja določenih nalog.

Zahteva po interdisciplinarnem pristopu pri opredeljevanju etičnih temeljev

Moralna filozofija je ključna sestavina v postopku etičnega odločanja. Treviño s sodelavci (2006) predlagala, da tako moralno zavedanje (obstoj etične dileme), sodba (odločanje o pravičnosti) in namen (pomen dejanja) kot tudi etična motivacija (navdih za opravljanje prave stvari) predstavljajo osnovo za proces etičnega razmišljanja v poslovni organizaciji. Žal se raziskave navadno ukvarjajo s tradicionalnimi ekonomskimi teorijami in etičnimi pristopi, ki za spletno oglaševanje morda kmalu ne bodo več relevantni. (Tian 2015; Danciu 2014) V nadaljevanju je predstavljena problematičnost tradicionalnih etičnih teorij, raziskane pa so tudi možne rešitve v nekaterih sodobnejših etičnih teorijah, kot sta etika kreposti in evolucijska etika.

Problem tradicionalnih pristopov

Eden bolj priljubljenih utilitarističnih argumentov za prosti trg je »argument nevidne roke trga«, po katerem prosta trgovina med racionalnimi posamezniki vodi v konkurenčno in produktivno družbo. Toda z razvojem kognitivne psihologije spoznavamo, da potrošnik ni racionalen. Abraham in Sheeran (2003) ugotavljata, da se potrošniki pogosto ne odzivajo v skladu s svojimi namerami, spreminjajo svoje cilje in se zaradi vplivov zunanjega okolja soočajo s konflikti motivov za doseganje ciljev. Deontološka etika kot alternativa utilitarizmu sledi univerzalnim normam, ki predpisujejo, kaj morajo ljudje početi, kako naj se obnašajo, kaj je prav ali narobe. To je morala načel in ne posledic. Kljub formuliranju jasnih pravil, kot ja na primer Kantov

kategorični imperativ, človek ni vselej racionalno zmožen upoštevati pravic in dolžnosti (Garrett 1997) ali pa ima celo težavo z upoštevanjem pravil v specifičnih situacijah, saj pravil v praksi ni mogoče univerzalno aplicirati. Za obravnavo kompleksnejših problemov in opravičevanje določenih dejanj ni uporaben niti utilitaristični niti deontološki pristop. (Altman 2007)

Zaradi temeljne problematičnosti omenjenih pristopov se je kot alternativa razvila etika kreposti, ki izhaja iz neoaristotelskega pristopa do opredeljevanja kreposti človeka. Od individualistične etike se je opredeljevanje etičnosti prestavilo k odnosom med ljudmi in njihovemu delovanju. Etika kreposti je tako izražena v razmerjih (relacijah). Dobrobit se tako razvija v vsakodnevnih interakcijah z drugimi oziroma v skupnosti in skozi proces poskusov in napak. (Van Staveren 2007) Na moralni teoriji etike kreposti sloni tudi ekonomska teorija trženja odnosov (ang. relationship marketing, RM).¹¹ Različni avtorji pojasnjujejo, da je cilj RM izgradnja dolgoročnega obojestranskega odnosa s ključnimi strankami in drugimi deležniki v podjetju. (Murphy et al. 2006, 38) Poudarek ni le na izmenjavi zdravih poslovnih odnosov, temveč tudi na dolgoročnih čustvenih vezeh. (39) Pri tem je osrednjega pomena upoštevanje določenih kreposti v odnosih. Murphy in drugi pregledno povzemajo pomembne kreposti, ki se pojavljajo v znanstveni literaturi, in sicer: poštenost, dobrobit, celovitost, zmogljivost, zanesljivost, ugled, zavezanost in zaupanje.

11 Trženje na podlagi odnosov pomeni upravljanje z odnosi s strankami, ki se osredotoča na zvestobo in dolgoročno vključevanje strank.

Da bi bilo kreposti mogoče vključevati na področje umetne inteligence in pri opredeljevanju vodil v odnosih med ponudnikom in potrošnikom, je kreposti treba definirati. Medtem ko se moralna filozofija ukvarja z izbiro in številom določenih kreposti, skorajda ni mogoče najti razprave o njihovi praktični uporabi v spletnem oglaševanju in možni uporabi na področju umetne inteligence na osnovi njihove tehtne opredeljenosti. Vodila so pomembna z vidika jasne in nedvoumne uporabe. Četudi ima določeno podjetje jasna vodila za uresničevanje kreposti, je še vedno treba najti način za njihovo dejansko vključevanje v programsko opremo, in sicer v »sožitju« z definiranjem optimizacije, povečanjem prodaje in podobnimi cilji podjetja. Pri tem je treba upoštevati, da temelj delovanja vsakega podjetja ni pozitiven odnos s strankami, temveč ustvarjanje dobička, ki omogoča nadaljnji razvoj.

Ravnanje na osnovi intuicije, ki je večkrat izpostavljeno v okviru moralne teorije kreposti, izpodbijajo nova dognanja evolucijske in kognitivne psihologije, pri čemer je intuicija razložena na osnovi bioloških procesov v telesu in največkrat temelji na predhodnih izkušnjah ter je kot takšna neracionalna. Michel-Krejan in Slovic (2010) celo opozarjata, da lahko intuitivne zaznave vodijo do diktatorstva, saj navadno temeljijo na individualističnih vzgibih. Teoretične predpostavke »zdravega« odnosa je v praksi težko uresničevati in preverjati. Človek je po svoji naravi ciljno naravnan, kreposti pa mu ne dajejo zadostnih norm, po katerih bi se lahko vsakodnevno ravnal. Kot trdi Putnam (1988), je pri praktičnem uresničevanju etike kreposti potrebna zelo stroga racionalizacija in vzdržnost.

V praksi se upoštevanje etike in »zdravih« odnosov velikokrat uporablja tudi za zavajanje javnosti. Singh (2014) ugotavlja, da veliko podjetij etičnost poslovanja oglašuje zgolj zaradi pridobivanja strank, medtem ko načel etičnosti dejansko ne uresničuje. Raziskava o odnosu potrošnikov do bolj priznanih blagovnih znamk v povezavi z oglaševanjem etičnosti podjetja je pokazala, da je imela deklarativna etičnost podjetja vpliv na nakupe v primeru izdelkov slabše kakovosti, v primeru splošno bolj priznanih blagovnih znamk pa etičnost ni igrala pomembne vloge. (Folkes in Michael 1999) Zaradi problemov, s katerimi se sooča etika kreposti v praksi, bo zato z namenom iskanja možnih alternativnih rešitev v nadaljevanju prikazano področje evolucijske etike.

Problem in nadgradnja evolucijske etike

Evolucijska etika¹² se je razvijala vzporedno z ugotovitvami kognitivne psihologije in ekologije razvoja človeka pri sprejemanju odločitev. Družbenost, altruizem, sodelovanje, medsebojna pomoč in podobne človekove značilnosti so razložljive na osnovi bioloških korenin človekovega družbenega vedenja. Moralno ravnanje je moralno naravnanim skupinam ljudi pomagalo pri njihovem dolgoročnem preživetju. Herbert Spencer¹³ je tako skoval izraz »preživetje najmočnejšega«, ki ga danes zasledimo tudi v utilitarističnih načelih moralnega odločanja v ekonomiji, in ga presnel v okvir definiranja etičnih načel. Humovo

12 Evolucijsko etiko je razvil E. O. Wilson v svojem delu *On Human Nature* (1978), kjer je predstavil spoznanja na področju delovanja človeka in jih umestil v okvir sociobiologije.

13 Spencerjevo delo *Principles of Biology* (1864) temelji na delu Charlesa Darwina *On the Origins of Species* (1859).

kritiko evlucijske etike s trditvijo, da normativnih izjav ni mogoče izpeljati iz empiričnih dejstev, je nadgradil G. E. Moore v monografiji *Principia Ethica*, ko je predstavil enega najzahtevnejših problemov evlucijske etike, ki se imenuje naturalistična zmeta. (2016, 46–58) Temeljni problem pretvarjanja izjave »najmočnejši preživi« v etiko na praktični ravni predstavlja primer Hitlerjevega socialnega darvinizma. V tem kontekstu je pomembno delo *Die Lebenswunder* Ernsta Haeckla (1905), ki je na osnovi evlucijske teorije izpeljal moralna merila za vrednotenje raso različnih skupin ljudi. Na tak način je utemeljeval visoko civiliziranost evropskih moških v nasprotju z avstralskimi črnci ali Indijanci, ki jih je označil za »psihološko bližje višjim vretenčarjem«, kot so opice in psi. Problem evlucijske etike, ki jo je izpostavil Moore, je tudi dejstvo relativnosti moralnega dobrega oziroma njegove močne povezanost s stališči določene družbe.

Z napredovanjem tehnologije in uporabo umetne inteligence smo bližje odgovorom, kako iz evlucije človeka izpeljati splošne družbene norme. Z razvojem evlucijske biologije so se nekateri ekonomisti obrnili k razlagi koristnosti (ang. utility) v smislu biti »zdrav« ali »čil« (ang. fitness). Evlucijski biologi domnevajo, da so mehanizmi izbire pri vseh organizmih v temelju namenjeni maksimiranju »zdravja«, ki pomeni sposobnost organizma, da prenese svoje gene na naslednjo generacijo. (Kenrick et al. 2009) Človeški možgani tako ne delujejo kot velika in enovita osrednja procesna enota, temveč rešujejo različne prilagoditvene težave z uporabo razmeroma neodvisnih funkcijskih modulov. (Barrett in Kurzban 2006) Poenostavljeno lahko trdimo, da ljudje in drugi organizmi iščejo različne vrste ugodja in se izogibajo različnim vrstam

neugodja ali kaznovanja z zelo različnimi, včasih tudi povsem nezdržljivimi pravili. V tem kontekstu se je razvil pojem »globoke racionalnosti«, ki kaže, da se različna pravila odločanja obdelujejo v odvisnosti od aktivnosti trenutnih motivacijskih sistemov. (Kenrick et al. 2009) Globoka racionalnost povzroča določene odzive, ki so lahko v protislovju s človekovimi dolgoročnimi cilji. Ko ljudje dejavno zasledujejo enega od družbenih ciljev (denimo samooskrba v odrasli dobi), osredotočenost na to področje priključuje procesne nastavitve, ki vodijo k dolgoročnejšim odločitvam, ki so skladne z doseganjem tega cilja (denimo izogibanje zapravljanju denarja). Toda to ni nujno usklajeno z drugimi cilji (denimo preživeti več časa doma z otroki). Z evolucijskega vidika se ljudje odločajo glede na niz osnovnih pravil odločanja, ki so značilni za človekove prednike. Kljub temu kognitivna psihologija prinaša nova empirična spoznanja na področju sprejemanja odločitev. Sprejemanje odločitev raziskuje glede na instinkte oziroma čustva ali kratkoročna stanja in normativne odločitve, ki so racionalne in dolgoročne. Čeprav bi lahko sklepali, da so se zmogljivosti človeka za normativno vedenje razvile iz razlogov, ki nimajo nič skupnega z moralnimi resnicami kot takšnimi (Nelson 2011), novejša dognanja kažejo na možnost uporabe dolgoročnih racionalnih in normativnih odločitev za definiranje splošnih pravil, ki temeljijo na ohranjanju človeške vrste in okolja. Raziskave, ki nakazujejo, da normativne odločitve globoke racionalnosti izhajajo iz evolucijskih nagibov ohranjanja vrste, pomenijo vstop v zavedanje, da je evolucija del človeške narave, ki je v skladu z načelom skupnega dobrega (glede na stališča določene skupnosti). (Richards 1986) To je vidno tudi na podlagi preučevanja ponotranjanja družbenih norm. Medtem ko na eni strani

srečujemo »prekomerno socializirane« posameznike, ki so se pripravljani žrtvovati za družbo, pa na drugi strani srečujemo tudi »podsocializirane« posameznike, ki so do družbenih norm ravnodušni. Razvijanje sposobnosti ponotranjanja norm je ključni korak na poti k obsežnemu sistemu sodelovanja med ljudmi. (Gavrilets in Richerson 2017) Na osnovi raziskav je mogoče na splošno sklepati, da se potrošnik glede na družbene norme odloča bodisi kratkoročno oziroma impulzivno ali dolgoročno in premišljeno. Trajnost predstavlja eno izmed temeljnih načel, po katerem so odločitve vezane na dolgoročno blagostanje globalne družbe na različnih področjih (v etiki, ekologiji, ekonomiji ipd.).

Vse to kaže na potrebo po razvoju interdisciplinarne etične teorije, ki bo temeljila na načelu trajnosti, ki se morda odraža v načelih kognitivne evolucije človeške psihologije in genetike. To je mogoče preveriti na primeru sprejemanja poslovnih odločitev pri spletnem oglaševanju, kjer se kažeta dva cilja. Cilj podjetnika je povečanje prodaje oziroma dobička, cilj potrošnika pa najbolj optimalen in racionalen nakup, ki bo zadovoljil njegove potrebe. Namesto hotenega (ciljnega) izpolnjevanja univerzalnega ohranjanja človeške vrste se podjetnik in kupec odločata v odvisnosti od situacije na osnovi mehanizma globoke racionalnosti. Glede na to da v okviru kratkoročnih odločitev lahko prihaja do konfliktov znotraj posameznika, ponudnik to okoliščino s pridom izkorišča z oglaševanjem, na osnovi katerega je potrošnik »prikrito zaveden« v nakup. Z razvojem umetne inteligence ponudnik dobiva »racionalno« prednost, saj bo potrošnik le s težavo racionalno prepoznaval, kaj je zanj najbolje. V kontekstu razvoja umetne inteligence na področju spletnega oglaševanja

je zato smotrno ugotavljati, da je ozko naravnano razmišljanje o posameznih elementih »zastarelo«. Veliko uporabnejše je razmišljanje in sprejemanje odločitev na podlagi relacijskih povezav. Če se trženje na podlagi odnosov uporablja na relaciji med ponudnikom in potrošnikom, v sklop definiranja etičnih norm in dolgoročnega pozitivnega sodelovanja vstopajo tudi drugi odnosi: odnos med umetno inteligenco in podjetnikom, umetno inteligenco in ponudnikom, relacijske povezave med kratkoročnimi koristmi (povečanje prodaje, zadovoljstvo potrošnika) in dolgoročnimi cilji (trajnostna družba, človeška etičnost). Največji problem predstavljajo prav relacije med posameznimi nakupovalnimi odločitvami, ki postajajo vse težje, na eni strani ter racionalnimi dolgoročnimi in globalnimi odločitvami, ki vključujejo blagostanje celotne družbe, na drugi. Tovrstne povezave je mogoče optimalno raziskovati v tesnem sodelovanju različnih disciplin, ki kot orodje za reševanje problemov koristijo razvoj umetne inteligence. Raziskovanje tovrstnih odnosov predstavlja kompleksen in dolgoročen globalni izziv. Nova teorija, ki bi tako temeljila na »trajnostno-evolucijskih interdisciplinarnih« dognanjih, bi prinesla normativ, ki bi ga lahko uporabljali tako pri vključevanju etičnih norm v algoritme in s tem delovanje umetne inteligence kot tudi pri pravnih (zakonodajnih) vodilih etičnih odnosov med poslovnimi partnerji.

Zaključek

V tem prispevku je prvič v slovenski znanstveni literaturi predstavljen problem racionalne vrzeli med potrošnikom in spletnim oglaševanjem, ki pri svojem delovanju upo-

rablja umetno inteligenco. Izhajajoč iz predvidevanja, da bo spletno oglaševanje z uporabo napredne umetne inteligence v prihodnjem desetletju postajalo še bolj racionalno, optimizirano in sposobno, je nujno izpostaviti skrb, da do sedaj v znanstveni literaturi nasploh problema vrzeli racionalnosti skorajda ni mogoče zaslediti. Pri tem je mogoče že danes spremljati nove tehnike subliminalnega oglaševanja, ki prestopa meje etičnosti. Skrb je utemeljena na podlagi nerazložljivosti algoritmov v umetni inteligenci, vključevanja pomena umetne inteligence v zakonodajo in neuskkljenosti varovanja potrošnikov s tehnološkim napredkom. Od tod je mogoče potrditi prvo hipotezo, po kateri razvoj umetne inteligence povečuje razkorak med sposobnostmi umetne inteligence in potrošnika, in sicer zaradi objektivno omejenih psihofizičnih lastnosti potrošnika, na katere umetna inteligenca sama po sebi nima neposrednega vpliva.

Opredelevanje etičnih norm za njihovo vključevanje v algoritme na področju spletnega oglaševanja je nujno zaradi preprečevanja skritega oškodovanja potrošnikov. Sodobni problemi, kot je vpeljava etičnosti in trajnosti pri delovanju trgovine na globalni ravni, ki vpliva na dolgoročni razvoj gospodarstva in družbe kot celote, niso rešljivi z ozkimi raziskavami tradicionalnih etičnih teorij. Četudi bi kognitivna psihologija utegnila rešiti Moorov problem naturalistične zmote, je pri definiranju norm »socializiranih posameznikov« potrebno vključevanje načel trajnosti za doseganje skladnosti v razvoju različnih področij, kot sta umetna inteligenca ali globalna in dolgoročna etičnost. Poleg tega je za vključevanje globalnih norm na raven posameznega tržnega odnosa med ponudnikom in potrošnikom potrebno interdisciplinarno sodelovanje. Od

tod lahko potrdimo drugo hipotezo, da obstoječe teorije na področju etike in vedenjske ekonomije za reševanje problema vrzeli racionalnosti med umetno inteligenco in potrošnikom niso ustrezne.

Raziskave na področju kognitivne psihologije in ekologije ob podpori umetne inteligence prinašajo nova spoznanja o evoluciji človeških moralnih vrednot na globalni in dolgoročni ravni ter s tem odpirajo možnosti za oblikovanje alternativne interdisciplinarne teorije. Za razvoj tovrstne teorije so potrebne naslednje dodatne interdisciplinarne raziskave:

1. natančnejša opredelitev in raziskava problema vrzeli racionalnosti;
2. aplikativni razvoj etičnih norm, ki jih je mogoče enostavno uporabiti tako v praksi kot tudi teoriji (zakonodaji) in jih lahko enostavno ponotranjijo tudi »podsocializirani« posamezniki;
3. definiranje etičnih norm, ki temeljijo na načelih trajnosti v sodelovanju z razvojem umetne inteligence;
4. oblikovanje etičnih teorij, ki temeljijo na novih spoznanjih kognitivne psihologije, umetne inteligence in vedenjske ekonomije;
5. raziskave o povezanosti verskih vrednot in moralnih evolucijskih vzgibov človeka.

Trajnostni vidik je v tem prispevku izpostavljen zato, ker znanstvena dognanja o globokih racionalnih odločitvah posameznika, na podlagi katerih bi bilo mogoče definirati splošne etične norme, temeljijo na ciljni usmerjenosti posameznikove skrbi za ohranjanje človeštva kot vrste in okolja, v katerem živi. V okviru tega prispevka je za na-

daljnje raziskovanje pomembno tudi vprašanje evolucije verskih vrednot v odnosu do evolucije moralnih vrednot. Problem vrzeli racionalnosti, ki je v osnovi praktične narave, vsekakor predstavlja izhodišče za številne nove interdisciplinarne raziskave, ki bodo iskale nov temelj za vključevanju umetne inteligence v vsakodnevno poslovno življenje.

Reference

Abraham, Charles; Sheeran, Paschal. 2003. Implications of Goal Theories for the Theories of Reasoned Action and Planned Behaviour. *Current Psychology* 22, št. 3:264–280.

Altman, Matthew C. 2007. The Decomposition of the Corporate Body: What Kant Cannot Contribute to Business Ethics. *Journal of Business Ethics* 74, št. 3:253–266.

Barrett, Clark H.; Kurzban, Robert. 2006. Modularity in Cognition: Framing the Debate. *Psychological Review* 113, št. 3:628–647.

Baumane-Vitolina, Ilona; Cals, Igo; Sumilo, Erika. 2015. Is Ethics Rational? Teleological, Deontological and Virtue Ethics Theories Reconciled in the Context of Traditional Economic Decision Making. *Procedia Economics and Finance* 39:108–114.

Callebaut, Werner. 2007. Herbert Simon's Silent Revolution. *Biological Theory* 2, št. 1:76–86.

Carnevale, Antonio. 2016. Will Robots Know Us Better Than We Know Ourselves? *Robotics and Autonomous Systems* 86:144–151.

Chen, Jing. 2016. *The Unity of Science and Economics: A New Foundation of Economic Theory*. New York: Springer Verlag.

Collins. 2017. *English Dictionary Collins*. Harper Collins Publishers. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/artificial-intelligence> (pridobljeno 25. 9. 2017).

Danciu, Victor. 2014. Manipulative Marketing: Persuasion and Manipulation of the Consumer Through Advertising. *Theoretical and Applied Economics* 21, št. 2:19–34.

Dellarocas, Chrysanthos. 2006. Strategic Manipulation of Internet Opinion Forums: Implications for Consumers and Firms. *Management Science*, 1. oktobra. <http://pubsonline.informs.org/doi/abs/10.1287/mnsc.1060.0567> (pridobljeno 27. 9. 2017).

Etzioni, Amitai. 2011. Behavioral Economics: Next steps. *Journal of Consumer Policy* 34, št. 3:277–287.

Evropska komisija. 2016. *Consumer Rights Directive*. Evropska komisija, 2. avgusta. http://ec.europa.eu/consumers/consumer_rights/consumer_rights_directive/index_en.htm (pridobljeno 23. 9. 2017).

Folkes, Valerie S.; Kamins, Michael A. 1999. Effects of Information About Firms »Ethical and Unethical Actions on

Consumers« Attitudes. *Journal of Consumer Psychology* 8, št. 3:243–259.

Gan, Christopher; Limsombunchai, Visit; Clemens, Mike; Weng, Amy. 2005. Consumer Choice Prediction: Artificial Neural Networks Versus Logistic Models. Citeseerx, julij. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.136.5501&rep=rep1&type=pdf><http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.136.5501&rep=rep1&type=pdf> (pridobljeno 26. 9. 2017).

Garrett, Brian. 1997. Anscombe on »I«. *The Philosophical Quarterly* 47, št. 189:507–511.

Gavrilets, Sergey; Richerson, Peter J. 2017. Collective Action and the Evolution of Social Norm Internalization. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114, št. 23:6068–6073.

Greenberg, Saul; Boring, Sebastian; Vermeulen, Jo; Dostal, Jakub. 2014. Dark Patterns in Proxemic Interactions: A Critical Perspective. V: *Proceedings of the 2014 Conference on Designing Interactive Systems*, June 21–25, 523–532. Ur. Ron Wakkary in Stephen Harrison. Vancouver: Simon Fraser University.

Haeckel, Ernst. 1905. *Gemeinverständliche Studien über Biologische Philosophie: Ergänzungsband zu dem Buche über die Welträthsel*. Karsten Klopffleisch. <http://caliban.mpipz.mpg.de/haeckel/lebenswunder/index.html> (pridobljeno 28. 9. 2017).

Holtel, Stefan. 2016. Artificial Intelligence Creates a Wicked Problem for the Enterprise. *Procedia Computer Science* 99:171–180.

Jourová, Vera. 2016. Understanding Consumer Vulnerability in the EU's Key Markets. *Europska komisija*. [Http://ec.europa.eu/consumers/consumer_evidence/market_studies/vulnerability/index_en.htm](http://ec.europa.eu/consumers/consumer_evidence/market_studies/vulnerability/index_en.htm) (pridobljeno 29. 9. 2017).

Kenrick, Douglas T.; Giskevicius, Vladas; Sundie, Jill M.; Li, Norman P.; Li, Yexin Jessica; Neuberg, Steven L. 2009. Deep Rationality: The Evolutionary Economics of Decision Making. *Social Cognition* 27, št. 5:764–785.

Knight, Will. 2017. The Dark Secret at the Heart of AI. *MIT Technology Review*, 11. aprila. [Http://www.evolvingai.org/files/MIT_Tech_Dark_secret.pdf](http://www.evolvingai.org/files/MIT_Tech_Dark_secret.pdf) (pridobljeno 25. 9. 2017).

Lea, Garry. 2015. Why We Need a Legal Definition of Artificial Intelligence. *The Conversation Trust*, 2. septembra. [Https://theconversation.com/why-we-need-a-legal-definition-of-artificial-intelligence-46796](https://theconversation.com/why-we-need-a-legal-definition-of-artificial-intelligence-46796) (pridobljeno 25. 9. 2017).

Lucci, Stephen; Kopec, Danny. 2016. *Artificial Intelligence in the 21st Century* [druga izdaja]. Herndon: *Merczry Learning & Information*.

Michel-Krejan, Erwann; Slovic, Paul. 2010. *The Irrational Economist: Making Decisions in a Dangerous World*. New York: *Public Affairs*.

Moore, George E. 2016. Principia Ethica. The Project Gutenberg EBook of Principia Ethica, 2. novembra. [Http://www.gutenberg.org/files/53430/53430-h/53430-h.htm](http://www.gutenberg.org/files/53430/53430-h/53430-h.htm) (pridobljeno 30. 9. 2017).

Murphy, Patrick E.; Laczniak, Gene R.; Wood, Graham. 2006. An Ethical Basis for Relationship Marketing: A Virtue Ethics Perspective. *European Journal of Marketing* 41, št. 1/2:37–57.

Nelson, Richard R. 2011. Human Behavior and Cognition in Evolutionary Economics. *Biological Theory* 6:293–300.

Parkes, David C.; Wellman, Michael P. 2015. Economic Reasoning and Artificial Intelligence. *Science* 349, št. 6245:267–272.

Putnam, Ruth A. 1988. Review: Reciprocity and Virtue Ethics. *Ethics* 98, št. 2:379–389.

Richards, Robert. 1986. A Defense of Evolutionary Ethics. *Biology and Philosophy* 1, št. 3:265–293.

Russell, Stuart; Norvig, Peter. 2009. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. New York: Pearson.

Singh, Manender. 2014. Ethical Issues and Principles Related to Advertising. *Abhinav Publication* 3, št. 6:100–108.

SSKJ. 2008. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Fran: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. [Http://bos.zrc-sazu.si/cgi/ao3.exe?name=sskj_testa&expression=umetna+inteligenca&hs=1](http://bos.zrc-sazu.si/cgi/ao3.exe?name=sskj_testa&expression=umetna+inteligenca&hs=1) (pridobljeno 26. 9. 2017).

Stanton, Steven J.; Sinnott-Armstrong, Walter; Huettel, Scott A. 2017. Neuromarketing: Ethical Implications of its Use and Potential Misuse. *Journal of Business Ethics* 144, št. 4:799–811.

Tian, Juhui. 2015. The Application of Ethical Theories to Analyse the Marketing Practice of Advertising. *Modern Management Science & Engineering* 3, št. 1:60–64.

Treviño, Linda K.; Weaver, Gary R.; Reynolds, Scott J. 2006. Behavioral Ethics in Organizations: A Review. *Journal of Management* 32, št. 6:951–990.

Van Staveren, Irene. 2007. Beyond Utilitarianism and Deontology: Ethics in Economics. *Review of Political Economy* 19, št. 1:21–35.

UDK: 2-7:347.23(497.4)
1.01 izvorni znanstveni članek

Matic Batič

mladi raziskovalec

(Znanstveno-raziskovalno središče Koper)

Verski skladi na Slovenskem v zgodovinskem kontekstu

Izveček: Razprava podaja zgodovinski pregled nastanka in delovanja verskih skladov na današnjem slovenskem ozemlju. Verski skladi v habsburških deželah so nastali v času cesarja Jožefa II., ki je ukinil številne samostane in njihovo premoženje prenesel na verske sklade. Ne glede na spremenjene družbenopolitične razmere v prihodnjih desetletjih so se verski skladi v podobni obliki ohranili vse do leta 1939, ko je država njihovo upravljanje prenesla na lokalne škofije. Za pravilno razumevanje verskih skladov je njihovo vzpostavitev treba gledati v celotnem kontekstu časa nastanka, to je druge polovice 18. stoletja. Kot bistveni za njihov nastanek se kažejo postulati t. i. katoliškega razsvetljenstva. Slednje je katoliško vero skušalo prilagoditi zahtevam razsvetljenske filozofije. Omenjena filozofsko-teološka smer je zavračala baročne pobožnosti, med drugim kontemplativno meništvo. Nastanek verskih skladov je tako imel dvojno posledico – odstranil je neželjeno obliko krščanskega življenja in hkrati služil vzpostavitvi bolj »razumske«
Cerkve, ki je tudi bolj služila državnim interesom.

Ključne besede: verski skladi, Katoliška cerkev, Jožef II., jožefinizem, katoliško razsvetljenje

Religious Funds on Slovenian Territory in Historical Context

Abstract: This paper presents a historical overview of origins and development of religious funds on the territory of the present-day Slovenia. The religious funds in the Habsburg lands were founded in the time of Emperor Joseph II who dissolved many monasteries and transferred their property to newly established religious funds. Although the socio-political situation underwent significant changes in the following decades, the religious funds were preserved in comparable forms until 1939, when Kingdom of Yugoslavia transferred their ownership and administration to local dioceses. It is necessary to see the establishment of religious funds in the whole context of their origin, i.e. in the second half of the 18th century, if we want to understand them correctly. The postulates of the so-called Catholic Enlightenment seem essential for their establishment. Enlightened Catholics sought to reconcile their faith with the demands of the Enlightenment philosophy. This philosophical-theological current renounced the Baroque pieties, contemplative religious life being one of them. Religious funds thus had double effect – their establishment removed one unwanted form of Christian life and, at the same time, helped to establish a more »rational« Church which also better served state interests.

Key words: religious funds, Catholic Church, Joseph II, Josephinism, Catholic Enlightenment

Uvod

Verski skladi predstavljajo specifično obliko cerkvenega premoženja oziroma zagotavljanja materialnih osnov za delovanje Katoliške cerkve na današnjem slovenskem ozemlju. Njihov nastanek je bil pogojen s političnimi in kulturnimi razmerami v habsburških deželah¹ v drugi polovici 18. stoletja, in sicer za časa vladanja cesarja Jožefa II. Študij o nastanku in delovanju verskih skladov na slovenskem ozemlju ne manjka, pri čemer velja izpostaviti predstavitev delovanja verskega sklada na Kranjskem, ki ga je v vrsti monografij natančno obdelal dr. Jože Maček.² Prav tako je bilo mnogo črnih prelitega tudi v polemikah, ki so se v slovenski javnosti vnele v devetdesetih letih 20. stoletja ob procesu denacionalizacije, ko je ob zahtevi Katoliške cerkve po vrniti premoženja pravna narava

1 Na tem mestu velja opozoriti na rabo ustrezne terminologije. Posebno v javnem diskurzu se namreč pogosto nekritično pojavlja ime »Avstrija«, ki pa je problematično. Pod tem imenom razumljene dežele namreč niso imele splošne skupne zgodovinske kontinuitete, saj so bile sestavljene iz posameznih zelo različnih pokrajin (nemških dednih dežel, dežel češke krone itd.), ki so v različnih časovnih obdobjih prišle pod nadoblast habsburške hiše. Te dežele so bile v nedeljivo celoto združene šele leta 1713 s Pragmatično sankcijo Karla VI., kar je Karlova hčerka Marija Terezija po očetovi smrti morala uveljaviti še z orožjem. Ime Avstrija je neposredno označevalo le dve avstrijski vojvodini (Spodnjo in Zgornjo Avstrijo), ki sta predstavljali jedro habsburških posesti v vzhodnoalpskem prostoru. Kot tako se je ime nato razširilo na vse habsburške posesti, leta 1804, po propadu Svetega rimskega cesarstva, pa se je dotakratni cesar Svetega rimskega cesarstva Franc II. oklical za avstrijskega cesarja. Avstrija je tako tudi uradno postala jasen politični pojem. (Rumpler 1997, 411–412)

2 Maček 2006; Maček 2008; Maček 2009; Maček 2010; Maček 2011.

verskega sklada oziroma njegovega premoženja postala predmet javnega zanimanja.³

Namen pričujočega prispevka ni natančno predstavljati delovanja verskih skladov⁴ na Slovenskem, ki je, kot omenjeno, že dobro poznano, temveč predvsem umestiti njihov nastanek v zgodovinski čas in prostor. Vsebinsko se članek deli v dva sklopa, pri čemer prvi sestoji iz pregleda nastanka in splošnih potez razvoja verskih skladov od začetka do konca njihovega delovanja, drugi pa skuša rekonstruirati prevladujočo državno ideologijo, na podlagi katere je bila sprejeta odločitev za njihovo ustanovitev. Predstaviti želimo torej tiste značilnosti duhovnozgodovinske slike dobe, v kateri so verski skladi nastali, ki so bile bistvene za njihov nastanek. Poudarek na specifičnosti zgodovinskega časa in njegovih vrednot je nujen, saj je le na tak način takratno dogajanje mogoče razumeti v njegovi celovitosti ter se izogniti prenašanju sodobnih pojmov in vrednot v preteklost.⁵

- 3 Publicistični zapisi o tej tematiki so količinsko praktično nepregledni. Za strnjen opis dogajanja do leta 2009 gl. Žagar 2009, 18–46.
- 4 Od ustanovitve do leta 1804 je obstajal enoten verski sklad za vso državo s podružnicami na deželni ravni. Denar se je pretakal iz dežel s presežki v tiste s primanjkljajem. Od 1804 dalje je vsak deželni verski sklad gospodaril samostojno. (Maček 2006, 59; Maček 2002, 93)
- 5 Avstrijski zgodovinar Otto Brunner (1898–1982), eden izmed utemeljitev sodobne medievistike, je prepričljivo dokazal potrebo po »quellenmässige Begriffssprache«. Pod tem pojmom Brunner ni imel v mislih le ustrezne terminologije, temveč splošno zahtevo po historično ustreznem načinu mišljenja. Znanstveno nesprejemljivo je namreč prenašati določena pojmovanja v neko zgodovinsko obdobje, v katerem ta niso obstajala ali zanj niso bila (posebej) značilna. Brunner je to tezo dokazoval predvsem v svoji prelomni študiji *Land und Herrschaft* (1939), kjer je pokazal na neustreznost metod starejše

Verski sklad – kratek oris nastanka in razvoja

Nastanek

Nastanek verskega sklada je neločljivo povezan s širšo cerkveno politiko cesarja Jožefa II. Ta je takratne cerkvene strukture nameravala prilagoditi postulatoma razsvetljenske filozofije in potrebam absolutistične države.⁶ Jožefove cerkvenopolitične reforme so sicer delno nadaljevale predhodna prizadevanja njegove matere Marije Terezije,⁷ a v marsikaterem pogledu je Jožef II. od leta 1780, ko je samostojno zavladal, ta proces bistveno okrepil in tudi spremenil. Čeprav je že Marija Terezija omejevala komunikacijo škofov s Svetim sedežem, ukinila nekatere samostane, cerkvene prihodke uporabljala v državne namene in nasploh delovanje cerkvenih ustanov podrejela državnemu nadzoru, je cesaričino osebnost močno zaznamovala konservativna verska praksa, ki ni bila dovzetna za razsvetljenski racionalizem. Zato cesarica med drugim ni nikoli pristala na temeljno razsvetljensko načelo verske tolerance. (Aston 2008, 29)

medievistike, ki je nastanek srednjeveških dežel gledala skozi prizmo novoveške teritorialne države in jih zato skušala razumeti preko principa teritorialnosti. Podrobno o Brunnerjevem konceptu zgodovinopisja in njegovem pomenu za sodobno zgodovinopisno stroko v Kaminsky in Melton 1992.

- 6 Sekundarna literatura o cerkveni politiki Jožefa II. je količinsko izjemno obsežna. Za sintetično podobo jožefinizma s predstavivjijo najpomembnejših študij o tej tematiki gl. Dickson 1993.
- 7 Nekateri zgodovinarji celo trdijo, da predstavljajo Jožefove cerkvene reforme le nadaljevanje terezijanske politike, vladarja in vladarico naj bi na tem področju ločevale zgolj osebne razlike. (Rogier 1999, 112)

Terezijansko-jožefinske cerkvene reforme so v drugi polovici 18. stoletja bistveno preoblikovale podobo Katoliške cerkve v habsburških deželah. Ukrepi, ki so segali vse od smiselnega preoblikovanja škofijskih meja do bizarnih prepovedi (npr. omejevanje števila dovoljenih sveč na oltarju, prepoved pokopavanja v krstah zaradi varčevanja z lesom), so bili prav zaradi svoje preobsežnosti le delno uspešni, posebno med ljudstvom pa so nekatere radikalne spremembe tudi izzvale odpor.⁸ (Štih in Simoniti 2009, 336–341) Za oblikovanje verskega sklada so bile pomembne predvsem zahteve po preoblikovanju dušnopastirske mreže preko že omenjene prilagoditve škofijskih meja⁹ ter t. i. jožefinske farne regulacije. Škofijske meje naj bi se prekrivale z mejami upravnih okrožij, nove duhovnije (vikariati, kuracije, lokalije ali lokalne kaplanije) pa naj bi bile postavljene tako, da bi vsak vernik imel do cerkve s stalnim duhovnikom največ uro hoje. Samo na Kranjskem je država odobrila ustanovitev 19 novih župnij, ravno toliko vikariatov in kar 123 lokalnih kaplanij. (Maček 2001, 60)

Vzpostavitev novih duhovnij je bila povezana z veliki denarnimi zahtevki, kar je povzročilo potrebo po novem viru dohodkov. V ta namen se je cesar odločil ukiniti samostane tistih redov, ki se po postulatih razsvetljenstva niso ukvarjali s »koristnimi« dejavnostmi (šolstvom ali skrbjo za reveže ali bolnike). H »koristnim« so sodili predvsem t. i. beraški redovi (frančiškani, dominikanci), katerih premoženje pa je bilo v primerjavi s starejšimi redovi

8 Nekateri konkretni primeri upora kmečkega prebivalstva proti Jožefovim reformam gl. v Gruden 1992, 1005–1006.

9 Strnjen pregled (številnih) sprememb škofijskih meja v terezijansko-jožefinskem obdobju v Dolinar et al. 2011, 122–124.

mного manjše. Nasprotno so bili samostani starih kontemplativnih redov (benediktincev, cistercijanov, kartuzijanov) pogosto lastniki obsežnih posesti. Cesar se je zato odločil razpustiti večino kontemplativnih samostanov v habsburških deželah, njihovo premoženje pa je prišlo v državno upravo. Kot ožji zgled te politike so cesarju služile razpustitve nekaterih samostanov v Lombardiji v času Marije Terezije, politika njegovega brata Leopolda v Toskani ter prevzem premoženja razpuščenega jezuitskega reda leta 1773.¹⁰ Širše pa je Jožef lahko izhajal tudi iz dolge tradicije habsburških posegov v notranje cerkvene razmere ter vključitve cerkvenih resursov v državne namene. Njegovi predhodniki so že od 15. stoletja dalje imenovali večino cerkvenih dostojanstvenikov v svojih deželah, lastili pa so si tudi pravico do razpolaganja s cerkvenim premoženjem v časih velike državne stiske. Tako so za potrebe obrambe pred Osmani zahtevali celo prodajo bogoslužnih predmetov. (Dolinar 2004, 17) Ne glede na to predstavljajo Jožefovi ukrepi ekscesen primer na področju habsburških posegov v cerkvenoupravne razmere – tako po svoji intenzivnosti, še bolj pa po povsem novi idejni podlagi, o kateri bo več govora v nadaljevanju.

Odloki o razpustitvi samostanov so izhajali od konca leta 1782 do 1786.¹¹ Verskemu skladu je bilo pridruženo

10 Razpustitev samostanov nikakor ni bila posebnost habsburške politike, temveč splošna značilnost tega obdobja. Na ozemlju Beneške republike je bilo med letoma 1748 in 1797 razpuščenih kar 127 samostanov. Številne samostane so ukinili tudi v Španiji in drugih katoliških državah. Proces je svoj vrh dosegel v času po francoski revoluciji. (Berg 2010, 86–87)

11 V vseh Jožefovih deželah je bilo razpuščenih 738 samostanov, število redovnikov in redovnic se je več kot prepolovilo. V slovenskih deželah

tudi drugo premoženje, denimo premoženje ukinjenih bratovščin, opuščenih beneficijev itd. (Kušej 1927, 542) To premoženje je bilo združeno v verski sklad,¹² iz katerega so izplačevali prispevke redovnikom,¹³ redovnicam in župnikom oziroma drugim duhovnikom, ki so vodili novoustanovljene dušnopastirske ustanove. (Maček 2002, 91–92) Veliko izdatkov je bilo porabljenih tudi za ustanovitev novih duhovnij, ki so večinoma nastale pri prejšnjih podružničnih cerkvah, kjer potrebne infrastrukture še ni bilo. Ker te novoustanovljene duhovnije niso imele omembe vrednega premoženja, so se tu nastanjeni duhovniki vzdrževali večinoma iz prihodkov verskega sklada.¹⁴ To je bil tudi cesarjev dolgoročni namen – Jožef je namreč želel, da bi duhovniki postali nekakšni »državni uradniki« s stalno plačo, župnijska posestva pa bi sčasoma v celoti prodali ali oddali v zakup. (Maček 2001, 61)

Prevzem posestev finančno ni bil uspešen. Posestva so pod državno upravo postala mnogo manj rentabilna, zato so jih postopoma oddajali v zakup, od leta 1820 pa

je bilo ukinjenih 65 moških in ženskih samostanov, med njimi tudi najstarejši in kulturno najpomembnejši, med katerimi prednjači cisterca Stična. (Štih, Simoniti in Vodopivec 2016, 371)

- 12 V tem pogledu se je ustanovitev verskega sklada v Jožefovem času bistveno razlikovala od nekaterih drugih sekularizacij, denimo sekularizacij premoženja cerkvenih knezov v Svetem rimskem cesarstvu leta 1803, ko so s tem premoženjem v veliki meri poplačali zahteve nekaterih plemiških družin.
- 13 Podpora se je nadaljevala skozi ves čas obstoja sklada. Kapucini v svetokriškem samostanu pri Vipavi, ki poleg samostanskega vrta niso imeli drugih posesti, so tako denimo na začetku 20. stoletja iz verskega sklada na Goriškem prejeli po približno eno krono podpore dnevno. (Medvešček 1902, 41)
- 14 Podrobneje o obligacijah verskega sklada v Maček 2002, 98–102.

tudi prodajali. Verski sklad je prodal tudi fevdalne pravice, ki so bile povezane s pridobljenimi posestvi, denimo posamezne hube, pravice do desetine itd. Izkupiček so morali nalagati v državne vrednostne papirje, za izplačila so smeli črpati le obresti.¹⁵ Zaradi naraščajoče inflacije se je zbrani kapital skozi 19. stoletje precej razvrednotil, zato so verski skladi večinoma poslovali z izgubo. Primanjkljaj je pokrivala država, ki je predpisovala tudi njegove izdatke. (Maček 2002, 95–96)

Razvoj do propada habsburške monarhije

V predmarčnem obdobju je Avstrija na področju urejanja razmerij med Cerkvijo in državo večinoma še naprej sledila postulatom jožefinizma¹⁶ – kljub rastočemu ultramontanističnemu gibanju,¹⁷ ki je imelo podporo predvsem v t. i. germanikarjih, nekdanjih študentih papeškega zavoda Germanik v Rimu. Razvoj ultramontanizma je pospešila leta 1833 sprejeta odločitev, da pri pouku bogoslovcev prenehajo uporabljati jožefinske priročnike za kanonsko pravo in cerkveno zgodovino. Kljub temu sta se leta 1842 še dva izmed štirih vprašanih avstrijskih škofov izrekla proti spremembi jožefinskega odnosa, ki je bogoslovcem prepovedal študirati v Rimu. (Benedik 2010, 73) Skladno s tem je bilo ohranjeno tudi delovanje verskega sklada. Verski sklad se je ohranil tudi po sklenitvi konkordata med Avstrijo in Svetim sedežem leta 1855, ki je v števil-

15 Podrobno o drugih virih prihodkov verskega sklada v Maček 2002, 95–98.

16 Podrobno o odnosih med državo in Katoliško cerkvijo v t. i. predmarčnem obdobju v Berg 2010 in Vocelka 1978, 19–25.

17 Pregledno o vsebinskih značilnostih in razvoju ultramontanizma od začetkov do prvega vatikanskega koncila v Batič 2014.

nih pogledih pomenil prelom z jožefinsko dediščino. S konkordatom se je država na številnih področjih umaknila Cerkvi oziroma ji podelila večjo svobodo delovanja. Najpomembnejši in hkrati najbolj sporni členi so urejali prenos zadev poročnega oziroma družinskega prava pod pristojnost cerkvenih sodišč ter predvidevali reorganizacijo šolstva po željah Cerkve. Konkordat, ki predstavlja bistveni sestavni del državne ideologije t. i. Bachovega neoabsolutizma, je Katoliški cerkvi vrnil svobodo delovanja, ki jo je izgubila v obdobju Marije Terezije in Jožefa II., vendar nikakor ni pomenil ločitve med Cerkvijo in državo. Država se je Cerkvi umaknila na nekaterih področjih javnega življenja,¹⁸ v njej pa je videla predvsem zaveznico, od katere je v zameno za izdane privilegije pričakovala podporo pri drugih političnih vprašanjih. (Bled 1990, 155–159)

Ne glede na zgoraj omenjeno konkordat ni prinesel sprememb v delovanju verskega sklada. V pogodbi je bilo opredeljeno, da se dohodki verskega sklada uporabljajo za bogoslužje, vzdrževanje cerkvenih objektov, semenišč in nasploh za vse, kar zadeva cerkveno delovanje. Država se je tudi obvezala, da bo še naprej skrbela za manjkajoča sredstva. Nemška verzija konkordata je tudi prvič jasno opredelila lastnino verskega sklada. Obe pogodbeni partnerici sta namreč takrat priznali, da je premoženje verskega sklada po svojem izvoru last Cerkve, ki jo upravlja država. (Rajšp 2002, 106)

18 Konkordat je denimo izobraževalne institucije postavil pod skrbništvo Cerkve in vzpostavil pravilo, da smejo le katoliški učitelji poučevati na šolah, na katere hodijo katoliški učenci. Končno je konkordat Cerkvi priznal tudi *de facto* pravico do cenzure, saj je država morala prepovedati izdajanje knjig, ki jih je Cerkev obsodila. (Vocelka 1978, 28–31)

Konkordatne določbe so naletele na silovit odpor, saj so jih avstrijski liberalci enoglasno in odločno zavračali. V njih so videli zmago agresivnega klerikalizma, popolnoma nasprotnega duhu časa.¹⁹ Nasprotovanje konkordatu ni bilo povezano samo z liberalnimi političnimi načeli, temveč tudi jožefinsko dediščino. Liberalcem se je upiral prostovoljen prenos določenih področij državne suverenosti v cerkvene roke. To občutje je morda najbolj izrazil pomemben kranjski liberalni politik, grof Anton Auersperg, ko je v Državnem svetu (*Reichsrat*) izjavil naslednje: »Moje rodoljubje se je uprlo in sporazum se mi je zdel kot Canossa /... /, s katero naj bi Avstrija 19. stoletja delala pokoro za jožefinizem 18. stoletja.« (Bled 1990, 160)

Ker se je po ponovni uvedbi ustavnega življenja vpliv liberalnega meščanstva krepil,²⁰ tudi določila konkordatne pogodbe niso dolgo trajala. Revizija konkordata se je končno uresničila v treh zakonih, ki so dobili cesarjevo sankcijo 25. maja 1868, zaradi česar se jih je prijelo ime »majski zakoni«. Določali so uvedbo civilne poroke in odvzem pristojnosti cerkvenim sodiščem v zadevah poročnega prava, odvzem skrbništva Cerkve nad šolskim sistemom ter vsakemu državljanu starejšemu od štirinajst let zagotavljali svobodno izbiro veroizpovedi. Čeprav so »majski zakoni« kršili določila konkordata, jih formalno niso preklicali. Sporazum je bil prekinjen leta 1870 po zaključku prvega vatikanskega koncila, kjer je bila potrjena

19 Znani avstrijski dramatik Franz Grillparzer (1791–1872) je tako denimo cinično zapisal, da konkordat podpirajo le »Weiber, Kinder, Pfaffen und Tiroler«. (Vocelka 1978, 33)

20 Za strnjeno predstavitev uvedbe ustavnega življenja v Avstriji in vzpona liberalnega meščanstva v šestdesetih letih 19. stoletja gl. Kann 1993, 297–310.

dogma o papeški nezmotljivosti v verskih in moralnih vprašanjih. Zunanji minister Friedrich von Beust je cesarja uspel prepričati, da je s tem ena izmed pogodbenih strank enostransko spremenila svojo naravo. To naj bi tudi drugi pogodbeni stranki dajalo pravico, da pogodbo prepozna kot nično. (309–317)

Padec konkordata je zahteval novo zakonodajno ureditev odnosov med Cerkvijo in državo, tudi na področju verskih skladov. Zakon o njihovem delovanju je skupaj z drugimi zakoni o razmerju med Katoliško cerkvijo in državo sprejela liberalna vlada kneza Adolfa Auersperga. Po sprejetju v obeh parlamentarnih zbornicah ga je cesar sankcioniral 7. maja leta 1874. Zakon je prinašal obdavčitev cerkvenega premoženja v korist verskega sklada, pravni odnosi pa še naprej niso bili natančno razjasnjeni. Verske sklade so upravljali državni uradniki, do konca habsburške monarhije so delovali brez večjih sprememb in tudi v javnosti niso vzbujali posebne pozornosti. (Rajšp 2002, 106–109)

Verski skladi so še naprej delovali ločeno po posameznih kronovinah. Na Slovenskem je bil najpomembnejši Kranjski verski sklad, saj je imel Štajerski verski sklad na današnjem slovenskem ozemlju le malo posesti, medtem ko sta bila verska sklada za Goriško-Gradiščansko in Trst premoženjsko šibka.²¹ Vodstvo verskega sklada na Kranjskem se je z namenom izboljšanja premoženjskega stanja odlo-

21 Kranjski verski sklad je imel leta 1893 več kot 300.000 goldinarjev vrednosti v posesti, zgradbah, realitetah in služnostih ter še nadaljnjih 1.784.652 goldinarjev v obliki naložb, skupaj torej več kot 2.000.000 goldinarjev premoženja. Celotno premoženje tržaškega sklada je komaj presegalo 300.000 goldinarjev, sklad za Goriško pa je razpogal s premoženjem v vrednosti 640.000 goldinarjev. (Rajšp 2002, 109)

čilo za nakup velikega kompleksa gozdov na Pokljuki,²² ki jo je odkupilo od Kranjske industrijske družbe, lastništvo katerih je v kasnejših denacionalizacijskih procesih vzbu- jalo največ vroče krvi.²³ Pogajanja o nakupu so potekala od leta 1889 dalje, pobudo zanje pa je dal direktor Kranjske industrijske družbe. Po večletnih pogajanjih, ki jih vodilo državno ministrstvo za kmetijstvo, je verski sklad ome- njene gozdove leta 1895 odkupil za približno 1.500.000 goldinarjev. (110–111)

Verski skladi med obema svetovnjima vojnama

Z razpadom Avstro-Ogrske verski skladi niso prenehali delovati. Novonastala država – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, kasneje Kraljevina Jugoslavija – dolgo sploh ni poenotila svoje zakonodaje, kar je povzročilo, da so v različnih delih države veljali različni zakoni v skladu s prej- šnjo juridično pripadnostjo. V delu današnje Slovenije, ki je pripadel Kraljevini SHS, je tako še naprej veljal velik del zakonodaje iz časa Avstro-Ogrske, med drugim zakonoda- ja o verskih skladih. Ne glede na to država ni izpolnjevala obveznosti, ki so zadevale delovanje verskih skladov. Nji-

22 Omenjeni gozdovi so imeli za seboj pestro lastniško zgodovino. Pri- bližno osemsto let so bili kot del blejskega gospostva v lasti briksenš- ke škofije. Leta 1803 je bilo gospostvo – podobno kot številna druga cerkvena posestva v cesarstvu – sekularizirano, a je cesar leta 1838 določil, naj se vrne škofiji v Briksnu. Tamkajšnji škof se je čez dvajset let odločil, da posestvo proda industrialcu Viktorju Ruardu (prodano je bilo zelo poceni, saj je škofija nujno potrebovala sredstva za gradnjo novega semenišča). Slednji je posestvo razkosal in gozdove prodal Kranjski industrijski družbi, ta pa po opustitvi uporabe lesnega oglja ob koncu stoletja gozdov ni več potrebovala in se je zato odločila za prodajo. (Maček 2001, 62–63)

23 O tem v Žagar 2009, 32–33 in Maček 2001, 63.

hovi dohodki so se denimo stekali v državni proračun,²⁴ finančno ministrstvo pa se je istočasno otepalo plačevanja prispevkov za gradnjo in vzdrževanje cerkvenih poslopij. (Kolar 2002, 150–153)

Kaotičen položaj naj bi uredil konkordat med novo državo in Svetim sedežem. Pogajanja glede konkordata so potekala vse od leta 1922. Do korenitih premikov je prišlo šele v tridesetih letih, ko se je za sprejem konkordata osebno zavezal kralj Aleksander. Katoliška cerkev je takrat predstavljala edino večjo versko skupnost, s katero država še ni imela urejenih odnosov. Vlada in vatikansko državno tajništvo sta dosegla sporazum o konkordatu v začetku leta 1934, a je njegovo ratifikacijo preprečila Aleksandrova smrt oktobra istega leta v Marseillu. Čeprav je vlada Milana Stojadinovića po kraljevi smrti nadaljevala s prizadevanji za sprejem sporazuma, se je zataknilo pri vprašanju ratifikacije. Ratifikaciji je posebno nasprotovala Srbska pravoslavna cerkev, v ozadju pa so se skrivali poskusi rušenja Stojadinovićeve vlade. Čeprav je bila meddržavna pogodba v Skupščini (spodnjem domu parlamenta) potrjena, do glasovanja v Senatu (zgornjem domu) nikoli ni prišlo in posledično konkordat ni bil nikoli ratificiran. (Bonutti 2002, 137–140; Kolar 2002, 154) Pravni status Katoliške cerkve oziroma premoženja za njeno delovanje je torej vse do propada države v marsičem temeljil na avstrijski pravni ureditvi. (Vilfan 1993, 154) Določila neuspelega konkordata bi prinesla ureditev položaja verskih skladov, ki so služili potrebam Katoliške cerkve. Konkordat je namreč predvideval, da morajo prihodki služiti izključno cerkve-

24 Dohodki Kranjskega verskega sklada so se vse do leta 1939 izkazovali med dohodki Ministrstva za gozdove in rude. (Kolar 2002, 152–153)

nim namenom in v 20. členu določal, da premoženje verskega sklada pripada Katoliški cerkvi. Upravljanje nad njimi je prepuščal lokalnim ordinarijem ob sodelovanju ustreznih vladnih organov. Tako rešitev je vlada ubrala tudi pri ostalih verskih skupnostih. (Bonutti 2002, 144)

Zaradi propada ratifikacije konkordatne pogodbe se je neurejeno stanje nadaljevalo. Jugoslovanska škofovska konferenca je od Ministrstva za pravosodje zahtevala, naj upravo verskih skladov prepusti škofijam in se pri tem sklicevala na ustavne določbe glede enake obravnave (paritete) verskih skupnosti. V primeru vseh ostalih verskih skupnosti je namreč država že vpeljala načelo avtonomije pri upravljanju njihovega premoženja. Vlada Dragiše Cvetkovića je prisluhnila opozorilom škofovske konference ter pripravila uredbo z zakonsko močjo o prenosu skladov Katoliške cerkve v njeno last in upravo. Uredbo je po potrditvi na ravni ministrskega sveta 1. maja 1939 izdal finančni minister, banovinske uprave pa so prejele ukaz, naj škofijam izročijo popis premoženja verskih skladov.²⁵ Za reševanje sporov je bila ustanovljena komisija, sestavljena iz državnih in cerkvenih predstavnikov. Ureditev je bila zelo podobna postopku, s katerim je bilo izročeno premoženje Srbski pravoslavni cerkvi. Država si je ohranila pravico do nadzora nad vodenjem premoženjskih skladov, ni pa več nadzirala uporabe prihodkov. V skladu z uredbo je bilo premoženje verskih skladov zemljiškoknjižno prepisano na škofije, verski skladi pa so kot samostojne pravne osebe s tem prenehali obstajati. (Kolar 2002, 155–160)

25 Za podrobnejši oris pravnega prenosa premoženja na škofije gl. Ščavničar 2012, 308–309.

Katoliško razsvetljenje – teološke in politične značilnosti

Verski sklad je nastal kot rezultat specifične cerkvene politike, ki je značilna za katoliške države v drugi polovici 18. stoletja. Njeni nastavki segajo v 17. stoletje, ko si je »absolutistična«²⁶ država postopoma prisvajala vedno več pravic pri urejanju vseh vidikov javnega življenja. Takrat je postalo jasno, da nihče izmed katoliških vladarjev interesov Cerkve ne bo postavil nad interese svoje države, za doseganje strateških ciljev pa so se ti brez pomislekov povezovali tudi s »krivoverci« in nastopali proti drugim katoliškim državam. (Aston 2008, 15) Še več, evropski vladarji so se čedalje pogosteje in radikalneje vmešavali v cerkvene zadeve, denimo v postopek papeških volitev, kjer so proti njim neljubim kardinalom vlagali veto oziroma poskušali podpirati svoje favorite. Politična oblast je imela velik vpliv tudi na imenovanje krajevnih škofov in kardinalov. V sami Cerkvi so se istočasno krepila gibanja, ki so se zavzemala za oblikovanje bolj ali manj narodnih oziroma državnih Cerkva, s čimer bi vloga papeža postala zgolj častna, papež naj bi bil le *primus inter pares*. Pri tem je zahteve reformatorjev dodatno opravičevala njegova vloga vladarja Papeške države, za katero je bila značilna vsesplošna gospodarska zaostalost. (Lenzenweger 1999, 385; Rogier 1999, 36–39)

26 Izraza ni mogoče razumeti kot dobesedne predstavitve stanja, temveč prej kot splošno tendenco razvoja. Države poznega 17. in 18. stoletja so bile glede svojih pristojnosti mnogo manj »absolutistične« od sodobnih držav, ki imajo spričo napredka tehnike in razčlenjenosti družbe neprimerno večje pristojnosti ter možnosti vpliva na različnih področjih javnega in zasebnega življenja.

Državni absolutizem se je najprej razvil v Franciji, kjer se je povezoval z gibanjem za neodvisnost francoske Cerkve – šlo je za t. i. galikanizem. Galikanistične zahteve je mogoče zaslediti že v 16. stoletju, svoj razcvet pa so dosegle v 17. stoletju. Spor med francoskim kraljem Ludvikom XIV. in papeštvom je potekal predvsem glede vprašanja kraljevskih pravic, t. i. regalij, o razpolaganju s prihodki nezasedenih škofij. Pri tem se je Ludvik XIV. lahko zanašal na podporo velikega dela francoske duhovščine, ki je na cerkvenem zboru leta 1682 sprejel štiri »galikanske člene«. Sestavil jih je Jacques Bousset, škof v mestu Meux, eden izmed vodilnih katoliških teologov 17. stoletja. Po njih je posvetna oblast v časnih zadevah neodvisna od Cerkve, papeževo oblast omejujejo določila vesoljnih cerkvenih zborov (koncilov), kakor jih je interpretiral in potrdil koncil v Konstanci, ter cerkveni kanoni, odločitve o verskih zadevah pa potrebujejo privolitev celotne Cerkve. Papež se je na to dejanje odzval tako, da je vsem novo imenovanim škofom odtegnil papeško potrditev v primeru njihovega podpisa omenjenih členov. Čeprav se je spor zaostрил in zavlekel, so politične težave po letu 1693 Ludvika prisilile k popuščanju. Škofije, ki so jih dolgo vodili neposvečeni škofi, so bile ponovno zasedene, nevarnost razkola pa odstranjena. Ne glede na to se je galikanizem v Franciji obdržal še globoko v 19. stoletje, posegi države v cerkvene zadeve pa so se nadaljevali – leta 1764 so bili tako v Franciji razpuščeni jezuiti. (Tüchle et al. 1994, 308–310)

Vpliv galikanizma se je širil tudi v nemške dežele oziroma Sveto rimsko cesarstvo, kjer so bile cerkvene državice v primerjavi s francoskimi škofi dejansko še bolj neodvisne od Rima. Galikanska prepričanja so tu vodila v bolj ali manj radikalni episkopalizem, ki je dobil oznako febronianizem.

Ime se je uveljavilo po psevdonimu trierskega pomožnega škofa Johanna Nikolausa von Hontheima, ki je leta 1763 pod psevdonimom Justinus Febronius objavil spis *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis*. V njem je polemiziral s »hildebrandizmom« in poskušal ponovno vzpostaviti (domnevne) ideale prvotne Cerkve. Med drugim je trdil, da oblast pripada vernikom, ki so jo izročili cerkvenim služabnikom, zlasti papežu. Papežev primat naj bi bil zgolj časten, njegova funkcija pa v reprezentaciji enotnosti Cerkve. Nezmotljivost naj bi veljala le za odloke vesoljnega koncila, ki ne potrebujejo papeževega sklica in potrditve. (Lenzenweger 1999, 395–398; Ambrožič 2011, 14)

Katoliško razsvetljenje

Za katolištvo 18. stoletja je bistvena združitev pravkar skiciranih postulatov državnega absolutizma in episkopalizma z razsvetljsko filozofijo. Razsvetljenje je po antičnih časih resda prineslo prvo resno kritiko krščanstva »od zunaj«,²⁷ a nemara še pomembnejši je bil njegov vpliv na krščansko teologijo in prakso samo, tako katoliško kot tudi protestantsko. Vpliv razsvetljenstva se je najprej dotaknil protestantizma, nato pa še katolištva. Nekakšen most do razsvetljskih idej je predstavljal janzenizem.²⁸ Čeprav je bil janzenizem s svojo rigoroznostjo na prvi pogled daleč

27 Pregledno o tej temi v Jacob 2008.

28 Omenjena teološka smer je svoje ime dobila po škofu Korneliju Jansnu iz Ypresa (1585–1683). Med pomembne janzenistične mislece sodita še Antoin Arnauld iz Port Roya (1612–1694) in Pâquier Quesnel (1634–1719). Jansen in Arnauld sta v katoliško teologijo uvajala nekatere značilnosti kalvinizma, predvsem je bil kalvinizmu soroden njun nauk o božji milosti in s tem povezani predestinaciji. Teološki janze-

od razsvetljenskega racionalizma, je imel s svojim gorečim evangeljskim duhom v katoliškem svetu podoben vpliv kakor pietizem v protestantskem. Janzenisti so se zavzemali za praktično delovanje v krščanskem življenju in tako nastopali kot nasprotje jezuitsko šolanemu katolištvu, ki se je uveljavilo po tridentinskem koncilu. Pojav janzenizma je pomenil predvsem opozicijo znotraj katolištva samega, zaradi podpore številnih visokih plemičev in uradnikov pa je spodbujal državnopravno nasprotovanje Cerкви oziroma zahteve po njenem reformiranju. (Im Hof 2005, 172–173)

Konsenz sodobnega zgodovinopisja je, da so duhovna gibanja, ki se jih običajno pod skupnim imenom preprosto imenuje »razsvetljenstvo«, potekala ne le kot opozicija krščanstvu, temveč tudi znotraj njegovih okvirov, predvsem pa so imela velik vpliv na krščansko miselnost samo. Razsvetljeno krščanstvo so ne glede na številne razlike združevali nekateri skupni postulati. Na prvem mestu velja izpostaviti prepričanje o združljivosti vere z naravoslovnimi znanostmi in poudarjanje razumnosti na vseh področjih življenja, tudi verskem. Skladno s tem so se predstavniki razsvetljenega krščanstva zavzemali za preprostejšo, bolj strpno in praktično vero. Združevalo jih je načeloma optimistično prepričanje o človeštvu in možnostih reform ter razvoja. Predvsem pa so, kakor izpostavlja Helena Rosenblatt, sebe razumeli kot zmerneže, ki uspešno krmarijo med skrajnima poloma verskega fanatizma in nevere. (2008, 283–284)

nizem je papež Klement XI. leta 1713 obsodil z apostolsko konstitucijo *Unigenitus Dei Filius*. (Rogier 1999, 65–70; Dolinar 2004, 9–14)

Katoliško razsvetljenje je bilo predvsem poskus intelektualnega preporoda, poskus izražanja vere z jezikom nove filozofije. Nekateri katoliški misleci so poskušali načrtovati novo pot med ekscesi baročne pobožnosti, ki je deloma mejila na praznoverje, in racionalističnega skepticizma. Duh t. i. razsvetljenega katolištva je zahteval preobrazbo »neracionalnih« struktur in notranje očiščenje v smislu vrnitve k idealom prvinskega krščanstva. Ponotranjenje je, podobno kot pri protestantskem pietizmu, izpodrinilo pomen liturgije in drugega verskega obredja ter ljudskih pobožnosti (procesij, romanj, verskih bratovščin), ki so bile značilne za baročno katolištvo. Pomembno vlogo je imelo tudi uvajanje ljudskih jezikov namesto latinščine in spodbujanje praktične vernosti v smislu ljubezni do bližnjega. (Im Hof 2005, 176) Predstavniki razsvetljenega katolištva so poskušali predstaviti vero kot nekaj razumnega in družbeno koristnega. Cerkev naj bi predvsem služila ljudem, končni nameni teologije pa naj bi bili praktični. Skladno s tem v središču njihovega zanimanja niso bila več dogmatična vprašanja, temveč predvsem poskusi konkretnih reform na področju izobraževanja in verske vzgoje, pri čemer so reformne upe številni polagali v »dobrohotne« državne intervencije. Številni so svoje ideje črpali tudi iz protestantskih virov. (Rosenblatt 2008, 289)

Razsvetljenske ideje so bile vidne tudi v samem središču Cerkve. Papež Benedikt XIV. (1740–1758) je bil v mnogih pogledih razsvetljensko navdahnjen. Zmanjšal je število praznikov, omilil cenzuro in revidiral indeks prepovedanih knjig. (Ambrožič 2011, 10–11) Med drugim je odpravil prepoved objavljanja Kopernikovih in Galilejevih del. Papež je imel stike z vodilnimi razsvetljenci, spoštovanje

mu je javno izkazal tudi Voltaire. Tudi njegova naslednika, Klement XIII. in Klement XIV., naj bi sledila nekaterim razsvetljenskim idejam. Po nekaterih poročilih naj v Rimu ne bi več preganjali krivovercev, zelo blago naj bi delovala tudi cenzura. (Im Hof 2005, 174–175) Omenjena papeža pa nista uspela preprečiti razpustitve jezuitov, ki so veljali za glavno oporo tridentinskega katolištva in nasprotnike razsvetljenske miselnosti. V katoliških deželah so imeli velik vpliv predvsem zaradi prevladujoče vloge v srednjem in višjem šolstvu. Jezuiti so bili najprej izgnani s Portugalske (1757), leta 1764 jih je francoski kralj v svoji državi preprosto razpustil, tri leta kasneje pa so bili izgnani še iz vseh španskih posesti. Jezuitom je bil zadan smrti udarec, ko je papež Klement XIV. pod pritiski evropskih vladarjev leta 1773 red dokončno ukinil.²⁹ Neprekinjeno so se obdržali le v pravoslavni Rusiji, kjer papeške bule niso objavili. (Van Kley 2008, 302–303; Ambrožič 2011, 11)

Jožefinizem kot primer katoliškega razsvetljenstva

Katoliško razsvetljenstvo na ozemlju habsburške monarhije je svoj vrh doseglo v času t. i. jožefinizma. Izraz označuje cerkveno politiko cesarja Jožefa II., ki je radikalno posegala na najrazličnejša področja cerkvenega življenja. Rezultat Jožefove politike je bilo t. i. državno cerkvenstvo, to je nadzor države nad delovanjem Cerkve. (Ambrožič 2011, 15) Dejansko je v Jožefovi cerkveni politiki mogoče najti skoraj vse značilnosti zgoraj predstavljenega razsvetljenega katolištva. Njegova vzgoja je potekala pod močnim vplivom razsvetljenskih idej. Jožef je bral dela

29 O kompleksnih vzrokih, ki so privedli do ukinitve jezuitov, na tem mestu ni mogoče podrobneje razpravljati. Več o tem v Van Kley 2008.

Voltaira, Huga Grotiusa, Christiana Thomasiusa, Christiana Wolffa in Samuela Pufendorfa. (Pohl in Vocelka 1994, 317–319) Jožefovo osebno versko prepričanje, ki je izzvalo veliko pozornosti, izkazuje številne značilnosti razsvetljenega katolištva. Jasno je, da je bodoči cesar že v mladosti miselno prelomil z baročno vernostjo, ki ji je bila zvesta njegova mati.³⁰ Zaradi njegove politike verske strpnosti so se v času njegovega vladanja širile govornice in pamfleti, da je cesar pravzaprav luteran, kar pa glede na znane dokaze ne drži. Jožef je imel spovednika, iz virov je mogoče razbrati tudi to, da je hodil k maši in občasno prejemal obhajilo, pred smrtjo pa je k sebi večkrat poklical nekega avguštinskega meniha. (Magenschab 1984, 198–205; 358–362) Ravno tako je v miselni krog razsvetljenega katolištva mogoče uvrstiti nekatere najpomembnejše avstrijske državne uradnike v terezijansko-jožefinski dobi. Gerard van Swieten, cesaričin osebni zdravnik, je denimo kot član cenzurne komisije odločno stopil v bran Febroniusovi knjigi *De statu Ecclesiae*. (198)

Podobno je bilo tudi stanje na Slovenskem. Za katoliško razsvetljenstvo na Slovenskem se večinoma uporablja izraz »janzenizem«. Izraz je neposrečen, saj implicira tesno povezanost tukajšnje katoliške elite druge polovice 18. stoletja s starejšimi idejami škofa Jansna in njegovih somišljenikov. Temu ni bilo tako.³¹ Slovenski »janzenizem«

30 Jožef II. je denimo v svojem spisu iz leta 1765 sarkastično napadel starše, ki menijo, da so vzgojili dobrega državnega služabnika, »če njihov sin ministrira pri maši, moli rožni venec, vsakih štirinajst dni hodi k spovedi in bere samo to, kar mu dovoljuje omejeni duh Njegove Častitljivosti«. (1995, 99)

31 Določene povezave med slovenskimi »janzenisti« in prvotnim francoskim janzenizmom so sicer obstajale. Jakob Zupan je denimo javno

je bil pravzaprav zelo podoben jožefinizmu, to je obliki katoliškega razsvetljenstva, ki je nastal pod vplivom cerkvenopolitičnih reform cesarja Jožefa II. Ivan Prijatelj je sicer razločeval dve struji v kranjski duhovščini ob koncu 18. stoletja – jožefince in janzeniste. T. i. jožefince je združeval racionalistični sentiment, birokratizem, nasprotovanje kontemplativnemu meništvu ipd. Številni med njimi so si tudi naročali in brali protestantska dela. »Janzeniste« pa je združevala zahteva po poglobljeni notranji veri, zavračanje baročne pobožnosti in skrb za razvoj verske literature v ljudskem jeziku. Že Prijatelj je zato ugotovil, da so bile razlike med obema skupinama majhne ter da sta zato mirno sobivali in tudi uspešno sodelovali. (1970, 16–21) Prijateljeva delitev se je uveljavila, najdemo jo v zadnjem sintetičnem pregledu slovenske zgodovine, ki za obe skupini uporablja nadpomenko »reformni katolicizem«. (Štih, Simoniti in Vodopivec 2016, 368) Primernejši pa se nam zdi izraz »katoliško razsvetljenstvo«, ki se je uveljavil tudi v referenčni mednarodni literaturi. (Rosenblatt 2008) Ta izraz je ustrežnejši, saj mnogo bolje izraža vpliv razsvetljenske miselnosti na *formo mentis* omenjenih teologov. Ne moremo se namreč pridružiti mnenju Franceta Martina Dolinarja, ki trdi, da se je omenjeno gibanje zavzemalo predvsem za prenovo Cerkve, kakor jo je zahteval že tridentinski koncil. Prav tako se nam ne zdi prepričljiva Dolinarjeva jasna diferenciacija med nemškim episkopalizmom oziroma febronianizmom ter avstrijskim refor-

izražal podporo Quesnelovim tezam, na Slovenskem je bila razširjena tudi janzenistična teološka literatura, predvsem njihovi molitveniki. (Prijatelj 1970, 64) Najpomembnejše janzenistične knjige je – poleg bogate zbirke drugih najpomembnejših del razsvetljensko obarvane teologije – v svoji knjižnici imel tudi ljubljanski škof Karel Janez Herberstein. (Lesar 2013)

mnim katolištvom. (2004, 15–16) Tovrstne trditve namreč povsem prezrejo veliko idejno sovpadanje obeh tokov, predvsem pa jasen vpliv razsvetljenske miselnosti, ki je bila tridentinskim idealom vsekakor popolnoma tuja.³² Razlika je morda najočitnejša pri negativnem odnosu do redovništva in redovniškega življenja, ki je bil splošno razširjen med tedanjimi izobraženci. Zavračanje redovništva ni bilo povezano zgolj z neurejenimi razmerami v samostanih, prav tako ni bilo omejeno le na kontemplativne redove, ki so bili s stališča razsvetljenske racionalnosti najbolj sporni.³³ Misleci jožefinizma so bili do redovništva *per se* načeloma negativno nastrojeni, razumeli so ga kot odklon od prvinskega in razumnega krščanskega življenja. (Kogoj 2004, 327)

Za najpomembnejšega predstavnika tedanjega razsvetljenskega katolištva na Slovenskem je mogoče označiti grofa Karla Janeza Herbersteina (1719–1787), ki je med letoma 1772 in 1787 služil kot dvajseti ljubljanski škof. Herbersteinov pastoralni program je popolnoma sledil smernicam razsvetljenega katolištva. V svojem znanem pastirskem pismu iz leta 1782 se je med drugim zavzel proti ljudskim pobožnostim, duhovnike je pozval, naj ne podpirajo molitve rožnega venca, devetdnevnic, blagoslavljanja nabožnih predmetov ipd. Močno so ga motili

32 O tem denimo zgovorno priča naslov molitvenika Sebastiana Brunnerja, ki ga je zagnano širil eden izmed najpomembnejših slovenskih »janzenistov« Jakob Zupan – *Der aufgeklärte Christ*. (Prijatelj 1970, 58)

33 Anton Tomaž Linhart je stiški samostan, ki ga je zapustil leta 1778, označil za zbor zlobnih komedijantov. Toda negativna čustva nika kor niso bila omejena na deistično opredeljenega Linharta. Celo za konservativnega Jerneja Kopitarja je bila beseda »menih« psovka. (Prijatelj 1970, 37; 52)

tudi odpustki, predvsem t. i. porcijunkulski odpustek, ki so ga lahko verniki dobili 2. avgusta v vseh cerkvah frančiškanskega, kapucinskega in minoritskega reda. V pismu je tudi odnos med državo in Cerkvijo opredelil v povsem jožefinskem duhu. Po njegovem ima država pristojnosti pri urejanju zunanjih razmer, Cerkvi pa pripada nadzor nad notranjimi razmerami, kar je pravzaprav religija v strogem pomenu besede. Pristojnosti cerkvene hierarhije so torej omejene na skrb za pravilnost nauka in dušno-pastirsko delovanje, pri katerem pa sodeluje tudi država. Škof je duhovnike in ljudstvo pravzaprav opozoril, da se ne smejo upirati ali celo razburjati, če država posega v zunanjo ureditev Cerkve, to je v škofijsko in župnijsko mrežo. Prav tako je aktivno podprl cesarsko reformno politiko na področju redovništva in samostanov,³⁴ zavzel se je tudi za princip verske tolerance. (Lesar 2013; Prijatelj 1970, 14–15; Ambrožič 2011, 23–24) Naslednje leto je izdal bogoslužni red, v katerem je menihom prepovedal vse devetdnevne in druge posebne pobožnosti, tudi maše in litanije z blagoslovom. (Prijatelj 1970, 18–19) V tem kontekstu je treba omeniti, da je Herberstein odigral bistveno vlogo pri prvem katoliškem prevodu Biblije v slovenski jezik, za kar je zadolžil Jurija Japlja. Japlju je poleg tega zaupal pripravo drugih bogoslužnih del v slovenščini – katekizma, pesmarice, molitvenika in lekcionarja. (Ambrožič 2011, 21)

Herberstein se tako kaže kot naravnost idealen predstavnik katoliškega razsvetljenstva, ki je popolnoma podpiral

34 Herberstein je v pismu med drugim zapisal, da » so samostani in redovi samo človeška iznajdba /... / in niso za Cerkev nepogrešljivi. Tudi če bi vse razpustili, tega ne bi bilo treba imeti za nesrečo za vero. Saj ni bila v prvih treh stoletjih nesrečna, čeprav takrat še ni bilo redovnikov v Cerkvi.« (Kogoj 2004, 327)

cesarjevo reformno politiko. Tudi večina ostalih škofov, katerih škofije so zajemale slovensko etnično ozemlje, je podpirala reformna prizadevanja v razsvetljenskem duhu. Grof Jožef Anton Auersperg, ki je od 1773 do 1784 vodil krško škofijo, je bil vnet jožefinist, med drugim mu je cesar poveril pripravo reorganizacije škofijskih meja. (Škafar 2004, 209–210) Pastirsko pismo sekavskega škofa Jožefa Adama Arca o bratovščinah, odpustkih in romanjih pa je vlada poslala drugim škofom kot zgled. Jožefovim prizadevanjem se je jasno upiral le goriški nadškof Rudolf Edling, ki ga je zato cesar leta 1784 prisilil k odstopu. (Gruden 1992, 997–998)

Herberstein je poleg tega na ozemlju ljubljanske škofije zapustil globoke sledove. Njegovim idejam je še dolgo (vsaj dve generaciji) sledila večina tukajšnje duhovščine, v njegovem duhu so delovali tudi njegovi nasledniki na škofovskem položaju – Mihael Brigido, Anton Kavčič, Avguštin Gruber in Anton Alojzij Wolf. (Lesar 2013) Vpliv miselnosti razsvetljenega katolištva je očiten pri težavah, na katere je naletel kasnejši misijonarski škof Friderik Baraga, ko je želel kot kaplan v Šmartinu pri Kranju in Metliki uveljaviti pastoralni program po zgledu dunajskega redemptorista Klemensa Marie Hofbauerja. Značilno je, da je nov pastoralno-teološki pristop moral priti iz tujine, na Slovenskem je skromna opozicija prevladujoči paradigmi, kot ugotavlja Prijatelj, životarila le v frančiškanskem redu. (Prijatelj 1970, 106–108)

Sklep

Nastanek verskih skladov se kaže kot ukrep vladarja, ki je sledil postulatoma katoliškega razsvetljenstva. Zanj je bil značilen poudarek na praktičnem verskem življenju oziroma praktični moralizem z zavračanjem kontemplativnih pobožnosti. Preko ustanovitve verskih skladov je cesar Jožef II. Katoliško cerkev na svojem ozemlju poskušal reformirati v dvojnem smislu. Po eni strani je ukinitel »neprimerne« načina krščanskega življenja, to je kontemplativnega meništva, sama po sebi pomenila pomembno reformno potezo. Hkrati pa je premoženje ukinjenih samostanov služilo kot osnova za vzpostavitev boljše pastoralne mreže z večjim številom sekularnih oziroma škofijskih duhovnikov, ki naj bi širili razsvetljeno obliko katoliške vere in delovali kot zvesti državni uslužbenci. Ne glede na to bi bilo ustanovitev verskega sklada preveč poenostavljeno razumeti zgolj kot reifikacijo ideologije katoliškega razsvetljenstva v Avstriji. Navsezadnje je bila ta razširjena v vseh katoliških državah, verski sklad pa je dal ustanoviti le Jožef II. Brez dvoma je za celovito razumevanje treba upoštevati še elemente habsburške tradicije posegov na notranje cerkveno področje ter končno osebne partikularnosti cesarja in njegovih svetovalcev. A vsi ti dejavniki so svoje mesto našli v idejnem okviru postulatov katoliškega razsvetljenstva.

Spričo vpetosti nastanka verskih skladov v specifični duhovno-politični kontekst pa je jasno, da se je njihova vloga sčasoma spreminjala. Na podlagi sprememb v delovanju verskih skladov, še bolj pa s pomočjo odnosov, ki so jih intelektualci in politične stranke zavzele do tega vprašanja, je mogoče spremljati družbenopolitični razvoj

v habsburški monarhiji do njenega propada in nato tudi razmere v prvi jugoslovanski državi. Zakon o verskem skladu iz leta 1874 tako denimo do določene mere potrjuje teze o specifičnosti liberalizma v habsburški monarhiji, ki je za razliko od liberalnih strank na Zahodu vsaj delno vztrajal pri jožefinski dediščini in se ni hotel odreči vplivu na delovanje Katoliške cerkve.³⁵

V 20. stoletju, času naraščajoče sekularizacije, ko sta se država in Cerkev pospešeno ločevali, je prisotnost verskega sklada čedalje bolj predstavljala nekakšen zgodovinski relikv. Kraljevina Jugoslavija je proti koncu svojega obstoja ukinila verski sklad in njegovo upravljanje prepustila lokalnim škofijam. Hkrati je vprašanje lastništva verskega sklada sprožilo težavna pravna vprašanja, ki v bistvu izvirajo iz njegove historične pogojenosti. Kakor je v svojem *Cerkvenem pravu* že v času med obema svetovnima vojnama ugotovil Rado Kušej, je strogo pravno gledano vprašanje lastnine verskega sklada kompleksno vprašanje, ki ni bilo nikoli popolnoma jasno rešeno. Po njegovem je mogoče zagovarjati tako stališče, da gre za samostojne pravne osebe, kot tudi mnenje, da predstavljajo javne fonde. (1927, 543–545) Kompleksnost vprašanja izvira iz samih okoliščin nastanka verskih skladov, ko so tako državni kot tudi cerkveni dostojanstveniki pristajali na tesno povezanost države in Cerkve – kategorija ločenosti oziroma sekularizacije se je nahajala izven njihovih miselnih okvirov. Kakor vse ostale zgodovinsko pogojene pojave, je torej tudi verske sklade za njihovo pravilno razumevanje treba misliti v njihovi historičnosti.

35 Splošno o avstrijskem liberalizmu do prve svetovne vojne in vplivu jožefinskih tradicij v Ritter 1984.

Reference

Ambrožič, Matjaž. 2011. Cerkevne razmere v Japljevem času. V: Japljev zbornik, 9–30. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Založba ZRC.

Aston, Nigel. 2008. Continental Catholic Europe. V: Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 15–32. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Batič, Matic. 2014. Ultramontanizem od začetka 19. stoletja do konca I. vatikanskega koncila. Tretji dan 43, št. 5/6:51–65.

Benedik, Metod. 2010. Škof Stepišnik, prvi vatikanski koncil, papeška nezmotnost. Bogoslovni vestnik 70, št. 1:71–81.

Berg, Scott M. 2010. In the Shadow of Josephinism: Austria and the Catholic Church in the Restoration 1815–1848. Baton Rouge: magistrsko delo.

Bled, Jean-Paul. 1990. Franc Jožef. Prev. Stane Ivanc. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Bonutti, Karel. 2002. »Neratificirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 131–147. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Dickson, P. G. M. 1993. Joseph II's Reshaping of the Austrian Church. Historical Journal 36, št. 1:89–114.

Dolinar, France Martin. 2004. Teološko ozadje Herbersteinovega časa. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 7–20. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Dolinar, France Martin; Gabrič, Aleš; Golec, Boris; Kosi, Miha; Nabergoj, Tomaž; Rihtaršič, Mateja. 2011. Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana: Nova revija.

Gruden, Josip. 1992. Zgodovina slovenskega naroda: I. del. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Im Hof, Ulrich. 2005. Evropa v času razsvetljenstva. Prev. Edo Fičor. Ljubljana: *cf.

Jacob, Margaret C. 2008. The Enlightenment Critique of Christianity. V: Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 265–282. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Jožef II. 1995. Denkschrift Josephs II. V: Der Josephinismus: Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen, 78–83. Ur. Harm Klueting. Darmstadt: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

Kaminsky, Howard; Melton Van Horn, James. 1992. Translator's Introduction. V: Otto Brunner, Land and Lordship, xiii–lxii. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Kann, Robert. 1993. Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918. Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

Kogoj, Jasna. 2004. Herberstein in redovniki. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 327–342. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Kolar, Bogdan. 2002. Delna izvedba konkordata (1935) glede na verske sklade. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 149–161. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kušej, Rado. 1927. Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana: Založba juridične fakultete.

Lenzenweger, Josef. 1999. Zgodovina Katoliške cerkve. Prev. Marko Urbanija in Jože Lebar. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Lesar, Josip. 2013. Herberstein, Karel Janez, grof (1719–1787). Slovenska biografija. [Http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi227919/#slovenski-biografski-leksikon](http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi227919/#slovenski-biografski-leksikon) (pridobljeno 4. 3. 2017).

Maček, Jože. 2001. O cerkvenem premoženju v preteklosti in denacionalizaciji. Mohorjev koledar 29:53–66.

Maček, Jože. 2002. Kranjski verski sklad – nastanek, dotacija in delovanje v obdobju od 1782 do 1810. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 91–104. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Maček, Jože. 2006. Kranjski verski sklad: organizacijski, gospodarski in premoženjskopравни posegi državnih organov in Kranjskega verskega sklada v cerkvene strukture na Kranjskem in v Avstrijski Istri od 1782 do 1809. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2008. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1810 do 1853. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2009. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1854 do 1862. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2010. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1863 do 1891. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Maček, Jože. 2011. Mašne in svetne ustanove na Kranjskem: urejanje, državni nadzor in premoženje duhovnih in svetnih ustanov pri cerkvah na Kranjskem od 1892 do 1960. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Magenschab, Hans. 1984. Jožef II.: revolucionar po božji milosti. Prev. Vital Klabus. Maribor: Založba Obzorja.

Medvešček, Peter. 1902. Sv. Križ: zemljepisno-zgodovinski opis. V: Poročilo o stanju ljudskega šolstva v okraju Goriškem za leto 1903–1904, 3–53. Gorica: C. k. okrajni šolski svet v Gorici.

Pohl, Walter; Vocelka, Karl. 1994. Habsburžani: zgodovina evropske rodbine. Prev. Nada in Dušan Voglar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prijatelj, Ivan. 1970. Izbrano delo I. Ur. Franc Zadavec. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rajšp, Vincenc. 2002. Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, ki jih je kupil Kranjski verski sklad. V: Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001, 105–112. Ur. Alenka Šelih in Janko Pleterški. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ritter, Harry. 1984. Austro-German Liberalism and the Modern Liberal Tradition. *German Studies Review* 7, št. 2:227–248.

Rogier, L. J. 1999. Cerkev v času razsvetljenstva in revolucije. V: Zgodovina Cerkve 4: Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848). Prev. Marko Urbanija. Ljubljana: Družina.

Rosenblatt, Helena. 2008. The Christian Enlightenment. V: *Cambridge History of Christianity. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815*, 283–301. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Rumpler, Helmut. 1997. Eine Chance für Mitteleuropa: bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. Dunaj: Ueberreuter.

Ščavničar, Darko. 2012. Kranjski verski sklad. *Dignitas*: revija za človekove pravice, št. 53/54:301–310.

Škafar, Vinko. 2004. Herbersteinov pastoralni načrt. V: Herbersteinov simpozij v Rimu, 19–214. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju.

Štih, Peter; Simoniti, Vasko. 2009. Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana: Modrijan.

Štih, Peter; Simoniti, Vasko; Vodopivec, Peter. 2016. *Slovenska zgodovina*: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. Ljubljana: Modrijan.

Tüchle, H.; Bouman, C. A.; Le Braun, J. 1994. Zgodovina Cerkve 3: reformacija, protireformacija in katoliška obnova. Prev. Mitja Velikonja. Ljubljana: Družina.

Van Kley, Dale K. 2008. Jansenism and the International Suppression of the Jesuits. V: *Cambridge History of Christianity*. Volume VII: Enlightenment, Reawakening and Revolution 1660–1815, 302–328. Ur. Stewart J. Brown in Timothy Tackett. Cambridge: Cambridge University Press.

Vilfan, Sergij. 1993. Državno versko pravo. V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*. Simpozij 1992. Ljubljana: Slovenska matica.

Vocelka, Karl. 1978. *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. Dunaj: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Žagar, Borut. 2009. Denacionalizacija Rimskokatoliške cerkve na Slovenskem. Ljubljana: diplomsko delo.

UDK: 341:7(497.4)(450)
1.01 izvorni znanstveni članek

Simona Drenik

docent za mednarodno in ustavno pravo
(Fakulteta za poslovne vede, Katoliški inštitut),
Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije

Restitution of Istria's Treasures from Italy to Slovenia: The State of International Law and Practice¹

Abstract: The aim of this paper is to address international law aspects of the issue of restitution of around 100 cultural treasures from Italy to Slovenia, taking into account contemporary international law and recent developments of state practice. The artworks were evacuated by Italy from Koper (Capodistria), Izola (Isola) and Piran (Pirano) in 1940 to be protected before the war, however, after the Second World War Italy refused to return them to the places of their origin. Many of these artifacts were taken from Catholic Church parishes, monasteries or belonged to the Diocese of Koper. The purpose of this study is to identify applicable standards and procedures which could serve to encourage all actors involved, mainly Slovenian and Italian authorities, but also private owners, to move this outstanding issue from the standstill. A main conclu-

1 The expressed positions in this article are author's personal positions and do not necessarily reflect the positions of the institutions where she is employed.

sion of this study is that both States should search for a compromise, mutually acceptable solution by applying international treaties, including the principle of territorial provenance, but also several practical techniques and various contemporary state practice. One possible solution would be to reach an agreement that UNESCO Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to Its Countries of Origin or Its Restitution in Case of Illicit Appropriation would facilitate negotiations or mediate the case. Another option might be that other actors, i.e. Diocese of Koper, Franciscans or Minorites, would undertake negotiations regarding the restitution of particular, most important artworks.

Key words: international law, cultural property, restitution, state succession, dispute resolution, Slovenia, Italy, Free Territory of Trieste, Paris Peace Treaty with Italy, Osimo Treaty, Osimo Agreement

Vračanje istrskih dragocenosti iz Italije v Slovenijo: stanje mednarodnega prava in prakse

Izvleček: Namen članka je obravnavati mednarodnopravne vidike vprašanja vračanja okrog sto umetnin iz Italije v Slovenijo, upoštevajoč sodobno mednarodno pravo in nedavni razvoj prakse v posameznih državah. Italija je leta 1940 iz Kopra, Izole in Pirana evakuirala nekatera umetniška dela, da bi jih zavarovala pred vojno, vendar je po drugi svetovni vojni njihovo vrnitev v kraje izvora zavrnila. Številne od teh umetnin so bile odvzete katoliškimi župnijam in samostanom ali pa so pripadale koprski škofiji. Namen te študije je opredeliti veljavne standarde in

postopke, ki bi lahko spodbudili vse vpletene, predvsem slovenske in italijanske oblasti, pa tudi zasebne lastnike, da se to odprto vprašanje premakne iz mrtve točke. Glavna ugotovitev študije je, naj obe državi poiščeta kompromisno in obojestransko sprejemljivo rešitev, in sicer z uporabo mednarodnih pogodb, vključno z načelom teritorialnega porekla, pa tudi več praktičnih tehnik ter različnih praks sodobnih držav. Ena od možnih rešitev bi lahko bila, da Medvladni odbor za spodbujanje vračanja kulturnih dobrin v državo izvora ali njihovo vračanje v primeru nezakonite pridobitve UNESCO posreduje pri pogajanjih ali v tej zadevi vodi mediacijo. Druga možnost je, da tudi drugi akterji, to je koprška škofija, frančiškani ali minoriti, samostojno vstopijo v pogajanja o vračanju posameznih oziroma najpomembnejših umetniških del.

Ključne besede: kulturna dediščina, vračanje, mednarodno pravo, nasledstvo držav, reševanje sporov, Slovenija, Italija, Svobodno tržaško ozemlje, Pariška mirovna pogodba z Italijo, Osimska pogodba, Osimski sporazum

Uvod

The issue of the ownership and restitution of around 100 works of art, so-called Istria's jewels, which Italian authorities decided to remove or evacuate from the coastal Istrian municipalities of Koper (Capodistria), Izola (Isola) and Piran (Pirano) in 1940 to the inland Italy is among the outstanding issues of mutual relations between the Republic of Slovenia and the Italian Republic (Urad 2015), as well as between the Republic of Slovenia and the Koper Diocese. (STA 2015) The reason is that since the end of the Second

World War, Italy has been refusing to restitute or return the artworks to the places of their origin, i.e. to a territory which became after the post-Second World War decisions first a part of the Free Territory of Trieste (FTT), then a part of Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) and after its dissolution in 1991 a part of the Republic of Slovenia. Before and after its independence Slovenian authorities have repeatedly asked for the restitution or return of evacuated artifacts (objects) to the places from which they had been taken and where they had been commissioned, however, so far unsuccessfully. Simultaneously, Italy transferred also extensive book material and archives, including Statutes of the mentioned littoral municipalities and registers of Stud farm in Lipica, which Italy also refused to return to the owners and the places of their origin where they are of major importance to the cultural heritage. Due to length limitations the present paper does not address the connected and also, to a certain extend, particular issues of the restitution of archives. After giving a short factual and legal historical introduction of the case and negotiations, the paper examines the international law aspects of the case, including different legal positions of Slovenia and Italy on the issue and applicable means of dispute resolution. The last chapter concludes the discussion with main findings and conclusions.

A short factual and legal background and state of negotiations

In July 1940 the Italian authorities, based on the Italian legislation, transferred the cultural artifacts (objects) into inland Italy. Italian authorities took the works of

art, created by the most prominent painters and sculptors of the Venetian school of 14th to 18th centuries, from churches, monasteries and museums in Koper, Izola and Piran. (Hoyer 2005a) However, the preparations of Italian authorities to preserve artworks of great national and artistic value from a possible war destruction (bombing) began already in 1931. On 22 January 1931 the first Circular was published by the Italian Ministry of National Education which raised the issue of the protection of artworks in the event of war. On this basis, a list of artworks, which existence should be protected, was established. All relevant organisational activities concerning the removal of cultural objects was organised by the Superintendence in Triest. The collecting and transportation of artworks was performed within two weeks in June 1940 (Hoyer 2005a) in conformity with domestic Italian legislation. (Jakubowski 2015, 283) The removal was also approved by local and Church administration. (283) In deed of 29 February 1940 the letter was sent by the Diocese of Triest-Koper to the parish office in Piran regarding the preparation of the works of art for the protection and transport. (Hoyer 2005b, 122) Several Church documents can, however, be used as the evidence of the missing evacuated works. Already on 1 June 1954 the list of missing works of art from St. Anne's Church and Monastery in Koper was prepared by the Minorits. (117; 125) On 27 September 1955 the provincial minister of the Franciscan province of Padua, in a letter to the provincial minister of the Franciscan Monastery in Ljubljana, confirmed the list of 105 sacral objects for »the Church of St. Anne in Koper to whom they belonged«. (147) On 17 October 1977, few weeks after the entry into force of the Osimo Treaty, the Holy See formalised also the ecclesiastical border between Yugoslavia and Italy.

The Pope, following the formally established Yugoslav-Italian state border, issued a papal bull which undertook the formal division of the Diocese of Triest-Koper into the Diocese of Triest and the Diocese of Koper. (Paulus VI 1977)

Already a brief legal overview of the history of the region shows a multicultural and historically diverse character of the Slovenian Istria. This is why it is not surprising that the »Istrian jewels« are claimed to be of major significance to the cultural heritage of the Slovenian Istria. Its territory was over the centuries under the rule of several authorities, consequently, a multiethnic population is characteristic for the region even today. Istria was for four centuries a part of the Republic of Venice, after its fall in 1797 the sovereignty over Istrian peninsula and the city of Triest varied several times between Napoleonic states and Austria, while eventually the Congress of Vienna in 1815 granted the entire territory of the Venice Republic, including a multiethnic Istria, to Austria. After the First World War and after the dissolution of the Austro-Hungarian Empire Istria was ceded to the Kingdom of Italy. Consequently, around half a million of Slavic population, mostly Slovenes, were subject to forced Italianization until the fall of the Fascist regime in Italy. (Kacin Wohinz and Troha 2001, 103–138)

After the defeat of Italy in 1943 and the end of the Second World War in 1945, a large part of the Istrian peninsula, following the Peace Treaty with Italy from 1947, was ceded to the new socialist Yugoslavia, while the north-western coast of the peninsula, including the municipalities of Koper, Izola and Piran, as well as the city of Triest with its surrounding areas, formed the FIT – a new independent authority. (139–149) In 1954, with the London Memorandum

dum of Understanding, and formally in 1977, with the entry into force of the Osimo Treaty from 1975, the border between SFRY and Italy was decided also regarding the territory which was since 1947 under the authority of the FTT. (150–161) With the independence of the Republic of Slovenia, proclaimed on 25 June 1991, Slovenian Littoral, including the three relevant municipalities, became part of Slovenia.

The current factual situation of the Istrian treasures is that at least 97 works of art were taken by Italian authorities from the Slovenian Littoral for preservation reasons, but have not been returned to the places of their origin after the end of the war. (Hoyer 2005a) After their location was unknown for decades, in 1990 the objects were for the first time identified and in 2002, after being found in bad condition, renovated by Italy. (Hoyer 2005a, 17; Jakubowski 2015, 283–284) In 2005 an exhibition of some of the artworks took place at the Revoltella Museum in Trieste. At this and some other occasions, Italian representatives have stressed that Italy has no intention to return the cultural objects to the places of their origin and their owners in Koper, Izola and Piran, but has an interest to maintain and restore the entire collection of transferred artworks in Italy. Slovenian Minister of Culture, however, expressed her regret in 2015 that the cultural treasures of Slovenian Littoral are now stored in depots, while in Slovenia the altars, cloisters and some municipal buildings are »empty«. (Primorske novice 2015)

The efforts to resolve the issue of the return of evacuated works of art from Italy to Slovenian Littoral, including Koper, Izola and Piran, started immediately after the

Second World War. (Žitko 2005, 76) The issue of the restitution of cultural objects was included in 1947 Peace Treaty with Italy and also in the 1975 Osimo Treaty. Following the exchange of letters of Yugoslav and Italian foreign ministers in 1975, a mixed Yugoslav-Italian delegation was established to settle the issue. The mixed delegation met for four times (in 1978, 1979, 1981, and 1987). Since then, despite several invitations by the Head of the Yugoslav delegation Borut Bohte, no further meeting took place. (78–79) In addition, in 1988 a study on the legal problems of the restitution of cultural valuables in the framework of the Osimo Agreement was prepared. According to Salvatore Žitko, the claims for restitution of cultural valuables from the former territory of Zone B of the FTT (works of art, archive material, cadastral and land registers) and also from the ceded territories were of utmost importance and firmly grounded in international legal documentation: in the 1947 Peace Treaty with Italy, its Annex XIV, and in 1975 Minić-Rumor letters. (80) Following the dissolution of Yugoslavia, according to publicly available data, Slovenia was the only SFRY successor state which brought a claim against Italy for the restitution or return of cultural objects. In 1992 the first exchange of notes took place and both states agreed to search for a solution in respect of the implementation of the 1975 Osimo Treaty, including the issue of cultural property. (Žitko 2005, 81; Jakubowski 2015, 286) Since 1993, Slovenia has been raising this issue regularly during the diplomatic consultations and bilateral visits, as well as in writing in several verbal notes, however, the issue has never been discussed in substance. So far Italy showed no readiness to tackle the issue in a more

concrete manner. (Žitko 2005, 80–81) In 2005 Slovenia also issued a formal request to Italy and presented an official motion to the International Council of Museums Legal Affairs and Properties Committee, asking for assistance in the settlement of the dispute. (ICOM Minutes 2005) Again, no substantial follow-up was made to this initiative. This outstanding issue of the artworks from Koper, Izola and Piran was exposed also at bilateral meetings between Slovenia and the Holy See. As of 2017, the issue remains unsolved and no concrete bilateral or other framework is established to address the issue and find a solution in spirit of the growing international awareness of the importance of the cultural heritage.

Application of international law and the analysis of different legal positions of Slovenia and Italy

The legal arguments of Slovenia and Italy differ on several issues, and can be identified through several public statements or reactions of both sides. The basis of the legal argumentation of the claims of Slovenia and Italy might be found already before 1991 and continue ever since. (Žitko 2005, 79) The differences can be identified regarding the existence of treaty and international law obligation, as well as the application of the procedural principle of cooperation. It needs to be noted that, despite some recent developments regarding the cultural heritage dispute resolution, under the (traditional) international law the issue of restitution or return of cultural property is firstly and far most an inter-state matter.

Bilateral framework: the application of the 1947 Peace Treaty with Italy and 1975 Treaty of Osimo

Article 12 of the Treaty of Peace with Italy, which was signed on 10 February 1947 and entered into force on 15 September 1947, states, *inter alia*, that

»Italy shall restore to Yugoslavia all objects of artistic, historical, scientific, educational or religious character (including all deeds, manuscripts, documents and bibliographical material) as well as administrative archives (files, registers, plans and documents of any kind) which, as the result of the Italian occupation, were removed between November 4, 1918, and March 2, 1924, from the territories ceded to Yugoslavia under the treaties signed in Rapallo on November 12, 1920, and in Rome on January 27, 1924.«

Further, by Article 75: »Italy accepts the principles of the United Nations Declaration of January 5, 1943, and shall return, in the shortest possible time, property removed from the territory of any of the United Nations.« In addition to the above provisions, Annex XIV of the Peace Treaty with Italy provides also that »the Successor State shall receive, without payment, Italian State and para-statal property within territory ceded to it under the present Treaty, as well as all relevant archives and documents of an administrative character or historical value concerning the territory in question, or relating to property transferred under this paragraph.« And also: »The Italian Government shall transfer to the Successor State [Yugoslavia] all objects of artistic, historical or archaeological value belonging to the cultural heritage of the ceded territory, which, while that territory was under

Italian control, were removed therefrom without payment and are held by the Italian Government or by Italian public institutions.«

The above provisions are clear regarding the ceded territory, however, they are not directly applicable to the territories of the Slovene municipalities of Koper, Izola and Piran, which became part of the FTT, established under Article 21 of the Peace Treaty with Italy. In this respect, Annex X (Economic and Financial Provisions Relating to the Free Territory of Trieste) to the Peace Treaty provided the following Italian obligation: »Italy shall hand over to the Free Territory all relevant archives and documents of an administrative character or historical value concerning the Free Territory or relating to property transferred under paragraph 1 of this Annex.« Paragraph 1 of Annex X provided that the FTT receives, without payment, Italian State and para-statal property – movable and immovable property of the Italian State, of local authorities and of public institutions and publicly owned companies and associations, as well as movable and immovable property formerly belonging to the Fascist Party or its auxiliary organizations – within the Free Territory.

Aiming to implement the Peace Treaty with Italy regarding the cultural treasures, Yugoslavia and Italy concluded the Agreement on Regulation of Restitution of Cultural Valuables to Yugoslavia in 1961. The agreement represented a total and definitive regulation of all questions, connected to Italy's liabilities regarding the 1947 Peace Treaty – as far as they referred to the restitution of cultural valuables mentioned in the quoted articles and originated either in the territory which was a constitutive

part of Yugoslavia until 1941 or from the territory ceded on the basis of the 1947 Peace Treaty and were certainly present on these territories before May 1945. (Žitko 2005, 77) Slovenia did not succeed this agreement. Clearly, the FTT was not considered as ceded territory within the meaning of Article 19 and Annex XIV of the Peace Treaty. However, Italian sovereignty over the area constituting the Free Territory of Triest terminated upon the coming into force of the Peace Treaty. Accordingly, Articles 12 and Annex XIV of the Peace Treaty are not applicable to the issue of the restitution or return of those works of art which place of origin was Koper, Izola or Piran (i.e. part of the territory which became part of Zone B (i.e. Yugoslav administration) of the FTT). Owing to the fact that it has proved impossible to put into effect the provisions of the Peace Treaty with Italy relating to the Free Territory of Triest, the London Memorandum of Understanding was concluded on 5 October 1954, providing for practical arrangements regarding the boundaries between Yugoslavia and Italy, the rights of minorities, etc. However, it contained no provisions on the restitution or return of cultural objects from Italy to Yugoslavia.

Also, the Treaty on the Delimitation of the Frontier for the Part not Indicated as such in the Peace Treaty of 10 February 1947 (hereinafter the 1975 Osimo Treaty) and the Agreement on the development of economic co-operation (hereinafter the 1975 Osimo Agreement), both signed at Osimo, Ancona on 10 November 1975, provided no substantial agreement regarding the allocation of artworks from Zone B by Italy, although certain attempts to address the question were made during the treaty negotiations. At the time of signing the Treaty and the

Agreement, the representatives of both states, foreign minister of SFRY Miloš Minić and foreign minister of Italy Mariano Rumor, also exchanged several letters. In one of them they agreed as follows:

»Within six months from the date of the entry into force of the said Treaty, delegations appointed respectively by the Italian Government and the Yugoslav Government shall meet in a place to be determined in order to consider issues relating to cultural property, works of art, archives, and land registers pertaining to the territory referred to in article 21 of the Treaty of Peace with Italy of 10 February 1947. The remaining issues relating to archives and land registers pertaining to the territory ceded by Italy to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia under the Treaty of Peace with Italy of 10 February 1947 shall likewise be considered during the same meeting.« (Osimo agreement 1975, 143–144)

The legal status of the exchanged letters could best be described with the latine phrase *pactum de contrahendo* – being fully aware that the exact meaning of this phase is uncertain. (Aust 2007, 31) Yugoslavia ratified both letters (Ib and IIb) as part of the 1975 Osimo Treaty, while Italy registered both letters with the Secretary General of the United Nations in accordance with Article 102 of the United Nations Charter on 9 July 1987 as part of the 1975 Osimo Agreement. In any case, both sides have agreed that the letters are part of the overall formal Osimo compromise. Be it that way or another, from the introductory sentence of the agreement concluded through the exchange of letters, it follows that both sides agreed about the substance of the letters »during the negotiations which resulted in

the signing of the Treaty between our two countries on today's date«. It was agreed that the »issues relating to cultural property, works of art, archives« pertaining to the FTT needed to be considered and that this outstanding issue is considered after the entry into force of the 1975 Osimo Treaty. The Osimo Treaty and the Osimo Agreement entered into force on 11 October 1977. The Parties adopted also a Final Act of Osimo negotiations which shows how complex the bilateral negotiations were. The Final Act indicates that at the close of negotiations both sides agreed that: »The two agreements shall be ratified as soon as possible in accordance with the constitutional procedures in force in the two countries. The instruments of ratification of the two agreements shall be exchanged on the same date and the two agreements shall enter into force simultaneously on the day of the exchange of the instruments of ratification.« The wording shows how sensitive the overall compromise was. At the close of negotiations both Parties agreed that they should make a commitment to ratify both agreements simultaneously, together with all annexes and, in practice, also with all exchanged letters.

As mentioned above, in the following years, Yugoslavia and Italy did not manage to solve the issue of the restitution of cultural property to Koper, Izola and Piran, despite the general agreement reached with the exchange of letters during Osimo negotiations to properly address the issue. Even if the exchange of letters would be considered merely as *pactum de negotiando* (and not as *pactum de contrahendo*), the negotiations need to be carried out *bona fide*, with the aim to reach a final settlement of a dispute. Or in other words: treaties have to be

implemented in good faith. (Aust 2007, 353) Also one of the most prominent scholars on the state succession and cultural property Andrzej Jakubowski (2015, 285) observes that such negotiations never produced any effect and that the evacuated objects remained carefully hidden for more than 60 years in wooden crates. He concludes that nowadays Slovenia can invoke both treaties (1947 Peace Treaty and 1975 Osimo Treaty), as well as an exchange of letters between SFRY and Italy.

Interestingly, in the 1975 exchange of letters the same wording is used: »To consider issues relating to cultural property, works of art, archives, and land registers pertaining to the territory referred to in article 21 of the Treaty of Peace with Italy of 10 February 1947.« And likewise: »The remaining issues relating to archives and land registers pertaining to the territory ceded by Italy to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia under the Treaty of Peace with Italy of 10 February 1947.« The 1947 Peace Treaty with Italy obliged Italy to restore to Yugoslavia an extensive array of cultural material relating to the ceded lands, based on the rudimentary principle of territorial provenance – the Treaty provided for the unconditional return of such properties originating from the ceded territory. The return of the transferred cultural objects to the places of their origin relating to the entire territory ceded to Yugoslavia (first part in 1947 and second part in 1977) would also be a logical interpretation of the objectives of both treaties. Also the 1961 Agreement on the regulation of restitution of cultural property, which aimed to implement the 1947 Peace Treaty regarding the return of the cultural property, was based on the principle of territorial origin of the cultural object. (Jakubowski 2015, 285) Yet,

the Italian position, as reconstructed from few public opinions made by the Italian representatives in 2005 and 2007, has been to the opposite, i.e. that Italy is under no obligation to return the artworks from Koper, Izola and Piran (i.e. from the territory which was after the Second World War not ceded to Yugoslavia, but became part of Zone B of the FTT) to Slovenia, since artworks had been transported within the territory of Italy and the evacuation was done in accordance with Italian legislation prior to war. Italy has also claimed it had a right and duty to evacuate and displace its cultural treasures endangered by war. (287–288)

Such a position seems somehow contrary to the fact that the Republic of Slovenia succeeded to the Osimo Treaty and Agreement in 1992 (Akt o notifikaciji) and that Italy agreed to the succession. However, not only the 1947 Peace Treaty with Italy contained a very complex set of provisions on the reparation of cultural property to Yugoslavia, based on purely territorial considerations, but in post-Second World War theory and practice regarding the allocation of cultural assets in cases of territorial transfers developed considerably. Thus, the territorial factor conditioned the inclusion of cultural aspects of state succession in the broader discourse on restitution. (Jakubowski 2015, 6) Also, legal literature generally put forward the principle of territorial provenance to govern the situations of cultural property removed in armed conflicts and territorial transfer alike. (Vásárhelyi 1964; Kowalski 2001) Accordingly, with the words of Jakubowski (2015, 6): »A successor state may have a claim based on customary international law to recover all movable cultural heritage

(not only state property) removed from the territory to which succession related.«

It is another Italian argument that many private owners of artworks from Koper, Izola and Piran fled to Italy; therefore, they were no longer domiciled in the ceded territory and also the property of Italian Catholic Church parishes was transferred together with the local communities. (287) The fact is that a legal status of the evacuated cultural property from Istria was indeed not the same, since it comprised artworks of state and private, mainly Catholic Church, owners. Clearly, Article 75 of the 1947 Peace Treaty and point 4 of its Annex XIV do not classify the property as public or private, but simply refer to »property«, or »all objects of artistic, historical or archaeological value belonging to the cultural heritage of the ceded territory«. Besides, the 1961 Yugoslav-Italian Agreement included the artworks owned by private owners, including the Catholic Church. Suggested public-private property division was unknown also to Yugoslav-Italian negotiations in 1970s and 1980s. During these negotiations, Yugoslav delegation acted also upon authorisation of the Catholic Church as a predominate owner of the objects in private property. The cultural objects in private ownership are thus not excluded from the treaties. However, in public international law the obligations, duties and rights exist primarily between states. This means that with the restitution or return of cultural objects the predecessor State would fulfil its obligations, while it is then up to the successor State to fulfil its obligations towards the private owners. At the same time, such approach does not prevent private owners to undertake a private legal action in

accordance with the private international law against the possessors of their property before the competent courts.

Based on the above brief legal analysis of the bilateral framework, the following conclusions can be made:

1. As also concluded by Andzrej Jakubowski (2015, 289), even if one accepts the argument that the obligation to return the cultural objects under Article 12 of the 1947 Peace Treaty does not apply to the artworks removed by Italy from Zone B of the FTT, it does not, however, exclude the right of Slovenia to the cultural heritage (property) of that territory. Slovenia can also invoke the 1975 exchange of letters, when both sides agreed that the matter of artworks pertaining to the FTT needed to be considered. In such cases, successor state would be entitled to claim for the reintegration of its cultural treasures, based on the rudimentary principle of territoriality. The treaties also do not establish any time limitation to make a claim.
2. The disputed cultural objects, removed from public institutions, museums and churches, are territorially linked to the Istrian municipalities under the sovereignty of Slovenia.
3. Despite a clear obligation to address the issue of the restitution of all cultural objects to Slovenian Littoral, including to the municipalities of Koper, Izola and Piran, in order to reach a final solution on the matter, no substantial or expert negotiations took place already since 1987 despite several initiatives made by Slovenian side. There have been some general agreements to address the issue, however, there was no follow-up.

Therefore, a relevant question for our further consideration is what other grounds or forums could be evoked by the Parties to reach a solution of this outstanding bilateral issue.

Multilateral framework: the application of multilateral treaties relevant in war and peace time

The restitution of cultural property in armed conflict was codified in the 1907 and 1908 Hague Conventions concerning the laws and customs of war in similar terms, as later in the 1954 UNESCO Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its 1954 and 1999 Protocols, prohibiting all acts of destruction, theft, or pillaging of cultural property. Most important is the 1954 UNESCO Protocol which in Article I establishes that cultural property shall never be retained as war reparations. In addition to the above treaty regime, after lengthy negotiations, UNESCO presented also a final text of the Draft Declaration of Principles Relating to Cultural Objects Displaced in Connection with the Second World War in 2007. The proposed text provided for an obligation to return cultural property to the territories from which it was taken, applied no time limit in dealing with such cases and did not provide for a possibility of restitution-in-kind. However, due to the sensitivity of the topic, as well as the lack of any definition of the Second World War, it was rejected (Jakubowski 2015, 197–198) by three votes against and two abstentions. In March 2009, the Intergovernmental meeting of experts on the preparation of a draft declaration of principles relating to cultural objects displaced in connection with the Second World War took place again at the UNESCO headquarters

in order to make further efforts to prepare an acceptable text for adoption. A consensus was, however, not reached. (UNESCO General Conference)

Regarding the discussed Istrian cultural treasures evacuated from Koper, Izola and Piran, the Italian view was that the issue at stake could not be examined in light of the international regime on the protection of cultural property in the event of war, in particular of the above mentioned UNESCO Draft Declaration of Principles. (Jakubowski 2015, 288) Jakubowski supports the position that the art treasures from Istria can by no means be treated as property looted or unlawfully displaced during the war, therefore, the Italian position that the majority of objects were evacuated by the Italian administration in 1940 from the territories under Italian sovereignty for preservation reasons and, in conformity with the law applicable at the time of removal, needs to be fully supported. (289) However, even Italian representatives cannot avoid connecting these events to the war situations. For example, in the formal statement by the Italian government in response to 2005 Slovenian request to continue negotiations, Italy argued that there was no obligation to return the artworks to Slovenia, since Italy had the obligation and duty to evacuate and displace its cultural treasures endangered by war operations. (287) This implies that the cultural treasures were removed from Istria in connection to the Second World War. Indeed, in June 1940 Italian authorities transferred the cultural objects from Koper, Izola and Piran into inland Italy based on the Italian laws of 1 June 1939 and 6 July 1940 regulating the removal from frontier areas for protection of the objects of artistic, historic, bibliographic and cultural interest from war destruction. (Hoyer 2005a,

59) While the restitution of cultural objects to the ceded territories, which were removed under the same Italian legislation which was tackled in the 1947 Peace Treaty with Italy, there seems no convincing argument that the evacuation of the Istrian treasures from the Slovene Littoral (at the time Kingdom of Italy and then FTT) would be considered not to be in connection with the Second World War.

Regarding the restitution of cultural valuables in peace time, the UNESCO Convention from 1970, which entered into force on 24 April 1972, contains also a restitution provision. According to Article 7(b)(ii) of the Convention, States Parties undertake, at the request of the State Party »of origin«, »appropriate steps to recover and return any such cultural property imported after the entry into force of this Convention in both States concerned, provided, however, that the requesting State shall pay just compensation to an innocent purchaser or to a person who has valid title to that property«. More indirectly and subject to domestic legislation, Article 13 of the Convention also provides provisions on restitution and cooperation. The UNESCO Convention also introduces the idea of strengthening cooperation among and between States Parties, which is present throughout the Convention. The 1970 UNESCO Convention is ratified by Italy and succeeded by Slovenia. However, it is not applicable to the situations before its entry into force. Yet, its Article 15 provides that: »Nothing in this Convention shall prevent States Parties thereto from concluding special agreements among themselves or from continuing to implement agreements already concluded regarding the restitution of cultural property removed, whatever the reason, from its territory

of origin, before the entry into force of this Convention for the States concerned.«

In 1995 on request of the UNESCO, the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT) prepared the UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, which was adopted in Rome on 24 June 1995 and entered into force on 1 July 1998. The UNIDROIT Convention is ratified both by Italy and Slovenia. However, the provisions of Chapter II (Restitution of stolen cultural objects) and Chapter III (Return of illegally exported cultural objects) of this Convention shall apply only in respect of a cultural object that is stolen or illegally exported after this Convention enters into force in respect of the State where the claim is brought. (Article 10) The 1995 UNIDROIT Convention complements the 1970 UNESCO Convention from the private international law point of view. While the 1970 UNESCO Convention obliges states to take necessary measures (Article 7), the 1995 UNIDROIT Convention enables both states and individual owners who wish to recover a stolen object to file a complaint before a foreign court. (Article 6–7) Article 3 of the 1995 UNIDROIT Convention establishes a very simple and clear rule: »The possessor of a cultural object which has been stolen shall return it.« Of particular importance to the present case study is Paragraph 2 of Article 5 which establishes: »A cultural object which has been temporarily exported from the territory of the requesting State, for purposes such as exhibition, research or restoration, under a permit issued according to its law regulating its export for the purpose of protecting its cultural heritage and not returned in accordance with the terms of that permit shall be deemed to have been illegally exported.«

This very principle applied *mutatis mutandis*, might explain the current status of the so-called Istrian jewels. Even if one accepts Italian argument that the artworks were evacuated from Slovenian Littoral (Koper, Izola and Piran) in 1940 for preservation reasons and in accordance with the legislation in force, one should fully agree with Jernej Letnar Černič (2008, 19) that this argumentation cannot explain why Italian side rejects Slovenian requests for the restitution of artworks as unjustified – even more so, as Slovenia seems to have an interest to return artworks to their primary owners. According to Letnar Černič (19), it seems indisputable that the artworks have been stolen and also maybe even a criminal offence was committed. According to the available data, the Diocese of Koper possesses documents issued by the Italian ministry for education which contain the confirmation that the artworks, displaced from churches and monasteries in Koper, Izola and Piran, would be returned to their owners after the end of the war. Legal basis for these objects, which are property of churches and monasteries of the Diocese of Koper, is obviously on the Slovenian side. (19–20)

Some authors suggest that internal legislation, like the Return of Unlawfully Removed Cultural Heritage Objects Act (Zakon o vračanju), could be invoked in order to enforce the restitution of disposed Istrian artworks. (Belaj 2011, 59) However, the mentioned act was adopted for the implementation of the Directive 93/7/EEC on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from a Territory of a Member State which is in force with the date of Slovenian European Union membership (i.e. of 1 May 2004), while the Directive and the Implementation Act provide for the return of a cultural object when it has left

the territory of a Member State unlawfully after 1 January 1993 and is located in the territory of another Member State. On 15 May 2014, the European Parliament and the Council adopted Directive 2014/60/EU on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from the Territory of a Member State, a recast of the 93/7/EEC Directive. While the European Union secondary legislation seems not to be applicable to the case study of the restitution of Istrian treasures, it is worth noticing that both directives are based on the principle of territorial provenance. Paragraph 10 of the 2014/60/UE Directive provides that »Member States should also facilitate the return of cultural objects to the Member State from whose territory those objects have been unlawfully removed regardless of the date of accession of that Member State, and should ensure that the return of such objects does not give rise to unreasonable costs«. In this regard, Italy might have difficulties to identify legal basis for its possession of the Istrian cultural valuables, which it possesses without clear title and rejects to return to the places of their origin. Undoubtedly, treaty law (1947 Peace Treaty with Italy, 1954 Hague Convention, 1954 Hague Protocol, 1970 UNESCO Convention, 2001 Agreement on State Succession of five SFRY successor states) reaffirms the rudimentary nature of the principle of territorial provenance.

However, the analysis of contemporary international practice shows that despite the above legal framework the principle of territorial provenience is not the only applicable principle in the event of restitution, return or relocation of cultural property. Already in 2001, Institute de Droid International Resolution, entitled State Succession in Matters of Property and Debts, established that the

interstate arrangements in such matters shall be carried out according to the principles of territorial provenance and of major significance to the cultural heritage of a successor state. In addition, the resolution states that such objects should be identified as soon as possible. Some scholars, such as Yves Hugguenin-Berhenat and Anderzej Jakubowski (2015, 9; 321–334), further suggest that four non-binding principles should be followed by states when negotiating the allocation of movable cultural properties: the principle of territorial provenance (origin) of cultural assets is the first rudimentary principle which is combined with the second principle of the preservation of cultural heritage. These two principles might be contradicted to the principle of the integrity of internationally ranked collections. Finally, simply the principle of equity might be evoked.

In case of Istrian artworks, if considering also other criteria, the overall history of the ethnically diverse region should be considered. At present, Koper, Izola and Piran are the area where autochthonous Italian national community lives and is granted special rights under the 1991 Constitution of the Republic of Slovenia (URS), including a direct representation in representative bodies of local self-government and in the national Parliament, providing that in those municipalities where Italian national community resides Italian shall also be the official language (Articles 5, 11 and 65 of the Constitution of the Republic of Slovenia). Second, the Catholic Church parishes and Diocese of Koper seem to work together with the state in favour of the restitution or return of the artworks. *Res clamat ad Dominum* is a quote used by the former Koper bishop Metod Pirih for decades in respect of Slovenian claims

towards the restitution of cultural heritage, mainly regarding the artworks owned by the Diocese of Koper and the Franciscans monasteries in Piran and Koper. (Šuligoj 2016) Accordingly, the disputed cultural objects are also of major significance to the cultural heritage of the population, the territory and mentioned three municipalities in Slovenian Littoral, which means that, also invoking other emerging principles, it would basically bring the same result as applying the principle of territorial provenance.

Various contemporary means of dispute resolution and the application of the procedural principle of cooperation

The above differences in Slovenian and Italian positions regarding the existence or non-existence of international legal obligations to return the relevant cultural treasures retained in Italy to the places of their origin (i.e. Koper, Izola and Piran), call for an effective dispute resolution mechanism. But in the absence of binding compromisory or arbitration clauses (or rather of any compulsory legal means) in the existing international law framework, there are several non-binding possibilities to settle the dispute, either through negotiations, mediation, conciliation or even arbitration and by applying the procedural principle of cooperation in good faith. For these reasons, the findings of Marie Cornu and Marc-André Renold (2010) that alternative methods of dispute resolution are an important and enlightening source of information on various developing practise addressing the return, restitution, and repatriation of cultural property, seem to be of crucial importance. For this reason, relevant parts of

their study will be summed-up herein, after addressing an innovative and developing role the UNESCO Intergovernmental Committee has in facilitating negotiations between states.

Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation

Firstly, in 1978 the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation (ICPRCP) was established within UNESCO. Its aim, according to the Paragraph 1 of Article 4 of ICPRCP, is to seek »ways and means of facilitating bilateral negotiations for the restitution or return of cultural property to its countries of origin«. It is generally recognised that its scope is therefore extremely wide, covering for example thefts as well as removals during colonization. (Cornu and Renold 2010, 2; Prott 2009)

The ICPRCP assists with seeking interstate solutions in specific cases of restitution or return. According to Article 1 of its Statute, its role is of advisory nature and its services are available to Member States and Associate Members of UNESCO. This means that the ICPRCP's recommendations concerning States' disputes are not legally binding. The broad function of the ICPRCP is described in Article 4 of the Statute, *inter alia* it is responsible for:

1. Seeking ways and means of facilitating bilateral negotiations for the restitution or return of cultural property to its countries of origin. In this connection,

the Committee may also submit proposals with a view to mediation or conciliation to the Member States concerned.

2. Promoting multilateral and bilateral cooperation with a view to the restitution and return of cultural property to its countries of origin.

In 2005, the UNESCO's General Conference adopted at its 33rd session a resolution (33 C/46) that explicitly articulates the mediatory and conciliatory functions of the Intergovernmental Committee. In addition, the ICPRCP Statute was amended and The Rules of Procedure for Mediation and Conciliation in accordance with paragraph 1 of Article 4 of the Statute of ICPRS were adopted in October 2010. (UNESCO Mediation) According to Article 1, Paragraph 2, the condition to apply to the mediation and arbitration procedure is an agreement of the parties in dispute. The Rules of Procedure for Mediation and Conciliation are meant to be complementary to the work of the ICPRCP. The Rules of Procedure are conceived under the general principles of equity, impartiality and good faith, which are intended to promote harmonious and fair resolution for disputes concerning the restitution of cultural property. In proceedings States may also represent the interests of public or private institutions located in their territories, as well as those of their nationals. (UNESCO Restitution)

It is of particular importance that UNESCO Member States which are calling for their restitution or return of cultural objects of fundamental significance, in cases where international conventions cannot be applied, may call on the ICPRCP. Even if disputes *prima facie* do not strictly apply the dispositions of the UNESCO Convention, the solutions

are often adopted in accordance with the spirit and the principles contained in the 1970 UNESCO Convention. Such examples of good practice of returning of cultural objects of major significance to the country of origin are the Switzerland-Egypt return of 32 ancient cultural objects of June 2015, Germany-Italy return of a collection of grave goods dating back to the 5th Century BC of January 2015, Germany-Greece return of two objects from the Cycladic culture of June 2014, and Germany-Iraq return of ancient artifacts of September 2013. (UNESCO Other Cases)

The ICPRCP has 22 Member States with a four year-term, renewed by half every second year at the UNESCO General Conference. Italy is a member of the Intergovernmental Committee from November 2015, while Slovenia is not a member. However, the composition of the committee should not be an obstacle to submit the issue for its consideration. For such cases, equal treatment of both sides in dispute is guaranteed in Article 8 (Paragraph 1) of the ICPRCP Statute.

Other alternative means of dispute resolution

According to Cornu and Renold (2010, 3), »the idea that there is a moral duty to make restitution of, or pay compensation for, highly valuable or significant cultural heritage items is strongly gaining ground, especially when the dispossession dates back to a period of colonial domination«. Historically, the end of war or armed conflict has often resulted in the restitution of cultural property as required by the peace treaty. While the traditional tools of interstate relations are still used for the restitution of cultural property (10), in recent years »voluntary« restitu-

tions occur in situations where there do not appear to be any available legal means of convincing or compelling a party to make restitution. For example, France made a gesture of good will and entered the negotiations with Nigeria on the subject of the Sokoto and Nok statuettes unlawfully exported from Nigeria and acquired by France in 1999. The reached agreement acknowledges Nigeria's ownership of the objects, which remain on deposit with the Quai Branly Museum for 25 years, renewable by joint agreement. (2–3) Also in December 2000, Italy and Libya voluntarily agreed to the restitution by the former to the latter of many objects removed during the colonial period. (10) Voluntary restitution may also be made by private individuals. (5) Italy also reached the agreement with Ethiopia to hand back to Ethiopia the Aksum Obelisk and also bore all transport, reconstruction and restoration costs. (19) Restitution is either unilateral, based on state internal legislation, or bilateral, negotiated with or without mediation or referred to conciliation or arbitration. (10)

Secondly, a recent development has brought the emergence of other actors entitled to claim ownership of certain objects. Many cases of restitution of cultural property involve entities such as museums, where ICOM plays an active role. The ICOM Code of Ethics for Museums contains several recommendations that encourage the return of such property. Recent example of restitution of cultural property by museums include the restitution agreements concluded in 2006 and 2007 between Italy and some museums in the United States of America (e.g. Metropolitan Museum of Art in New York, Museum of Fine

Art in Boston, J. Paul Getty Museum in California). The American museums agreed to make restitution of objects of dubious provenance that might have been obtained from illegal excavations. But they did so in exchange of the commitment of the Italian government to allow loans of similar works, some of which are specifically listed. (12) However, in cases if objects belong to the national heritage, there is more at stake than the power of the owner over the object. In such cases, transfer of ownership may require official authorization and is sometimes prohibited. Such case was for example the rejection of the request of Zambia concerning the Broken Hill skull by the museum with the support of the British Government. In some cases there is nothing to prevent museums, including national museums, from agreeing to long-term loans. In other cases, special laws may override the prohibition of disposal, while in some cases the prohibition of disposal is absolute. (8–9)

Another type of the agreement is one that follows mediation. Mediation is a popular tool and has been expressly supported by many bodies, such as ICOM and ICPRCP of UNESCO. Some mediation agreements are confidential, while other, usually when involving states or public authorities, are made public. The ICPRCP chooses to focus its efforts on the objects forming part of a state's heritage, i.e. on the items of the highest importance, whether they are in public or private hands. Their symbolic or religious value or importance to the state of origin should, in principle, command respect. Although the ICPRCP also promotes conciliation and the UNIDROIT Convention, according to Article 8, Paragraph 2, provides that the parties

may agree to submit the dispute to arbitration, these two means of dispute resolution are rarely used and are not popular. (12–14)

In practice, a crucial question to be determined is the following: Which property is vital to and inseparable from the countries or communities that produced it and in which way it is connected with the state considered to have a greater right to possess it? The notion of the country of origin is not always a clear-cut. (15) In practice, several states classify such property as national treasure or include it in *ad hoc* record. However, states do not always identify the cultural property that they consider important, which is part of the difficulty in the application of this criterion. The notion of state of origin can in practice also be defined in terms of a link between a community and cultural object. (15) Therefore, the Institute de Droit International resolution defines a country of origin of a work of art as »the country with which the property concerned is most closely linked from the cultural point of view«.

According to Cornu and Renold (18–23), the variety of restitution solution is impressive, for example a simple (traditional) restitution, conditional restitution, restitution accompanied by cultural cooperation measures, formal recognition of the importance to cultural identity, loans (long term, temporary and others), donations, setting up special ownership regimes (joint ownership, trust and others), the production of replicas, withdrawal of the claim for restitution in exchange for financial compensation. Negotiated agreements offer sometimes complex solutions and there is also a tendency to »uncouple« ownership from possession. There seems to be a move

towards settlements that are not formally expressed in terms of victory or defeat. Reconciliation of interests is becoming the solution increasingly preferred by all concerned.

The review of modern state practice in settling issues of cultural heritage shows that the application of the procedural principle of cooperation is crucial and of utmost importance. Regarding our case study of Istrian treasures retained in Italy, Jakubowski (2015, 289) suggests that the best way to settling the claims regarding the Istria's jewels would be through close international cultural cooperation, as cultural legacy of Venice is of great importance to all Western civilization and beyond national considerations, and that an option could be an agreement on long-term loans. Obviously, in last few decades, the consensual and innovative arrangements have become increasingly popular and follow the incising sensitivity regarding the restitution of cultural property on one hand and the maintenance of factual *status quo* on the other.

Conclusion

The above analysis of the application of relevant international law and practice to the case of restitution of Istria's art treasures from Italy to Slovenia reveals a need for a wider approach of addressing this outstanding bilateral issue by both Parties. It has been shown that the restitution or return of the cultural property has always been primarily an affair of state and of disputes between states, which each side claiming sovereignty or ownership over cultural property of major significance. However, the lack

of legal recourse is one of the obstacles in reaching final solutions, therefore, several practical techniques and methods have been developed in recent years to avoid formal legal proceedings and to reach mutually acceptable solutions. This might include reaching an agreement between a state and private owner or agreement on long-term loans.

In the present case, Slovenian authorities based its requests to reach a final solution to the restitution of cultural objects to Slovenian Littoral (mainly Koper, Izola and Pian) solely or predominantly on bilateral legal framework established by 1947 Peace Treaty with Italy and reinforced by 1975 Osimo Treaty, including the Minić-Rumor arrangement on the exchange of letters. At the same time, the Italian authorities response to the mentioned proposals has been extremely reluctant and even repellent. It looks like Italy has no interest to enter the bilateral negotiation based solely on the principle of territorial provenance, which is undoubtedly a governing principle of the existing international and European legal framework. To overcome such divergences views and objectives in a broader perspective and recent state practices might be taken into consideration. In this respect, the contemporary developments of global ethics and moral duty regarding the broader attitude towards the treatment of national cultural heritage should also be taken into account. It was shown that Italy already reached several innovative compromise solutions. Such broader approach could and should also be acknowledged to the present case.

One possible solution could be to benefit from the wide mandate of the UNESCO Intergovernmental Commit-

tee to assist or mediate bilateral talks and assist with its experience and expertise. Its focus is predominantly the restitution or return of cultural objects of fundamental significance. The innovative inter-state solutions can, however, also result in partial or temporal solutions in favour of the appropriate protection and preservation of the artworks. If states are unable to resolve the outstanding issues, then the private owners, including in this particular case the Catholic Church or Diocese of Koper, could also enter into negotiations on the legal status and location of certain artworks. Lastly, a political will and courage would need to be re-established in order to search and find a mutually acceptable solution in the European spirit. Both sides need to recognise the need for further expert level exchanges and move the current state of negotiations from the stand-still. The aim should be to reach a mutually acceptable solution which would take due account of international law, as well as ever richer international practice.

References

Akt o notifikaciji – Akt o notifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo z dne 14. 8. 1992. Uradni list Republike Slovenije – mednarodne pogodbe, št. 11/92.

Aust, Anthony. 2007. *Modern Treaty Law and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Belaj, Uršula. 2011. *Pravni vidiki vračanja protipravno odstranjenih umetnin in predmetov kulturne dediščine*.

Magistrsko delo. Kranj: Fakulteta za državne in evropske študije.

Corun, Marie; Renold, Marc-André. 2010. New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution. *International Journal of Cultural Property* 17:1–31.

Directive of the European Parliament – Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from the Territory of a Member State and Amending Regulation (EU) No 1024/2012 (Recast), 28 May 2014. *Official Journal L* 159/1, 1–10.

Directive on the Return – The Council of the European Communities. Directive 93/7/EEC on the Return of Cultural Objects Unlawfully Removed from a Territory of a Member State, 15 March 1993. *Official Journal L* 074, 74–79.

Hoyer, Sonja Ana. 2005a. V Italiji ostale umetnine iz Kopra, Izole in Pirana. In: *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*, 58–66. Eds. Sonja Ana Hoyer, Jože Hočevar, Andrej Smrekar, and Salvator Žitko. Piran, Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran; Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Hoyer, Sonja Ana. 2005b. Seznam iz Kopra, Izole in Pirana umaknjenih umetnin. In: *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*, 67–75. Eds. Sonja Ana Hoyer, Jože

Hočevar, Andrej Smrekar, and Salvator Žitko. Piran, Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran; Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

ICOM Code – International Council of Museums. 2013. Code of Ethics for Museums. [Http://icom.museum/file-admin/user_upload/pdf/Codes/code_ethics2013_eng.pdf](http://icom.museum/file-admin/user_upload/pdf/Codes/code_ethics2013_eng.pdf) (accessed 18. 4. 2017).

ICOM Minutes – International Council of Museums. 2005. Legal Affairs and Property Committee, Minutes of meeting of 22 October 2005, Paris. [Http://archives.icom.museum/download/68/doc-eng.doc/2005LEGo5-eng.pdf](http://archives.icom.museum/download/68/doc-eng.doc/2005LEGo5-eng.pdf) (accessed 17. 4. 2017).

ICPRCP – Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation. Statutes of the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation. Resolution 4/7.6/5 of the 20th session of the General Conference of UNESCO, Paris, 24 October–28 November 1978.

Jakubowski, Andrzej. 2015. State Succession in Cultural Property. Oxford, New York: Oxford University Press.

Kacin Wohinz, Milica; Troha, Nevenka, eds. 2001. Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije. Ljubljana: Nova revija.

Kowalski, Wojciech. 2001. Reparation of Cultural Property Following a Cession of Territory or Dissolution of Multinational State. *Art, Antiquity, and Law* 6, no. 2:139–166.

Letnar Černič, Jernej. 2008. Pravni vidiki obravnavanja iz slovenske Istre prenesenih umetniških del. *Pravna praksa* 27, no. 48:18–20.

London Memorandum – London Memorandum of Understanding (with annexes and exchange of notes) regarding the Free Territory of Trieste, signed at London, on 5 October 1954. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 99, no. 3297. Treaty Series. New York: United Nations.

Osimo Agreement – Agreement on the Development of Economic Co-Operation (with annexes, exchanges of letters and final act), signed at Osimo, Ancona on 10 November 1975. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 1466, no. 24849. Treaty Series. New York: United Nations.

Osimo Treaty – Treaty on the Delimitation of the Frontier for the Part not Indicated as such in the Peace Treaty of 10 February 1947 (with annexes, exchanges of letters and final act), signed at Osimo, Ancona on 10 November 1975. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 1466, no. 24848. Treaty Series. New York: United Nations.

Paulus VI. 1977. Bolla Prioribus saeculi: Dioecesis Iustinopolitana a Tergestina seiungitur et untriusque necnon quarundam aliarum dioecesium fines mutantur, 17. 10. 1977. In: *Acta Apostolicae Sedis* 69, 689–691.

Primorske novice. 2015. Ministrica v Rimu odprla vprašanje vračanja umetnin, 29 May. [Http://www.primorske.si/Novice/Svet/Minstrica-v-Rimu-odprla-vprasanje-vracanja-umetni](http://www.primorske.si/Novice/Svet/Minstrica-v-Rimu-odprla-vprasanje-vracanja-umetni) (accessed 17. 4. 2017).

Prott, Lyndel V., ed. 2009. *Witnesses to History: Documents and Writings on the Return of Cultural Objects*. London: UNESCO Publishing.

STA – Slovenska tiskovna agencija. 2015. Vlada za vrnitev umetnin, 12 April. [Http://www.24ur.com/novice/slovenija/vlada-za-vernitev-umetnin.html](http://www.24ur.com/novice/slovenija/vlada-za-vernitev-umetnin.html) (accessed 9. 4. 2017).

Šuligoj, Boris. 2016. Sveta Ana, na pomoč. *Delo*, 26 July. [Http://www.delo.si/mnenja/komentarji/sveta-ana-na-pomoc.html](http://www.delo.si/mnenja/komentarji/sveta-ana-na-pomoc.html) (accessed 9. 4. 2017).

UNESCO Convention – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (with final act and resolutions and regulations)*, The Hague, 14 May 1954. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 249, no. 3511. Treaty Series. New York: United Nations.

UNESCO Convention Prohibiting – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, Paris, 14 Nov 1970. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 823, no. 11806. Treaty Series. New York: United Nations.

UNESCO Draft Declaration – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Draft Declaration of Principles Relating to Cultural Objects Displaced in Connection with the Second World War, 9 March 2007. [Http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001528/152881e.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001528/152881e.pdf) (accessed 6. 4. 2017).

UNESCO General Conference – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation General Conference, 35th Session, 31 July 2009. Draft on the Declaration of Principles Relating to Cultural Objects Displaced in Connection with the Second World War. [Http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001834/183433e.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001834/183433e.pdf) (accessed 17. 4. 2017).

UNESCO Mediation – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. The Rules of Procedure for Mediation and Conciliation, Paris, October 2010. [Http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001925/192534E.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001925/192534E.pdf) (accessed 6. 4. 2017).

UNESCO Other cases – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Other Cases of Return or Restitution of Cultural Objects. [Http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/other-cases-of-return-or-restitution-of-cultural-objects](http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/other-cases-of-return-or-restitution-of-cultural-objects) (accessed 17. 4. 2017).

UNESCO Protocol – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Protocol for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 14 May 1954. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 249, no. 3511. Treaty Series. New York: United Nations.

UNESCO Restitution – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Restitution of Cultural Property, Mediation and Conciliation. [Http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/restitution-of-cultural-property/mediation-and-conciliation/](http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/restitution-of-cultural-property/mediation-and-conciliation/) (accessed 17. 4. 2017).

UNIDROIT Convention – International Institute for the Unification of Private Law. UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, 24 June 1995, Rome. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 457, no. 2421. Treaty Series. New York: United Nations.

Urad – Urad Vlade Republike Slovenije za komuniciranje. 2015. Sporočilo za javnost. 41. redna seja Vlade Republike Slovenije, 12 July. [Http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/Sporocila_za_javnost/2015/sevl41-15.pdf](http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/Sporocila_za_javnost/2015/sevl41-15.pdf) (accessed 18. 4. 2017).

URS – Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, št. 33/1991; 42/1997; 66/2000; 24/2003; 69/2004; 69/2004; 69/2004; 68/2006.

Treaty of Peace – Treaty of Peace with Italy, signed at Paris, on 10 February 1947. In: *Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*, vol. 49, no. 747. Treaty Series. New York: United Nations.

Vásárhelyi, István. 1964. *Restitution in International Law*. Budapest: Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences.

Zakon o vračanju – Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine z dne 9. 12. 2003. Uradni list Republike Slovenije, št. 126/2003.

Žitko, Salvator. 2005. Prizadevanja oblasti za vrnitev v Italiji ostale kulturne dediščine. In: *V Italiji zadržane umetnine iz Kopra, Izole, Pirana*, 76–81. Eds. Sonja Ana Hoyer, Jože Hočevár, Andrej Smrekar, and Salvator Žitko. Piran, Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Piran; Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

SPIRITUS
AUTEM
VIVIFICAT

»Gospodarstvo namreč za svoje pravilno delovanje potrebuje etiko; ne katerekoli etike, temveč etiko, ki je človekova prijateljica.«

**(zaslužni papež Benedikt XVI.,
*Ljubezen v resnici, št. 45)***

